

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАВЛИК НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 81-115:[811.111+811.161.2] (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

КОМУНІКАТИВНА ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА
ОРГАНІЗАЦІЯ ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ
(на матеріалі драматичних творів кінця ХІХ – початку ХХ століть)

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Павлик Н.В.

Науковий керівник

Денисова Світлана Павлівна
доктор філологічних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Павлик Н.В. Комуникативна та структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах (на матеріалі драматичних творів кінця ХІХ – початку ХХ століть). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство”. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2018.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню комуникативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах на матеріалі драматичних творів кінця ХІХ – початку ХХ століть.

У дисертації *розроблено* нову теоретико-методологічну концепцію для вивчення комуникативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англійських та українських драматичних текстах кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Запропоновано розмежування термінів “фатика”, “фатична метакомунікація”, “фатичне спілкування”, “фатичне мовлення” та проаналізовано співвідношення між ними.

Фатична метакомунікація є процесом започаткування розмови, яка має на меті сам факт спілкування, є неінформативним спілкуванням і не передає життєво важливу інформацію (Ю.В. Косенко). Ця комунікація будується на повторенні ключових слів, що створюють ефект взаємних дружніх стосунків, на соціокультурних та психологічних стереотипах та конвенціях, які актуалізуються в конкретних ситуаціях та відповідають прийнятим нормам етикету і правилам спілкування (Ю.В. Матюхіна).

Фатичне спілкування розглядається як конвенційна чи ритуалізована форма соціалізації та забезпечення процесів встановлення, підтримки та

завершення контакту (Б. Малиновський), а також спосіб дотримання правил етикету у відповідному соціумі (Н.І. Формановська). *Фатичне мовлення*, у свою чергу, сфера використання фатичних мовленнєвих актів не тільки у процесах конативного характеру та мовленнєвого етикету, але й у фатичному діалозі та фатичному повістуванні (Т.Г. Винокур).

Таким чином, встановлено наявні між ними гіперо-гіпонімічні відношення, де гіперонімом є фатична метакомунікація, а гіпонімами – фатичне спілкування як процес і фатичне мовлення як його результат, способом досягнення якого є *фатичні мовленнєві акти*, що виконують *фатичну функцію*.

Розкрито поняття *фатичної функції*, що забезпечує використання мови для встановлення міжособистісного контакту у широкому значенні цього терміна на всіх етапах комунікації: встановлення, підтримки та завершення (Ф.С. Бацевич, Р.Й. Якобсон та ін.). Фатична функція проявляється в процесах неінформативного спілкування та ритуалізованих ситуаціях, метою яких є соціалізація індивідів (Е. Сепір).

Визначено термінопоняття *фатичний мовленнєвий акт* як одиниці, що реалізує фатичне мовлення. *Фатичний мовленнєвий акт* – це різновид мовленнєвого акту, який містить суб'єктивну та об'єктивну інформацію про співрозмовників, їхні стратегії спілкування, проте не несе нової змістової чи когнітивної інформації. Фатичний мовленнєвий акт спрямований на встановлення, підтримку та завершення контакту, а також на дотримання правил мовленнєвого етикету.

У результаті проведеного дослідження: було *скласифіковано* фатичні мовленнєві акти у три групи залежно від виконуваної комунікативної функції в англійській та українській мовах: фатичні мовленнєві акти встановлення контакту, фатичні мовленнєві акти підтримки контакту та фатичні мовленнєві акти завершення контакту; *виявлено* семантичну організацію фатичних мовленнєвих актів, які реалізують процеси встановлення, підтримки та завершення контакту.

Описано та зіставлено структурні різновиди (за В.І. Карабаном) фатичних мовленнєвих актів (далі – ФМА) **встановлення контакту**, що представлені простими: англ. 55 %; укр. 63 %, складними: англ. 6 %; укр. 11 % і складеними одиницями: англ. 39 %; укр. 26 %.

Прості одиниці складають більше половини всіх ФМА встановлення контакту (англ. 55 %; укр. 63 %), що відображає загальну тенденцію в двох мовах на фазі ініціації контакту. Ці структурні утворення не потребують додаткових зусиль для їх формулювання та реалізації при зустрічі; вони першими спадають на думку та відбираються співрозмовниками у необхідній ситуації, оскільки більшість із них є стереотипними та ритуалізованими формулами встановлення контакту і наявні в мовленнєвому арсеналі представників різних лінгвокультур. У двох мовах зафіксовано такі одиниці: звертання, стереотипні формули привітання, темпоральні та прагматичні маркери+звертання, ФМА-експресиви, запитання, інформативи, вигуки, компліменти, жарти.

Складні ФМА встановлення контакту (два або більше простих ФМА) становлять найменшу кількість одиниць: англ. 6 %; укр. 11 %. Адресант обирає такі одиниці, що не є повторюваними та дають змогу встановити вербальний контакт із адресатом. Поєднання кількох мовленнєвих фраз привітання свідчить про щирість взаємин між комунікантами (Я.К. Радевич-Винницький), бажання покращити відносини. Ідентифіковано такі їхні різновиди: ФМА+обріза, ФМА+жарт, ФМА+комплімент, ФМА+розпитування, ФМА+емотив/радість зустрічі, ФМА+побажання.

Складені ФМА (англ. 39 %; укр. 26 %) вживаються з метою реалізації двох інтенцій (фатичний мовленнєвий акт + інформативний мовленнєвий акт): 1) встановити контакт зі слухачем та 2) довідатися / повідомити про щось, спонукати до дій: ФМА+квеситив, ФМА+констатив, ФМА+директив.

Семантична організація ФМА встановлення контакту представлена як спільними для двох мов одиницями: компліментами, жартами, темпоральними та прагматичними маркерами (прохання, спонукання, наказ), емотивами,

привітаннями-розпитуваннями про справи / здоров'я, так і відмінними: англ.: вибаченнями, згадками про зустріч; укр.: привітаннями зі святом / з неділею, привітаннями-побажаннями здоров'я, образами.

Встановлено такі кількісні показники **структурних різновидів ФМА завершення контакту** в англійській та українській мовах: прості: англ. 68 %; укр. 75 %; складні: англ. 13 %; укр. 12 %; складені: англ. 19 %; укр. 13 %. (див. рис 3).

Прості (англ. 68 %; укр. 75 %) акти завершення контакту, як і на етапі встановлення зв'язку, складають більшу частину одиниць. Зафіксовано: темпоральні одиниці, стереотипні формули прощання, прощання-благословення, побажання, подяка, запрошення, вибачення, прохання, вказівка, повідомлення про розставання. Вони є широко вживаними, стереотипними та етикетними одиницями, і саме тому вони першими спадають на думку комунікантам. Для їх реалізації мовцю не потрібно докладати великих зусиль: він просто обирає такий акт, який буде відповідати ситуації спілкування, характеру стосунків між ним та адресатом та відобразатиме бажання першого зафіксувати певний тип взаємин.

Складні ФМА (англ. 13 %, укр. 12 %) завершення контакту поєднані ритуалізованими формулами прощання зі звертанням, благословенням, подякою, побажанням, запрошенням, компліментом, радості зустрічі тощо. Уживання таких різновидів ФМА свідчить про бажання адресанта не просто розімкнути вербальний контакт, але й дотриматися прагматичних принципів кооперації та ввічливості. Такі одиниці спрямовані на регулювання емоційної тональності та виражають сподівання на спілкування в майбутньому.

Складені ФМА (англ. 19 %, укр. 13 %) завершення контакту реалізують інтенцію розімкнення комунікації та дають можливість адресанту регулювати інформативний компонент, оскільки до їхнього складу входять один простий ФМА та повноцінний інформативний мовленнєвий акт, передовсім, ФМА+констатив, ФМА+директив. Мовець підводить підсумок попередній

вербальній взаємодії і водночас повідомляє певну інформацію або спонукає адресата до виконання прохання.

Семантична організація ФМА завершення контакту в англійській та українській мовах представлена такими спільними утвореннями, як формули прощання і благословення. Джерелом походження ритуалізованої одиниці завершення контакту в англійській мові *Goodbye* є редукована форма благословення “*God be with you*” (дослівно в перекладі означає “Нехай Бог буде з вами”). Відмінними: англ.: темпоральні одиниці розімкнення контакту, повідомлення про розімкнення контакту, висловлення подяки; укр.: прохання, спонукання, накази, запрошення до наступної зустрічі, прощання-побажання, прощання-вибачення.

Ідентифіковано дві групи фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах: 1) спеціалізовані (звертання, емотиви, риторичні запитання, контролюючі запитання, вигуки, перепитування, повтори, підтакування, прагматичні маркери) й 2) неспеціалізовані (комплімент, похвала, жарт, образа, лайка, прокльони).

Виявлено та описано семантичну організацію фатичних мовленнєвих актів, які реалізують процеси підтримки контакту у комунікативних ситуаціях спілкування з огляду на національно-культурні стереотипи поведінки носіїв англійської та української мов, а саме: встановлено *спільні спеціалізовані ФМА підтримки контакту адресанта*: звертання; емотиви; риторичне запитання; контролююче запитання; *спільні спеціалізовані ФМА підтримки контакту адресата*: вигуки, повтори, підтакування, перепитування; *спільні неспеціалізовані ФМА підтримки контакту*: комплімент, похвала; жарт; образа; *відмінними* виявилися: *неспеціалізовані ФМА підтримки контакту*: лайка та прокльони (українська мова).

Ключові слова: фатичний мовленнєвий акт, встановлення контакту, підтримка контакту, завершення контакту, комунікативна функція, структурно-семантична організація.

Список публікацій:

1. Павлик Н. “Поняття фатичного мовленнєвого акту завершення контакту” в *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 27–28 лютого 2015 року. Одеса : Південноукраїнська організація “Центр філологічних досліджень”, 2015. С. 71–74.
2. Павлик Н. “Різновиди фатичних мовленнєвих актів” в *Наукові записки*. Випуск 138. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. С. 219–224.
3. Павлик Н. “Семантичне розмежування термінів фатичного спілкування” в *Нова філологія*. Збірник наукових праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. № 66. С. 161–166.
4. Павлик Н. “Фатична функція та її місце у системі функцій мови” в *Мова і культура* (Науковий журнал). К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 17. Т. II (170). С120–126.
5. Павлик Н. “Фатичні мовленнєві акти завершення контакту у зіставному аспекті” в *Science and Education a New Dimension. Philology*, III (10). Issue : 47. Budapest, 2015. P. 80–83.
6. Павлик Н. “Комплімент на етапі підтримки контакту зі співрозмовником (на матеріалі англійської та української мов)” в *Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції : м. Львів, 10-11 березня 2017 р. Львів : ГО “Наукова філологічна організація «ЛОГОС»”, 2017. С. 25–28.
7. Павлик Н. “Перепитування як фатичний мовленнєвий акт на етапі підтримки контакту (на матеріалі англійської та української мов)” в *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики* / редкол. В.І. Кушнерик та ін. Чернівці, Видавничий дім “РОДОВІД”, 2017. Вип. 2(15). С. 94–99.
8. Павлик Н. “Підтакування як спосіб підтримки контакту зі співрозмовником (на матеріалі англійської та української мов)” в *Матеріали*

XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції “Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації” : Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 24. С. 308–310.

Summary

Pavlyk N.V. Communicative and structure-semantic organization of phatic speech acts in the English language and the Ukrainian language (based on the material of dramatic text of the end of XIX – beginning of the XX centuries).

Dissertation to acquire the Philosophy degree in specialty “Philology”.

Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2018.

The dissertation paper is dedicated to the studying of communicative, structural and semantic organization of phatic speech acts in the English language and the Ukrainian language based on the materials of dramatic text of XIX-XX centuries.

A new theoretical and methodological conception for studying the communicative, structural and semantic organization of phatic speech acts in the English language and the Ukrainian language is developed in the dissertation.

In the process of investigation the following results were achieved:

The adjacent terms of *phatics*, *phatic metacommunication*, *phatic communication*, *phatic speech*, which are used by scientist as synonymous or interchangeable, are analyzed. The semantic differentiation and the correlation of the terms of *phatics*, *phatic metacommunication*, *phatic communication*, and *phatic speech* are suggested.

Phatic metacommunication is the process of starting the conversation, whose main aim is to communicate; it is not informative communication and does not communicate vital or important information. This *metacommunication* is based on the repetition of key words, which give the effect of mutual friendly relations, and also on the sociocultural and psychological stereotypes and conventional phrases, which appear in certain situations and correspond to the etiquette norms and regulations.

Phatic communication is seen as a conventional or ritual form of socialization, maintaining the processes of contact initiation, contact prolongation and contact termination and following the etiquette rules in the certain society.

Phatic speech is the sphere of usage of *phatic speech acts* in the contact processes (such as contact initiation, contact prolongation and contact termination), speech etiquette, phatic dialogue and phatic story-telling.

Thus we state the certain type of relations between the terms: *phatic metacommunication* is a hyperonym, *phatic communication* as a process and *phatic speech* as a result are the hyponyms. The *phatic speech acts* are the ways of realization of the phatic speech, and they perform the *phatic function*.

The notion of *phatic function* of the language, origins and main approaches to its studying are regarded. The place of phatic function in the system of language functions and its connection with other function, in particular with communicative and regulatory, are determined. The main spheres of phatic function usage are identified which are the situations of ritual or non-informative speaking, mere socialization of people, and the meaning of the term is specified.

The term of *phatic speech act* is determined. As a phatic speech act we understand the unit of phatic speech, a type of speech act, which contains subjective and objective information about the interlocutors, their communication strategies, but does not communicate new cognitive or meaningful information. The phatic speech act is directed to initiate, prolong and terminate the contact between the interlocutors, and gives the possibility to follow the rules of speech etiquette.

Phatic speech acts were *classified* into three groups according to the communicative function which they perform in the process of communication. There were *distinguished* such groups: phatic speech acts of contact initiation, phatic speech acts of contact prolongation and phatic speech acts of contact termination in the English language and the Ukrainian language.

Common and different characteristics in the linguistic representation of phatic speech acts of contact initiation, contact prolongation and contact termination are *determined*. These *common* and *different* characteristics show national and cultural stereotypes of behaviour in English and Ukrainian languages.

Phatic speech acts of contact initiation which give the possibility to establish mutual understanding between the interlocutors and determine the process and

success of further communication are described and compared. Besides the main function of contact initiation, this type of phatic speech acts performs secondary communicative and pragmatic functions that reflect national and cultural differences of the speakers in English and Ukrainian languages. These functions are to establish positive atmosphere, to congratulate with holiday, to bless, and others.

Structural organization of hatic speech acts of contact initiation is determined and described. Three structural kinds of phatic speech acts were distinguished: simple (English – 55 %, Ukrainian – 63 %), complex (English – 6 %, Ukrainian – 11 %) and compound (English – 39 %, Ukrainian – 26 %).

Simple units comprise more than a half of all units (English – 55 %, Ukrainian – 63 %), what shows the tendency in both languages. These units do not demand additional efforts for the formation and realization during the process of speech. They naturally come to the communicators' minds as they are stereotypical and ritualized acts of contact initiation, and thus are chosen in the necessary communicative situation. In both languages such units were identified: addressing to the listener, stereotypical formulae of greeting, temporal and pragmatic markers, expressive units, questions, informatives, exclamations, compliments, jokes.

Complex units comprise the smallest part (English – 6 %, Ukrainian – 11 %) of phatic speech acts of contact initiation. The speaker chooses such speech acts that will not repeat and give the possibility to initiate the communication with the listener. The usage of two or more phrases indicates good level of relations between the interlocutors, and the desire to improve the relations. The following complex units were identified: phatic speech act+offence, phatic speech act+joke, phatic speech act+compliment, phatic speech act+questioning, phatic speech act+emotive, phatic speech act+wish.

Compound units are used in order to perform two intentions: 1) to initiate the verbal contact with the listener, 2) to communicate or find out some information, encourage to some actions. These types were identified: phatic speech acts+questioning, phatic speech act+constative act, phatic speech act+directive act.

Semantic organization of phatic speech acts of contact initiation is represented by the following common units: compliment, joke, temporal and pragmatic (request, encouragement, order) markers, unit of emotion representation, greeting-question about the health / deals; as well as the different units: English: excuse, reminding of the previous meeting; Ukrainian: greeting with the holiday / Sunday, greeting-wish of health, offence.

Phatic speech acts of contact termination which help to establish and fix certain type of individual relations and social connections between the interlocutors at the end of communication, show the possibility of communication in the future are described and compared. As well as contact initiation speech acts, contact termination speech acts perform main and secondary functions, such as to notify about the parting, to bless, to express the gratitude, and others.

Structural organization of phatic speech acts of contact termination is determined and described. Three structural kinds of phatic speech acts were distinguished: simple (English – 68 %, Ukrainian – 75 %), complex (English – 13 %, Ukrainian – 12 %) and compound (English – 19 %, Ukrainian – 13 %).

Simple units of contact termination comprise more than a half (English – 68 %, Ukrainian – 75 %) of all units, as well as at the phrase of contact initiation. These units are stereotypical and etiquette acts and thus they spring to speakers' mind immediately according to the communicative situation. The usage does not need special efforts for formation, and give the possibility to establish and fix certain type of relation between the communicators. The following simple units were identified: temporal units, stereotypical units of contact termination, farewell-blessing, wish, thanking, invitation, excuse, request, order, informing about parting.

Complex units of contact termination (English – 13 %, Ukrainian – 12 %) are represented by combination of ritualized formulae and another phatic speech act, such as blessing, compliment, invitation, gratitude and others. The usage of complex units shows the desire to terminate the contact as well as to follow the Cooperative Principle and the Politeness Principle. These phatic speech acts regulate the

emotional sphere of the interaction and indicate the hope for the future communication.

Compound units (English – 19 %, Ukrainian – 13 %) enable the speaker to realize two intentions during the contact termination process. They consist of one informative speech act and one phatic speech act. In this way the speaker reviews the results of the verbal interaction and at the same time communicates some information, or encourages the listener to perform some actions.

Semantic organization of phatic speech acts of contact termination is represented by the following common units: leave-taking (farewell) and blessing. As for the unit *Goodbye* in the English language, it is contracted form of the blessing “*God be with you*”. The different units are the following: Englishes: temporal units of contact termination, informing about the contact termination, acts of thanking; Ukrainian: encouragement, order, request, invitation, farewell-wish, farewell-excuse.

Phatic speech acts of contact prolongation which comprise the most part of all phatic speech acts in the English (78 %) and the Ukrainian (73 %) languages are determined and compared.

Phatic speech acts of contact prolongation which are directed at the addressee are used by the addresser; they have different semantic representation, such as addressing, rhetoric questions, controlling questions, emotives.

These phatic speech acts are used to control the process of communication, as well as to perform secondary communicative functions, such as to check and maintain the listener’s attention and participation in the conversation, keep the attention to the speaker, maintain the continuous and ceaseless communication, fulfill the process of self-identification with the listener, provide the presence of mutual knowledge, shorten the communicative distance, and others.

Phatic speech acts of contact prolongation which are directed at the addresser are used by the addressee; the semantic representation of these phatic speech acts is performed with the help of interjections, echo-questions, repetitions, agreeing.

These phatic speech acts are used to prove the attention and participation in the process of communication, to communicate positive or negative emotions, to fill the

pause, to encourage the addresser to continue speaking, to fulfill the process of self-identification with the speaker, and others.

Besides the specialized phatic speech acts of contact prolongation, the speakers use the non-specialized units. The common units are: jokes, compliments, offence, praise; the different units are: Ukrainian: cursing, swearing.

Key words: phatic speech act, contact initiation, contact prolongation, contact termination, communicative function, structure-semantic organization.

The list of publications:

1. Pavlyk N. “Phatic speech acts of communication termination in the comparative aspect” in *Science and Education a New Dimension*. Philology, III (10). Issue : 47. Budapest, 2015. P. 80–83.

2. Pavlyk N. “Semantic differentiation of the terms of phatic communication” in *Nova filologiya*. Zbirnyk naukovykh prac. Zaporizhyya : ZNU, 2014. № 66. P. 161–166.

3. Pavlyk N. “Phatic function and its place in the system of language functions” in *Mova I kultura* (Naukovyi zhurnal). K.: Vydavnychy dim Dmytra Burago, 2014. Vyp. 17. T. II (170). P. 120–126.

4. Pavlyk N. “Types of phatic speech acts (in English and Ukrainian languages)” in *Naukovi zapysky*. Vypusk 138. Seriya : Filologichni nauky (movoznavstvo). Kirovograd : Vydavets Lysenko V.F., 2015. P. 219–224.

5. Pavlyk N. “Compliment at the phase of prolongation of contact (in the English and Ukrainian languages)” in *Mova u svitli klasychnoi spadshyny ta suchasnykh paradigm : Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii : m. Lviv, 10-11 berezhnia 2017 r.* Lviv : GO "Naukova filologichna organizatsiia LOGOS", 2017. P. 25–28.

6. Pavlyk N. “The notion of phatic speech act of contact termination” in *Nove ta tradytsiine u doslidzhenniah suchasnykh predstavnykiv filologichnykh nauk : Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, m. Odesa, 27-28 liutogo 2015 roku.*

Odesa : Pivdenoukrainska organizatsiia "Tsentr filologichnyh doslidzhen", 2015. P. 71–74.

7. Pavlyk N. “Phatic speech act of “reasking” at the prolongation phase in the English and Ukrainian languages” in *Aktualni problemy romano-germanskoi filologiyi ta prykladnoi lingvistyky* / redkol. V.I. Kushneryk ta in. Chernivtsi, Vydavnychiy dim "RODOVID", 2017. Vyp. 2(15). P. 94–99.

8. Pavlyk N. “Echo-agreeing as a way of contact prolongation with interlocutor in the English and Ukrainian languages” in *Materialy XXIV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsiyi “Tendentsii ta perspektyvy rozvytku nauky I osvity v umovah globalizatsii”*. Zb. nauk. prats. Pereyaslav-Hmelnytskyi, 2017. Vyp. 24. P. 308–310.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	20
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	34
1.1 Фатичне мовлення у лінгвістичному аспекті	34
1.1.1 Розмежування понять “фатика”, “фатична метакомунікація”, “фатичне спілкування”, “фатичне мовлення” та “фатична комунікація”	37
1.1.2 Критерії визначення фатичного мовлення	50
1.1.3 Особливості фатичного мовлення	53
1.2 Фатична функція мови	58
1.3 Мовленнєвий акт	70
1.3.1 Становлення поняття <i>мовленнєвий акт</i>	70
1.3.2 Визначення термінопоняття <i>фатичний мовленнєвий акт</i>	74
1.4 Класифікація одиниць фатичного мовлення та їх різновиди.....	81
1.4.1 Фатичні мовленнєві акти встановлення контакту	85
1.4.2 Фатичні мовленнєві акти підтримки контакту.....	87
1.4.2.1 Мовленнєві акти підтримки контакту залежно від спрямування на адресата / адресанта.....	87
1.4.3 Фатичні мовленнєві акти завершення контакту.....	88
Висновки до розділу 1.....	90
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДЛЯ АНАЛІЗУ КОМУНІКАТИВНОЇ ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ.....	94
2.1 Підходи до дослідження фатичного мовлення у сучасному мовознавстві	94
2.2 Основні принципи вивчення фатичних мовленнєвих актів контакту.....	97

2.3	Зіставно-типологічний метод як основа вивчення спільного та відмінного у організації фатичних мовленнєвих актів.....	99
2.4	Комплексна методика дослідження мовленнєвих актів контакту в англійській та українській мовах.....	102
2.4.1	Функціональний метод як основа аналізу комунікативної організації.....	105
2.4.2	Структурна парадигма як основа аналізу семантичної та структурної організації фатичних мовленнєвих актів контакт.....	109
	Висновки до розділу 2.....	110
	РОЗДІЛ 3 КОМУНІКАТИВНА ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАВЕРШЕННЯ КОНТАКТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	112
3.1	Зіставлення фатичних мовленнєвих актів за комунікативною організацією.....	112
3.2	Структура та семантика мовленнєвих актів фази встановлення контакту.....	116
3.2.1	Семантика фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту в англійській та українській мовах.....	117
3.2.2	Зіставлення фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту в англійській та українській мовах.....	135
3.2.3	Структурні різновиди фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту в англійській та українській мовах.....	138
3.3	Структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів фази завершення контакту.....	146
3.3.1	Семантика фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській та українській мовах.....	146
3.3.2	Зіставлення фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській та українській мовах.....	153

3.3.3	Структурні різновиди фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській та українській мовах.....	155
	Висновки до розділу 3	161
	РОЗДІЛ 4 КОМУНІКАТИВНА ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ ПІДТРИМКИ КОНТАКТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	165
4.1	Фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресанта (адресатно-спрямовані).....	165
4.1.1	Звертання.....	166
4.1.2	Емотиви.....	168
4.1.3	Риторичні запитання.....	171
4.1.4	Контролюючі запитання.....	174
4.2	Фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресата (адресантно-спрямовані)	176
4.2.1	Вигуки.....	177
4.2.2	Перепитування.....	184
4.2.3	Повтори.....	189
4.2.4	Підтакування.....	192
4.3	Прагматичні маркери привернення уваги.....	195
4.4	Різновиди неспеціалізованих фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту.....	199
4.4.1	Жарти.....	200
4.4.2	Компліменти, похвала.....	204
4.4.3	Лайка, прокльони, злопобажання.....	206
4.4.4	Образа.....	209
4.5	Зіставлення фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах.....	214

Висновки до розділу 4	219
ВИСНОВКИ	223
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	227
СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	254
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	256
Додаток 1	256

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

англ. – англійська мова

укр. – українська мова

МА – мовленнєвий акт

ФМА – фатичний мовленнєвий акт

ВСТУП

Дисертація присвячена вивченню комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англо- та україномовних драматичних творах кінця XIX – початку XX століть. У роботі ідентифіковано три комунікативні види фатичних мовленнєвих актів за функцією: встановлення, підтримки та завершення контакту; встановлено три структурні різновиди (прості, складні та складені) фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту з їхньою спільною та відмінною семантичною таксономією у зіставлюваних мовах; виявлено дві групи (спеціалізовані й неспеціалізовані) фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту та здійснено їх зіставну інтерпретацію в англійській та українській мовах.

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується як новими підходами до вивчення мови – невід’ємної частини повсякденного життя людини та процесів її спілкування, так і класичними, з-поміж яких і донині перспективними залишаються *комунікативна лінгвістика* (Ф.С. Бацевич,¹ В.В. Богданов,² П. Грайс,³ С.П. Денисова,⁴ А.А. Зернецька,⁵ С.М. Іваненко,⁶ О.С. Іссерс,⁷ А.В. Корольова,⁸ Ю.В. Косенко,⁹ Г.Г. Почепцов,¹⁰ О.О. Селіванова,¹¹ І.І. Сєрякова,¹² Й.А. Стернін¹³ та ін.) та *прагматика з її*

¹ Флорій Сергійович Бацевич, *Основи комунікативної лінгвістики* (Київ: Видавничий центр Академія, 2004).

² Валерій Валентинович Богданов, "Классификация речевых актов," в *Личностные аспекты языкового общения: межвуз. сб. науч. трудов* (Калинин, 1989), 25-37.

³ Пол Герберт Грайс, "Логика и речевоеобщение," в *Новое в зарубежной лингвистике : Лингвистическая прагматика*, под общ. ред. Е.В. Падучевой (Москва: Прогресс, 1985), 217-37.

⁴ Світлана Павлівна Денисова, "Глобалізація як наслідок транскультурної комунікації," 60 років ЮНЕСКО: погляд у майбутнє (Наукова конференція кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, Київ, Лютий 22-23, 2006): 14-6.

⁵ Алла Анатольевна Зернецкая, "Функциональная система вербально-коммуникативной деятельности (компетентностный аспект)" (Автореф. д-ра. филол. наук, Киев, 2015).

⁶ Світлана Мар'янівна Іваненко та Альвіна Купріянівна Карпусь, *Лінгвостилістична інтерпретація тексту* (Київ: КДЛУ, 1998), 175.

⁷ Оксана Сергеевна Иссерс, *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи* (Москва: Из-во ЛКИ, 2008).

⁸ Алла Валер'янівна Корольова, "Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту," *Studia Linguistica : збірник наукових праць* Вип. 1 (2008): 48-53.

⁹ Юлія Вікторівна Косенко, *Основи теорії мовної комунікації* (Суми: Видавництво СумДУ, 2011): 101-25.

¹⁰ Георгій Георгієвич Почепцов, *Коммуникативные аспекты семантики* (Киев: Вища школа, 1987), 131.

¹¹ Олена Олександрівна Селіванова, *Основи теорії мовної комунікації* (Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю. А., 2011).

¹² Ирина Ивановна Сєрякова, "Прагматика коммуникативных стилей," *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство* Вип. 17 (2009): 74-7.

¹³ Йосиф Абрамович Стернин, Юрий Евгеньевич Прохоров, *Русские. Коммуникативное поведение* (Москва: Флинта-Наука, 2006), 326.

теоріями мовленнєвих актів (Л.О. Азнабаєва,¹⁴ Н.Д. Арутюнова,¹⁵ Дж. Браун,¹⁶ Д. Вандервекен,¹⁷ Т.Т. Врбель,¹⁸ Дж. Гюль,¹⁹ М.К. Джибрин,²⁰ А.В. Дедушно,²¹ В. Загерак,²² В.І. Карабан,²³ В.І. Карасик,²⁴ Ю.В. Микитюк,²⁵ Дж.Л. Остін,²⁶ Дж.Р. Серль,²⁷ Р.В. Серебрякова,²⁸ І.П. Сусов,²⁹ Н.А. Трофимова,³⁰ Д.О. Фадіса,³¹ І.С. Шевченко³² та ін.), *когнітивна прагматика* (М.О. Акішина,³³ Л.Р. Безугла,³⁴ В.Ф. Велівченко,³⁵ Т.А. ван Дейк,³⁶ О.В. Єрмакова,³⁷ Н.Є. Коваль,³⁸ О.М. Мосейчук,³⁹ О.В. Тищенко⁴⁰ та ін.) та тощо, пропонуючи комплексне розроблення важливих для сьогодення ідей.

¹⁴ Лариса Алексеевна Азнабаєва, "Критерии выделения фатических высказываний и особенности их функционирования в художественном тексте" (Автореф. канд. филол. наук, Москва, 1989).

¹⁵ Нина Давидовна Арутюнова, "Речевой акт," в *Большой энциклопедический словарь, Языкознание*, гл. ред. В.Н. Ярцева (Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998), 412-3.

¹⁶ Gillian Brown, George Yule, *Discourse analysis* (Cambridge University Press, 1983): 1-26.

¹⁷ John R. Searle, Daniel Vanderveken, *Foundation of illocutionary logic* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 227.

¹⁸ Томаш Томашович Врбель, "Словотворча прагматика у сучасній англійській мові" (Дис. канд. філол. наук, Ужгород, УжНУ, 2005).

¹⁹ Brown and Yule, *Discourse analysis*, 1-26.

²⁰ Maysa'a Kadhim Jibreen, "The speech act of greeting : a theoretical reading," *Journal of Kerbala University* Vol.8, No.1, Humanities (2010): 1-25.

²¹ Алла Володимирівна Дедушно, "Лінгво-прагматичні та структурно-функціональні параметри перформативних актів мовлення в українській мові" (Автореф. канд. філол. наук, Запоріжжя, Запорізь. нац. ун-т., 2015).

²² Vladimir Žegarac, Billy Clark, "Phatic Interpretations and Phatic Communication," *Journal of Linguistics* Vol. 35. Cambridge University Press (1999): 321-46.

²³ Вячеслав Иванович Карабан, *Сложные речевые единицы : Прагматика асиндетических полипредикативных образований* (Киев: Выща школа, 1989), 132.

²⁴ Владимир Ильич Карасик, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс* (Волгоград: "Перемена", 2002), 477.

²⁵ Юлія Володимирівна Микитюк, "Комплімент як мовленнєвий акт (на матеріалі німецькомовних драматичних творів XVIII-XX ст.)" (Автореф. канд. філол. наук, Львів, ЛНУ ім. І.Я. Франка, 2017).

²⁶ John L. Austin, *How to Do Things with Words* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1962), 166.

²⁷ John R. Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), 203.

²⁸ Руслана Вячеславовна Серебрякова, "Национальная специфика речевых актов комплиментов и похвалы в русской и английской коммуникативных культурах" (Диссер. канд. філол. наук, Воронеж, 2002).

²⁹ Иван Павлович Сусов, *Лингвистическая прагматика* (Винница : Нова книга, 2009), 271.

³⁰ Нелла Аракдьева Трофимова, Актуализация компонентов смысла высказывания в экспрессивных речевых актах (на материале современного немецкого языка) (Автореф. докт. філол. наук, Санкт-Петербург, 2010).

³¹ Debby Oktavia Fadisa, "The realization of speech act types in terminating contracts" (PhD diss., Indonesia University of Education, 2016).

³² Ирина Сергеевна Шевченко, "Речевой акт как единица дискурса: когнитивно-прагматический подход," травень 25, 2017, <http://homepages.tversu.ru/~ips/JubShev.html>.

³³ Мар'яна Олександрівна Акішина, "Образність англомовного поетичного дискурсу XXI століття: лінгвокогнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти" (Автореф. канд. філол. наук, Херсон, Херсонський державний університет, 2014).

³⁴ Лілія Ростиславівна Безугла, "Когнітивно-прагматичні характеристики імпліцитних смислів у німецькомовному дискурсі" (Автореф. докт. філол. наук, Київ, КНУ ім. Тараса Шевченка, 2009).

³⁵ Валентина Федоровна Велівченко, "Языковые средства реализации каузативно-следственных отношений в тексте (на материале современного английского языка) (Автореф. канд. філол. наук, Киев, Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз., 1990).

³⁶ Тойн ван Дейк, *Язык. Познание. Коммуникация* (Издательство: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000), 308.

³⁷ Елена Валентиновна Ермакова, "От общих принципов мышления к имплицитной многозначности художественного текста," *Вести Челябинского государственного университета* Вып. 17, №22 (2007): 45-9.

³⁸ Наталя Євгенівна Коваль, "Когнітивна прагматика законодавчого дискурсу," *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія "Філологія"* Вип. 29 (2014): 36-43.

³⁹ Олександр М. Мосейчук, Наталя В. Матушевська, "Когнітивно-прагматичний аналіз комунікативної ситуації спокуса (на матеріалі англомовного кінодискурсу)," *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)* Вип. 22 (2015) :149-57.

⁴⁰ Олег Володимирович Тищенко, "Семантичні моделі гостинності та пригощання в білоруській, українській, польській та російській мовах," *Studia Białorutenistyczne* 6(2012): 299-315.

Разом з тим, в умовах широких міжкультурних контактів з'являються нові праці з *теорії мовленнєвого етикету* (Н.Д. Бабич,⁴¹ М.П. Білоус,⁴² С.К. Богдан,⁴³ П. Браун,⁴⁴ Р. Вотс,⁴⁵ Л.Я. Гнатюк,⁴⁶ В. Ескандел-Відал,⁴⁷ Дж. Коутс,⁴⁸ Т.В. Ларина,⁴⁹ С. Левінсон,⁵⁰ М.А. Лочер,⁵¹ О.М. Мельничук,⁵² С. Мілз,⁵³ К.П. Сергієнко,⁵⁴ М. Стаб,⁵⁵ М.О. Стахів,⁵⁶ О.В. Стахнова,⁵⁷ М.П. Фабіан,⁵⁸ Н.І. Формановська,⁵⁹ Ч.А. Фергюсон,⁶⁰ Дж. Холмс⁶¹ та ін.).

Одним із найбільш дискусійних питань названих напрямів лінгвістики є протиставлення понять *фатичне спілкування* (Т.Г. Винокур,⁶² А.Р. Габідулліна,⁶³ В.В. Дементьєв,⁶⁴ Дж.Б.С. аль-Кінай,⁶⁵ Г.Г. Почепцов,⁶⁶ К.Ф. Сєдов,⁶⁷ Р.Й. Якобсон⁶⁸ та ін.) й *інформативне повідомлення* (Дж. Браун,

⁴¹ Надія Денисівна Бабич, *Основи культури мовлення* (Львів: Світ, 1990), 231.

⁴² Марія Прокопівна Білоус, "Мовленнєвий етикет українського народу," Мова і духовність нації : тези регіональної науково-практичної конференції (Львів, Листопад 14-15, 1989): 98-99.

⁴³ Світлана Калениківна Богдан, *Мовний етикет українців: традиції і сучасність* (Київ: Рідна мова, 1998), 475.

⁴⁴ Penelope Brown, Stephen C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage* (Cambridge : Cambridge University Press, 1987), 345.

⁴⁵ Miriam A. Locher, Richard J. Watts, "Politeness theory and relational work," *Journal of Politeness Research. Language, Behaviour, Culture* (Canadian Ethnology Society, I (2005): 9-33.

⁴⁶ Любомира Ярославівна Гнатюк, "Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти ввічливості (на матеріалі сучасної української мови)" (Автореф. канд. філол. наук, Івано-Франківськ, 2007).

⁴⁷ Victoria Escandell-Vidal, "Towards a cognitive approach to politeness," *Language Sciences* Vol. 18, Is. 3-4 (1996): 629-50.

⁴⁸ Jennifer Coates, *Women, men and language : A sociolinguistic account of gender differences in language* 3rd edition (Routledge, 2003), 245.

⁴⁹ Татьяна Викторовна Ларина, *Категория вежливости и стиль коммуникации : сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций* (Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2009), 516.

⁵⁰ Penelope Brown, Stephen C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage* (Cambridge : Cambridge University Press, 1987).

⁵¹ Miriam A. Locher, *Power and politeness in action : disagreements in oral communication*. (Berlin, 2004), 365.

⁵² Оксана Михайлівна Мельничук, "Український мовленнєвий етикет : синтаксично-стилістичний аспект" (Автореф. канд. філол. наук, Чернівці, ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2005).

⁵³ Sara Mills, "Impoliteness in a Cultural Context," *Journal of Pragmatics* Vol. 41/5 (2009): 1047-60.

⁵⁴ Катерина Петрівна Сергієнко, "Засоби етнокультурного відтворення стратегій ввічливості в україно- та англомовній діловій кореспонденції" (Дис. канд. філол. наук, Київ, КНЛУ, 2017).

⁵⁵ Janet Holmes, Maria Stubbe, *Power and politeness in the workplace : a sociolinguistic analysis of talk at work* (Longman, 2003), 198.

⁵⁶ Марія Олексіївна Стахів, *Український комунікативний етикет* (Київ : Знання, 2008), 245.

⁵⁷ Ольга Владимировна Стахнова, "Принцип Кооперации и Принцип Вежливости в отношении к фатическому общению," *Международные отношения: история, теория, практика : материалы IV научно-практической конференции молодых ученых фак. междунар. отношений БГУ (Минск, Февраль 4, 2014): 192-6.*

⁵⁸ Мирослава Петрівна Фабіан, "Етикетна семантика в лексичних системах української, англійської та угорської мов" (Автореф. д-ра філол. наук, Київ, КНУ ім. Тараса Шевченка, 1998).

⁵⁹ Наталья Ивановна Формановская, Светлана Васильевна Шевцова. *Речевой этикет. Русско-английские соответствия : справочник* (Москва, 1990), травень, 25, 2017, http://www.classes.ru/grammar/136.etiket/word_documents/_16.htm.

⁶⁰ Charles A. Ferguson, "The structure and use of politeness formulas," *Language in Society. Cambridge University Press* Vol. 5, No. 2 (1976): 137-51.

⁶¹ Janet Holmes, *Women, men and politeness* (London, Longman, 1995), 254.

⁶² Татьяна Григорьевна Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения* (Москва: Наука, 1993).

⁶³ Алла Рашатовна Габидулліна, "Фатические и этикетные жанры речи (на примере учебно-педагогического дискурса)," *Научовий вісник Херсонського державного університету Серія Лінгвістика* Вип.4 (2006): 325-8.

⁶⁴ Вадим Валерьевич Дементьєв, "Фатические речевые жанры," *Вопросы языкознания, Наука* №.1 (1999): 37-55.

⁶⁵ Jamal B.S. Al-Qinai, "Translating phatic expressions," *Pragmatics* № 21:1 (2011): 23-39.

⁶⁶ Георгий Георгиевич Почепцов, "Фатическая метакоммуникация," *Семантика и прагматика синтаксических единств : Межвузовский тематический сборник* (Калинин: КГУ, 1981): 52-9.

⁶⁷ Константин Федорович Сєдов, "Внутрижанровые стратегии речевого поведения: «ссора», «комплимент», «колкость»," *Жанры речи* Вып 1 (1997): 188-95.

Дж. Гюль,⁶⁹ О.О. Залевська,⁷⁰ В.Б. Касевич,⁷¹ В.Б. Кашкін,⁷² Є.В. Ключев,⁷³ Г.С. Онуфрієнко,⁷⁴ О.А. Семенюк,⁷⁵ В.Ю. Паращук,⁷⁶ Ю. Хабермас⁷⁷ та ін.), де перше – розглядається як самостійне явище комунікативної лінгвістики, вступ у розмову заради самого спілкування, головною інтенцією якого є лише задоволення потреби в комунікації, пов'язане з “механістичним використанням мови”, тобто, спілкування без повідомлення, тоді як друге вважають повноцінним використанням мови для трансляції інформації (С.В. Андреева,⁷⁸ Е. Берн,⁷⁹ Дж. Коупланд,⁸⁰ Н. Коупланд,⁸¹ М.П. Круз,⁸² Дж.Н. Ліч,⁸³ В. Міллер,⁸⁴ Х. Омар,⁸⁵ В.Р. Рахман,⁸⁶ Дж.Д. Робінсон,⁸⁷ Л. Урбанова,⁸⁸ М. Якубі⁸⁹ та ін.).

При цьому думки науковців щодо можливих сфер і широти використання самої *фативи* (Л.Г. Волкова,⁹⁰ І.В. Грабовська,⁹¹ А.Г. Гурочкина,⁹²

⁶⁸ Роман Якобсон, "Лингвистика и поэтика," *Структурализм "за" и "против"* (Москва : Издательство "Прогресс", 1975).

⁶⁹ Gillian Brown, George Yule, *Discourse analysis* (Cambridge University Press, 1983), 1-26.

⁷⁰ Александра Александровна Залевская, *Текст и его понимание* (Тверь: Тверской государственной университет, 2001), 177.

⁷¹ Вадим Борисович Касевич, "Теория коммуникации и теория текста," *Говорящий и слушающий: Языковая личность, текст, проблемы обучения* (СПб: Издательство "Союз" (2001): 70-75, травень 26, 2017, http://www.russcomm.ru/rca_biblio/k/kasevich.shtml.

⁷² Вячеслав Борисович Кашкин, *Введение в теорию коммуникации : учебное пособие* (Москва: ФЛИНТА, 2013), 224.

⁷³ Евгений Васильевич Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия* (Москва: РИПОЛ Классик, 2002), 316.

⁷⁴ Галина Сергіївна Онуфрієнко, "Науковий текст у сучасному лінгводидактичному вимірі," *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки* № 1 (2012): 334-9.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Олег Анатолійович Семенюк, Валентина Юліївна Паращук, *Основи теорії мовної комунікації* (Київ: Вид-во "Академія", 2010), 240.

⁷⁷ Jürgen Habermas, "The theory of communicative action," *Reason and the rationalization of society* Vol.1 (Boston : Beacon Press, 1984): 75-101.

⁷⁸ Светлана Владимировна Андреева, "Элементарные конструктивно-синтаксические единицы устной речи и их коммуникативный потенциал" (Автореф. докт. филол. наук, Саратов, 2005).

⁷⁹ Eric Berne, *What do you say after you say hello? : The Psychology of human destiny*. (New York: Bantam Books, 1973), 456.

⁸⁰ Justine Coupland, Nikolas Coupland, Jeffrey D. Robinson, "How are you?": Negotiating phatic communion," *Language in Society* Vol. 21, Is. 2. (1992): 207-30.

⁸¹ Там само.

⁸² Manuel Padilla Cruz, "Phatic utterances and the communication of social information : a relevance-theoretic approach," *Studies in Intercultural, Cognitive and Social Pragmatics*, Cambridge Scholars Publishing (2007): 114-31.

⁸³ Geoffrey N. Leech, *Principles of Pragmatics* (New York, Longman, 1983), 250.

⁸⁴ Vincent Miller, "New media, networking and phatic culture," *Convergence : The international Journal of research into new media technologies* Vol.14, Is. 4 (2008): 387-400.

⁸⁵ Mojde Yakubi, Wan Rose Eliza Abdul Rahman, Hasuria Che Omar, "Bebaxshid poshtam be shomâs (excuse me, I'm sitting in front of you) : Towards identification of apologies with phatic function in Persian texts," *Journal of applied linguistics and language research* Vol.2, Is. 7 (2015): 214-21.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Coupland, Coupland, and Robinson, "How are you?": Negotiating phatic communion," 207-30.

⁸⁸ Ludmila Urbanová, "Phatic Communion and Small Talk in Fictional Dialogues," in *Functional Perspectives on Grammar and Discourse: In honour of Angela Downing*, ed. by Christopher S. Butler, Raquel Hidalgo Downing, Julia Lavid (John Benjamins Publishing Company, 2007) 349-57.

⁸⁹ Yakubi, Rahman, Omar, "Bebaxshid poshtam be shomâs (excuse me, I'm sitting in front of you) : Towards identification of apologies with phatic function in Persian texts," 214-21.

⁹⁰ Людмила Геннадьевна Волкова, "Фатическая функция и синтаксические средства ее реализации: формальный, семантический, коммуникативно-прагматический аспекты" (Автореф. канд. филол. наук, Томск, 1998).

⁹¹ Інна Вікторівна Грабовська, "Метакомунікативні питання як складник професійного дискурсу," *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки* Кн. 1 (2011): 60-4.

Л.Р. Дускаєва,⁹³ Г.В. Карпук,⁹⁴ О.В. Колодій,⁹⁵ Н.А. Корнилова,⁹⁶ Дж. Лейвер,⁹⁷ С.Л. Ністратова,⁹⁸ Т.Г. Рабенко,⁹⁹ О.М. Рядчикова,¹⁰⁰ В.Ю. Федотова,¹⁰¹ Ж. Хіга,¹⁰² В.Б. Черник,¹⁰³ О.С. Шаніна¹⁰⁴ та ін.) теж не є одноставними.

Зокрема, триває обговорення таких суміжних понять, як *фатичне спілкування* (Е. Бенвеніст,¹⁰⁵ Дж. Браун,¹⁰⁶ Дж. Гюль,¹⁰⁷ Б. Кларк,¹⁰⁸ Б. Маліновський,¹⁰⁹ І. Мухаві,¹¹⁰ Г. Сенфт,¹¹¹ Н. Стів,¹¹² Н.І. Формановська,¹¹³ Т.В. Чернишова¹¹⁴ та ін.), *фатичне мовлення* (Л.О. Азнабаєва,¹¹⁵ Т.Г. Винокур¹¹⁶ та ін.) та *фатична метакомунікація* (Ю.В. Косенко,¹¹⁷ Ю.В. Матюхіна,¹¹⁸ Г.Г. Почепцов,¹¹⁹ Т.Д. Чхетіані¹²⁰ та ін.).

⁹² Алла Георгиевна Гурочкина, "Фатическая коммуникация," *Studia Linguistica. Вып. XXII. Язык. Текст. Дискурс : Современные аспекты исследований* (2013): 11-6.

⁹³ Лилия Рашидовна Дускаева, Наталья Анатольевна Корнилова, "Фатика как речевая форма реализации развлекательной функции в медиатексте," *Гуманитарный вектор. Серия : Филология и востоковедение* № 4 (28) (2011): 67-71.

⁹⁴ Галина Владимировна Карпук, "Контактоустанавливающая функция языка: направления и перспективы исследования," *Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1, Филология* № 1 (44) (2010): 35-45.

⁹⁵ Александр Владимирович Колодий, "Фатическая речь – контактоустанавливающая функция языка или нечто большее?" *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2 : Филология и искусствоведение* Вып. 3 (31) (2008): 39-41.

⁹⁶ Наталья Анатольевна Корнилова, "Фатическая речь в массмедиа: композиционно-стилистические формы" (Автореф. канд. филол. наук, Санкт-Петербург, 2013).

⁹⁷ John Laver, "Communicative functions of phatic communion," in *Organization of behaviour in face to face interaction*, ed. by Adam Kendon, Richard M. Harris, Mary Ritchie Key (Mouton Publishers, The Hague, Paris, 1975), 215-38.

⁹⁸ Светлана Леонидовна Нистратова, "Контактоустанавливающая функция языка и сферы ее проявления," *Язык, сознание, коммуникация : сборник статей* Вып. 20. (2001): 63-8.

⁹⁹ Татьяна Геннадьевна Рабенко, "Фатика и средства ее реализации в радиоэфире," *Вестник Томского государственного университета. Филология* № 3 (29) (2014): 50-9.

¹⁰⁰ Елена Николаевна Рядчикова, "Функции фатической речи в художественном тексте и разговорной речи," *Форма, значение и функции единиц языка и речи : Материалы докладов Международной научной конференции* ч. 2. (Минск, 2002): 192-4.

¹⁰¹ Валерия Юрьевна Федотова, "Функционально-прагматическая характеристика фатических стратегий в речевом взаимодействии (на материале французского языка)" (Дис. канд. филол. наук, Пятигорск, 2004).

¹⁰² Georgeta Ghiga, "The phatic function of communication in Romanian business negotiations," *Synergy* № 2 (2008): 124-40.

¹⁰³ Виктория Борисовна Черник, "Фатические речевые жанры в педагогическом дискурсе и тексте урока" (Дис. канд. филол. наук, Екатеринбург, 2002).

¹⁰⁴ Ольга Сергіївна Шаніна, "Фатичні мовленнєві жанри у медичному дискурсі," II Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція "Язык и межкультурная коммуникация" (Ноябрь 28-29, 2012), http://www.confcontact.com/2012_11_28/7_shanina.htm.

¹⁰⁵ Эмиль Бенвенист, *Общая лингвистика* (Москва: Прогресс, 1974), 311-19.

¹⁰⁶ Brown and Yule, *Discourse analysis*, 1-26.

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Nicolle Steve, Billy Clark, "Phatic Interpretations : Standarisisation and Conventionalisation," *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* No 11 (1998): 183-91.

¹⁰⁹ Bronislaw Malinowski, "The problem of meaning in primitive languages," in *The meaning of meaning*, ed. by C.K. Ogden, I.A. Richards, 9th ed. (New York, London, 1953), 296-336.

¹¹⁰ Ibrahim Muhawi, "The Arabic Proverb and the Speech Community : another look at phatic communion," in *Language and society in the Middle East and North Africa : studies in variation and identity*, ed. by Yaris Suleiman (Routledge, 2006), 259-90.

¹¹¹ Gunter Senft, "Phatic communion," in *Culture and Language Use : Handbook of Pragmatics Highlights*, ed. by Gunter Senft, Jan-Ola Östman and Jef Verschueren (John Benjamins Publishing Company, 2009), 226-33.

¹¹² Steve and Clark, "Phatic Interpretations : Standarisisation and Conventionalisation," 183-91.

¹¹³ Наталья Ивановна Формановская, *Культура общения и речевой этикет* (Москва: Из-во ИКАР, 2005), 250.

¹¹⁴ Татьяна Владимировна Чернышова, "Фатическая речь как социальный символ коммуникации (на материале текстов печатных СМИ)," *Известия Алтайского государственного университета. Серия: История, филология, философия и педагогика* № 4(34) (2004): 46-51.

¹¹⁵ Азнабаева, "Критерии выделения фатических высказываний и особенности их функционирования в художественном тексте," 17.

¹¹⁶ Татьяна Григорьевна Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*.

¹¹⁷ Юлія Вікторівна Косенко, *Основи теорії мовної комунікації* (Суми: Видавництво СумДУ, 2011): 101-25.

Фатичне спілкування стало об'єктом наукової уваги в середині ХХ ст. завдяки працям соціолінгвіста Б. Маліновського, де це поняття витлумачували як діалог, що не містить жодної інформації, або як спілкування, що базується на вживанні традиційних фраз, які закладають фундамент зв'язків між людьми (Е. Бенвеніст). З розвитком прагматики до наукового обігу поступово вводять поняття *фатичне мовлення* на позначення актів встановлення, підтримки чи завершення суб'єкт-суб'єктних стосунків за допомогою контактних формул, етикетних кліше, фатичного діалогу та фатичного повістування (Т.Г. Винокур), паралельно з яким у класифікації мовленнєвих актів уже виділяють *фатичні мовленнєві акти*, або *фатичні метакомунікативи* (Г.Г. Почепцов); *контактиви*, або *висловлювання мовленнєвого етикету* (Н.І. Формановська), під якими також розуміють *фатичні мовленнєві акти*; *комунікативи-фативи* (І.І. Прибиток) тощо. Згодом дослідники (Ю.В. Косенко, Ю.В. Матюхіна, Г.Г. Почепцов, Т.Д. Чхетіані) почали оперувати терміном *фатична метакомунікація* на позначення процесу регуляції комунікативного ходу, спрямованого на встановлення й підтримку міжособистісних зв'язків, тобто на оформлення, організацію та регуляцію спілкування.

Виходячи з наведених пояснень об'єктів фатички, можемо припустити, що між ними наявні гіперо-гіпонімічні відношення, де гіперонімом є *фатична метакомунікація*, а гіпонімами – *фатичне спілкування* як процес і *фатичне мовлення* як його результат, способом досягнення якого є *фатичні мовленнєві акти* (далі – ФМА). Ці утворення в кожній етнокультурі є специфічними і становлять науковий інтерес саме в зіставному аспекті.

Актуальність теми дисертаційної роботи визначається її зорієнтованістю на вивчення взаємозв'язку між компонентами мовленнєвої діяльності людини, на розкриття соціально-регулятивної інформації за допомогою різних мовленнєвих актів, одним з яких є фатичний мовленнєвий акт. Ця проблема є

¹¹⁸ Юлія Владимировна Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI–XX вв" (Дис. канд. филол. наук, Харьков, 2004).

¹¹⁹ Почепцов, "Фатическая метакоммуникация."

¹²⁰ Тамара Дмитриевна Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)" (Дис. канд. филол. наук, Киев, 1987).

особливо актуальною у міжкультурній комунікації, адже фатичне спілкування відображає національно-культурні стереотипи поведінки носіїв певної мови. Окреме питання у фатичній комунікації пов'язане з механізмами її відтворення в художньому мовленні, де постає необхідність дослідження художньо опрацьованих (стилізованих) фатичних мовленнєвих актів, які вже є продуктами індивідуально-авторської креативної свідомості представника конкретної лінгвокультури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова в рамках фундаментального наукового проекту, виконуваного за рахунок видатків фонду Державного Бюджету України “Германо-романо-слов’янський корпус аутентичних наукових текстів із лінгвоантропогенезу: розробка технологій нового покоління” (державна реєстрація № 0117U004901).

Дисертація є складовою частиною наукової теми кафедри філософії мови, порівняльного мовознавства і перекладу НПУ імені М.П. Драгоманова “Лінгвофілософські параметри дослідження мовних одиниць в контексті міжкультурної комунікації”. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, протокол № 6 від 30 січня 2014 року, уточнено і перезатверджено на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.15 НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 8.1 від 16 листопада 2017 року).

Метою дисертації є виявлення комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англо- та україномовних драматичних творах кінця XIX – поч. XX ст.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- сформулювати теоретичні положення дисертації, пов'язані з питаннями фатики, фатичного спілкування і фатичного мовлення;
- розробити комплексну методику зіставлення фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах;

– ідентифікувати види фатичних мовленнєвих актів за комунікативною функцією і зіставити їхню організацію в англійській та українській мовах;

– скласифікувати фатичні мовленнєві акти встановлення та завершення контакту за структурою та здійснити їхню семантичну таксономію у зіставляваних мовах;

– представити семантичну організацію фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах;

– схарактеризувати спільні закономірності та національно-культурні відмінності в комунікативній і структурно-семантичній організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах.

Об'єктом дослідження є фатичні мовленнєві акти в англійській та українській мовах.

Предметом дослідження – комунікативні функції, структура і семантика фатичних мовленнєвих актів, відображених в англо- та україномовних драматичних творах кінця ХІХ – поч. ХХ ст.

Фактичним матеріалом дослідження є 3284 одиниці фатичних мовленнєвих актів (англ. 1748 / укр. 1536), вилучених з англомовних (Bernard Shaw “Pygmalion”, “Mrs. Warren’s Profession”, “How He lied To Her Husband”; John Galsworthy “The Silver Box”, “Joy”, “The Family Man”, “The Eldest Son”; Alan Alexander Milne “Boy Comes Home : A Comedy In One Act”, “The Camberley Triangle : A Comedy In One Act”, “The Lucky One : A Play In Three Acts”) та україномовних (М.Л. Кропивницький “Дай серцеві волю, заведе в неволю”, “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”, “Глитай, або ж Павук”; І.К. Карпенко-Карий “Хазяїн”, “Суєта”, “Житейське море”; М.П. Старицький “Не судилося”, “Талан”) драматичних творів.

Методи дослідження. У роботі було застосовано такі методи та прийоми дослідження: *комунікативно-функціональний метод* – для аналізу намірів адресанта ініціювати спілкування, забезпечити його підтримку та завершити контакт; *структурний метод* з його *методиками: дистрибутивного аналізу* – для виявлення характеру сполучуваності мовних одиниць, уживаних у

комунікативних видах фатичних мовленнєвих актів; *аналізу за безпосередніми складниками* – для визначення організації структурно-синтаксичних моделей фатичних мовленнєвих актів; *компонентного аналізу* – для розкриття семної організації окремих лексем, словосполучень та фразеологізмів, що вживаються у складі фатичних мовленнєвих актів у досліджуваних мовах; елементи *етимологічного аналізу* – для виявлення первісного значення мовних одиниць із національно-культурною семантикою, що побутують як форми привітання, прощання тощо у кожній із мов; *зіставно-типологічний метод* – для обрання *tertium comparationis*, зіставної інтерпретації мовного матеріалу, виявлення спільних та відмінних ознак у структурних різновидах, семантичній і комунікативній організації фатичних мовленнєвих актів, що вживаються у комунікативних ситуаціях спілкування з огляду на національно-культурну поведінку носіїв англійської та української мов; *процедура кількісних підрахунків* – для забезпечення достовірності й об'єктивності здобутих наукових результатів.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що в роботі *уперше уточнено* визначення *фатичного мовленнєвого акту* як одного з типів мовленнєвих актів, що не містить нової змістової або когнітивної інформації, а передає лише суб'єктивні й об'єктивні відомості про співрозмовників та обрані ними стратегії спілкування, спрямовані на його регуляцію: встановлення, підтримку, продовження або завершення контакту, а також на дотримання правил мовленнєвого етикету;

скласифіковано фатичні мовленнєві акти на основі виконання комунікативних функцій в англійській та українській мовах: фатичні мовленнєві акти встановлення, підтримки та завершенням контакту;

установлено три структурні різновиди фатичних мовленнєвих актів встановлення (прості: англ. 55 %; укр. 63 %; складні: англ. 6 %; укр. 11 %; складені: англ. 39 %; укр. 26 %) та завершення (прості: англ. 68 %; укр. 75 %; складні: англ. 13 %; укр. 12 %; складені: англ. 19 %; укр. 13%) контакту;

ідентифіковано дві групи фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах: 1) спеціалізовані (звертання, емотиви, риторичні запитання, контролюючі запитання, вигуки, перепитування, повтори, підтакування, прагматичні маркери) й 2) неспеціалізовані (комплімент, похвала, жарт, образ, лайка, прокльони);

виявлено семантичну організацію фатичних мовленнєвих актів, які реалізують процеси встановлення, підтримки та завершення контакту, а саме:

1) на етапі **встановлення** контакту: спільні (компліменти, жарти, темпоральні одиниці, емотиви, прагматичні маркери (або прохання, спонукання, наказ), привітання-розпитування про справи / здоров'я, інформування); відмінні (англ. вибачення та згадування про попередню зустріч; укр. створення негативної атмосфери або образу співрозмовника, привітання-побажання здоров'я, привітання зі святом);

2) на етапі **підтримки** контакту: спільні фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресанта (звертання, емотиви, риторичне запитання, контролююче запитання); спільні фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресата (вигуки, повтори, підтакування, перепитування, комплімент, похвала, жарт, образ); відмінні (укр. лайка та прокльони);

3) на етапі **завершення** контакту: спільні (прощання, благословення); відмінні (англ. темпоральні одиниці розімкнення контакту, повідомлення про розімкнення контакту, висловлення подяки; укр. прохання, спонукання, накази, запрошення до наступної зустрічі, прощання-побажання та прощання-вибачення).

Практичне значення одержаних результатів пов'язане з можливістю їхнього застосування у викладанні таких навчальних дисциплін, як “Загальне мовознавство” (розділи “Мова і мислення”, “Мова і суспільство”), “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” (розділи “Контрастивна семантика”, “Зіставний синтаксис”), “Лінгвістичний аналіз тексту”, “Теоретична граматики англійської мови” (розділи “Речення”, “Теорія мовленнєвих актів”), “Лінгвокраїнознавство” (розділ “Мова і культура”),

“Порівняльна типологія англійської та української мов”, а також у процесі підготовки спецкурсів та спецсемінарів з міжкультурної комунікації.

Опрацьований фактичний матеріал дослідження може стати у пригоді при розробці теоретичних курсів з прагматики спілкування (навчання іншомовної прагматичної компетенції), у лексикографії – для укладання двомовних словників, у практичній перекладацькій діяльності, а також на заняттях з практики англійської мови для навчання діалогічного мовлення. Матеріали та методика роботи можуть служити підґрунтям для подальших досліджень комунікативної та структурно-семантичної організації різних мовленнєвих одиниць на матеріалі інших мов.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації апробовані на *п'яти* міжнародних конференціях: “Мова і культура” імені Сергія Бураго” (Київ, 2014); “Іноземна філологія у XXI столітті” (Запоріжжя, 2014); “Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук” (Одеса, 2015); ‘Scientific and Professional Conference Philology and Linguistics in the Digital Age’ (Budapest, 2015); “Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм” (Львів, 2017); *одній* міждисциплінарній – “Актуальні проблеми германської філології та перекладу” (Чернівці, 2017), *двох* Міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях “Лінгвокомунікативні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців нафтогазової галузі в контексті освітньої євроінтеграції” (Івано-Франківськ, 2015), “Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації” (Переяслав-Хмельницький, 2017), а також на *двох* щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів, аспірантів та докторантів НПУ імені М.П. Драгоманова: “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету” (Київ, 2015); “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету. Підсумки науково-дослідної діяльності НПУ імені М.П. Драгоманова за 2015 рік” (Київ, 2016).

Публікації. Теоретичні й практичні результати дисертації викладено у восьми публікаціях: у чотирьох статтях, надрукованих у фахових виданнях

України, у одній статті – у періодичних виданнях інших держав, у тезах доповідей трьох наукових конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списків використаної літератури (270 найменувань, з яких 54 іноземними мовами), лексикографічних джерел (20 найменувань), списку джерел ілюстративного матеріалу (14 найменувань). Повний обсяг дисертації – 259 сторінок, основний зміст роботи викладено на 242 сторінках, у тому числі 10 таблиць, 12 рисунків.

Перший розділ “**Теоретичні засади вивчення фатичних мовленнєвих актів у сучасній лінгвістиці**” присвячено аналізу наявних підходів до вивчення *фатичного спілкування*, зокрема проаналізовано співвідношення термінів *фатика*, *фатична метакомунікація*, *фатичне спілкування*, *фатичне мовлення*; розкрито поняття *фатичної функції мови*; уточнено поняття *фатичного мовленнєвого акту*, здійснено класифікацію фатичних мовленнєвих актів за виконуваною комунікативною функцією.

У другому розділі “**Методологічна база для аналізу комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів**” проаналізовано наявні методологічні підходи у вивченні фатики, визначено принципи дослідження комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів, розроблено методику комплексного аналізу комунікативної організації, структурних різновидів та семантики фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах, аргументовано її доцільність та ефективність.

У третьому розділі “**Комунікативна та структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту в англійській та українській мовах**” скласифіковано фатичні мовленнєві акти встановлення та завершення контакту за структурою, зокрема виокремлено три різновиди структурних моделей фатичних мовленнєвих актів: прості, складні та складені; здійснено семантичну таксономію фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту в двох мовах;

виявлено спільне та відмінне у семантичній організації та структурних різновидах фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту в англійській та українській мовах.

У четвертому розділі **“Комунікативна та структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах”** ідентифіковано дві (спеціалізовані та неспеціалізовані) групи фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах, скласифіковано досліджувані одиниці відповідно до функціонально-прагматичних етапів комунікації залежно від спрямування на адресанта / адресата та здійснено їх семантичну таксономію.

У **загальних висновках** представлено результати виконаного дослідження, окреслено шляхи та перспективи подальшого вивчення цієї проблематики.

У кінці роботи подано списки використаної літератури, лексикографічних джерел та джерел ілюстративного матеріалу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ

ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

1.1 Фатичне мовлення у лінгвістичному аспекті

Антропоцентричне спрямування сучасних наукових досліджень породжує розгляд мови через призму її використання людиною та суспільством, актуалізує вивчення комплексу компонентів мовленнєвої діяльності особистості в їх взаємозв'язку. Мовне спілкування, зокрема вербальна комунікація, є найбільш вивченим об'єктом проявлення людської поведінки (Ф.С. Бацевич,¹²¹ Т.Г. Винокур,¹²² Г.Г. Почепцов,¹²³ О.О. Селіванова¹²⁴). На думку О.О. Селіванової, вербальна комунікація є цілеспрямованою лінгвопсихоментальною діяльністю адресанта й адресата у процесі інформаційної передачі, обміну інформацією та впливу на співрозмовника (адресата) за допомогою коду природної мови.¹²⁵

Спрямованість лінгвістичної науки на вивчення взаємозв'язку різних компонентів мовленнєвої діяльності, розкриття передавання соціально-регулятивної інформації та суб'єктивного ставлення до процесу спілкування різними мовленнєвими засобами актуалізує дослідження конкретних вербальних прийомів як способів відображення комунікативних намірів та інтенцій мовців, зокрема і вивчення фатичного спілкування як одного з них.

Кожна мова характеризується набором певних семантичних та синтаксичних структур та одиниць для вираження думок, що властиві носіям цієї мови. Саме такі мовленнєві акти актуалізуються у свідомості мовця в конкретних комунікативних ситуаціях та дають йому змогу брати участь у

¹²¹ Флорій Сергійович Бацевич, *Вступ до лінгвістичної прагматики* (Київ: Видавничий центр Академія, 2011).

¹²² Татьяна Григорьевна Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения* (Москва: Наука, 1993).

¹²³ Георгий Георгиевич Почепцов, "Фатическая метакоммуникация," *Семантика и прагматика синтаксических единств : Межвузовский тематический сборник* (Калинин: КГУ, 1981): 52-9.

¹²⁴ Олена Олександрівна Селіванова, *Основи теорії мовної комунікації* (Чабаненко Ю. А., 2011) 350.

¹²⁵ Там само, с. 30

процесі мовленнєвого спілкування. У сучасному мовознавстві дослідники роблять акцент на вивченні когнітивної та прагматичної природи таких одиниць (Ю.В. Косенко,¹²⁶ Ю.В. Матюхіна,¹²⁷ О.С. Шаніна,¹²⁸ та ін.).

Дослідження інваріантів мовлення є одним з пріоритетних завдань сучасної комунікативної лінгвістики. Вивчення *фатичного мовлення* як одного з них здавна займало вагоме місце у працях різних науковців. Так, його розглядали як соціальну взаємодію мовця та слухача (Б. Маліновський¹²⁹), через описання фатичної функції (Р.Й. Якобсон¹³⁰), у вигляді ритуалізованого спілкування (Е. Бенвеніст¹³¹). Важливе місце у мовознавстві займає проблема протиставлення фатичного та інформативного мовлення (Т.Г. Винокур¹³²), фатики та інформатики (Є.В. Ключев¹³³), а також фатичного спілкування як складової мовленнєвого етикету (Н.І. Формановська¹³⁴).

Останні лінгвістичні дослідження щодо проблем фатичного спілкування та фатичного мовлення зосереджені на вивченні цих процесів у контексті різних дискурсів не тільки в українській (О.С. Шаніна¹³⁵), але і в російській (В.Б. Черник,¹³⁶ Т.В. Чернишова¹³⁷), англійській (Ю.В. Матюхіна¹³⁸), (Дж. Коупланд¹³⁹), (Л. Урбанова¹⁴⁰), французькій мовах (В.Ю. Федотова¹⁴¹). Так,

¹²⁶ Юлія Вікторівна Косенко, *Основи теорії мовної комунікації* (Суми, 2011) 101–125.

¹²⁷ Юлія Владимировна Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв" (Автореф. канд. филол. наук, 2004) 21.

¹²⁸ Ольга Сергіївна Шаніна, "Фатичні мовленнєві жанри у медичному дискурсі," II Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція "Язык и межкультурная коммуникация" (Ноябрь 28-29, 2012), http://www.confcontact.com/2012_11_28/7_shanina.htm.

¹²⁹ Malinowski, "The problem of meaning in primitive languages, 296-336.

¹³⁰ Роман Якобсон, "Лингвистика и поэтика," *Структурализм "за" и "против"* (Москва : Из-во "Прогресс", 1975), 193-230.

¹³¹ Эмиль Бенвенист, *Общая лингвистика* (Москва:Прогресс, 1974) 311–319.

¹³² Татьяна Григорьевна Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения.*

¹³³ Евгений Васильевич Ключев, *Речевая коммуникация* (Москва, 2002) 320.

¹³⁴ Наталья Ивановна Формановская, *Культура общения и речевой этикет* (Москва: Из-во ИКАР, 2005), 250 .

¹³⁵ Шаніна, "Фатичні мовленнєві жанри у медичному дискурсі."

¹³⁶ Виктория Борисовна Черник, "Фатические речевые жанры в педагогическом дискурсе и тексте урока" (Дис. канд. филол. наук, Екатеринбург, 2002), 197.

¹³⁷ Татьяна Владимировна Чернышова, "Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России" (Дис. док. филол. наук, Барнаул, 2005) 227–344.

¹³⁸ Юлія Владимировна Матюхіна, "Социально-психологические аспекты фатической метакоммуникации," *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 972. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов* Вип. 67 (2011): 39-43.

¹³⁹ Justine Coupland, Nikolas Coupland, Jeffrey D. Robinson, "How are you?" : Negotiating phatic communion," *Language in Society* Vol. 21, Is. 2. (1992): 207-30.

¹⁴⁰ Ludmila Urbanová, "Some thoughts on the phatic communion and small talk in fictional dialogues," *Theory and Practice in English Studies* Vol. 1. *Proceedings from the Seventh Conference of English, American and Canadian Studies* (Linguistics and Methodology) (2003): 35-42.

актуальними є вивчення медичного дискурсу,^{142, 143} педагогічного дискурсу,¹⁴⁴,¹⁴⁵ художнього дискурсу,^{146, 147} та усного мовлення як сфери реалізації фатичного спілкування.¹⁴⁸

Широке застосування засобів мас-медіа у повсякденному обміні інформацією зумовило їх розгляд зі сторони мовознавства, і, разом з тим, через призму фатичного спілкування (Л.Р. Дускаєва,¹⁴⁹ Н.А. Корнілова,¹⁵⁰ Т.В. Чернишова¹⁵¹). Актуальним також залишається виокремлення та описання фатичних мовленнєвих жанрів (А.Р. Габідулліна,¹⁵² В.В. Дементьєв¹⁵³). Окремої уваги заслуговує фатична функція мови, статус якої на сьогоднішній день ще остаточно не визначено (Р.Й. Якобсон,¹⁵⁴ Б.Ю. Норман,¹⁵⁵ Е. Сепір¹⁵⁶).

У сучасній лінгвістиці поняття *фатичний* вживається у складі різних термінів для позначення процесів комунікативної діяльності. Зокрема дослідники вивчають *фатичне мовлення* (Л.О. Азнабаєва,¹⁵⁷ Т.Г. Винокур¹⁵⁸), *фатичне спілкування* (Б. Маліновський,¹⁵⁹ Е. Бенвеніст,¹⁶⁰ Дж. Браун,

¹⁴¹ Валерия Юрьевна Федотова, "Функционально-прагматическая характеристика фатических стратегий в речевом взаимодействии (на материале французского языка)" (Дис. канд. филол. наук, Пятигорск, 2004) 140.

¹⁴² Шанина, "Фатичні мовленнєві жанри у медичному дискурсі."

¹⁴³ Coupland, Coupland, and Robinson, "How are you?" : Negotiating phatic communion," 207-30.

¹⁴⁴ Алла Рашатовна Габидулліна, *Педагогическая лингвистика* (Горловка: ГПІИЯ, 2011): 238.

¹⁴⁵ Черник, "Фатические речевые жанры в педагогическом дискурсе и тексте урока."

¹⁴⁶ Юлия Владимировна Матюхина, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI–XX вв" (Дис. канд. филол. наук, Харьков, 2004), 226.

¹⁴⁷ Ludmila Urbanová, "Phatic Communion and Small Talk in Fictional Dialogues," in *Functional Perspectives on Grammar and Discourse: In honour of Angela Downing*, ed. by Christopher S. Butler, Raquel Hidalgo Downing, Julia Lavid (John Benjamins Publishing Company, 2007) 349-57.

¹⁴⁸ Светлана Владимировна Андреева, "Элементарные конструктивно-синтаксические единицы устной речи и их коммуникативный потенциал" (Автореф. докт. филол. наук, Саратов, 2005), 49.

¹⁴⁹ Лилия Рашидовна Дускаева, Наталья Анатольевна Корнилова, "Фатика как речевая форма реализации развлекательной функции в медиатексте," *Гуманитарный вектор. Серия : Филология и востоковедение* № 4 (28) (2011): 67-71.

¹⁵⁰ Наталья Анатольевна Корнилова, "Фатическая речь в массмедиа: композиционно-стилистические формы" (Автореф. канд. филол. наук, Санкт-Петербург, 2013), 28.

¹⁵¹ Чернышова, "Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России," 227–344.

¹⁵² Габидулліна, *Педагогическая лингвистика*, 238.

¹⁵³ Вадим Валерьевич Дементьєв, "Фатические речевые жанры," *Вопросы языкознания, Наука* №.1 (1999): 37-55.

¹⁵⁴ Якобсон, "Лингвистика и поэтика," 193-230.

¹⁵⁵ Борис Юстинович Норман, *Теория языка. Вводный курс* (Москва: Издательство Флинта : Наука, 2004), 64-91.

¹⁵⁶ Эдуард Сепир, *Язык (Избранные труды по языкознанию и культурологии)* (Москва: Прогресс, Универс, 1993), 223-47.

¹⁵⁷ Лариса Алексеевна Азнабаева, "Критерии выделения фатических высказываний и особенности их функционирования в художественном тексте" (Автореф. канд. филол. наук, Москва, 1989), 17.

¹⁵⁸ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*.

¹⁵⁹ Malinowski, "The problem of meaning in primitive languages, 296-336.

¹⁶⁰ Бенвеніст, *Общая лингвистика*, 311-19.

Дж. Гюль,¹⁶¹ В.В. Дементьев,¹⁶² В. Зегарак,¹⁶³ Б. Кларк,¹⁶⁴ О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук,¹⁶⁵ Г. Сенфт,¹⁶⁶ Н.І. Формановська,¹⁶⁷ Т.В. Чернишова¹⁶⁸), *фатичну метакомунікацію* (Ю.В. Косенко,¹⁶⁹ Ю.В. Матюхіна,¹⁷⁰ Г.Г. Почепцов,¹⁷¹ Т.Д. Чхетіані¹⁷²), *фатичну комунікацію* (А.Г. Гурочкіна¹⁷³), *фатику* (А.Р. Габідулліна,¹⁷⁴ Є.В. Ключев¹⁷⁵). Розглянемо детальніше вище приведені поняття з метою їх розмежування та уточнення.

1.1.1 Розмежування понять “фатика”, “фатична метакомунікація”, “фатичне спілкування”, “фатичне мовлення” та “фатична комунікація”. Термін *фатичний (phatic)* був уперше використаний представником *соціолінгвістичного напрямку* в мовознавстві Б. Маліновським для характеристики окремого виду спілкування – *фатичного спілкування*, – у якому зв’язки створюються простим обміном слів для передавання символічних значень.¹⁷⁶ Воно виконує соціальну функцію, котра і є його першочерговою метою. За словами науковця, *фатичне спілкування* не є результатом розумових роздумів, не провокує роздуми в слухача і не слугує засобом передачі думок. Навпаки, воно виявляє себе як спосіб дії людини, мета якого поєднати мовця та слухача.¹⁷⁷ Такий спосіб спілкування повсякденно використовується людьми під

¹⁶¹ Gillian Brown, George Yule, *Discourse analysis* (Cambridge University Press, 1983), 1-26.

¹⁶² Дементьев, "Фатические речевые жанры," 37-55.

¹⁶³ Vladimir Žegarac. What is phatic communication (Current Issues in Relevance Theory, Amsterdam, John Benjamins, 1998) 327–362.

¹⁶⁴ Vladimir Žegarac, "What is phatic communication," in *Current Issues in Relevance Theory*, ed. by Villy Rouchota, Andreas H. Jucker (Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 1998), 327-62.

¹⁶⁵ Олег Анатолійович Семенюк, Валентина Юліївна Паращук, *Основи теорії мовної комунікації* (Київ: Вид-во "Академія", 2010), 240.

¹⁶⁶ Gunter Senft, "Phatic communion," in *Culture and Language Use : Handbook of Pragmatics Highlights*, ed. by Gunter Senft, Jan-Ola Östman and Jef Verschueren (John Benjamins Publishing Company, 2009), 226-33.

¹⁶⁷ Формановская, *Культура общения и речевой этикет*, 250.

¹⁶⁸ Чернышова, "Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России."

¹⁶⁹ Косенко, *Основи теорії мовної комунікації*, 101-25.

¹⁷⁰ Матюхіна, "Социально-психологические аспекты фатической метакоммуникации," 39-43.

¹⁷¹ Почепцов, "Фатическая метакоммуникация," 52-9.

¹⁷² Тамара Дмитриевна Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)" (Дис. канд. филол. наук, Киев, 1987), 210.

¹⁷³ Алла Георгиевна Гурочкина, "Фатическая коммуникация," *Studia Linguistica. Вып. XXII. Язык. Текст. Дискурс : Современные аспекты исследований* (2013): 11-6.

¹⁷⁴ Габидуллина, *Педагогическая лингвистика*.

¹⁷⁵ Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*.

¹⁷⁶ Malinowski, "The problem of meaning in primitive languages, 296-336.

¹⁷⁷ Там само.

час здійснення простих завдань, або як обмін фразами при виконанні практичної роботи. На думку дослідника, після перших слів “виливається” цілий потік розмови, безцільових фраз, діалогів про події, що не мають жодного значення, коментарів щодо очевидних фактів.¹⁷⁸

В західних країнах узгодженим є те, що люди зустрічаються часто, і тому розмовляти не тільки прийнятно, але і є справою загальної ввічливості: сказати щось тоді, коли взагалі немає що сказати, сприяти підтримці правил ввічливості. Мова, як її розглядає вчений, є способом поведінки, невід’ємним елементом людської діяльності, і говорити, що мова є тільки засобом вираження думки, буде одностороннім поглядом на функції мови.¹⁷⁹ Саме тому можна стверджувати, що мова у своїй примітивній функції та першочерговій формі має прагматичний характер, а фатичне спілкування є способом її реалізації.

Отже, автор наголошує на тому, що метою фатичного спілкування є соціальна взаємодія комунікантів, прагнення встановити контакт. За Б. Маліновським, *фатичне спілкування* – це безцільова розмова про вже відоме або очевидне, проявлення етикету та ввічливості, обмін словами і контактними мовленнєвими формулами, яка сприяє перебуванню людей разом і не має на меті жодної іншої практичної цілі.

Услід за Б. Маліновським, *фатичне спілкування* розглядалося багатьма зарубіжними дослідниками (Е. Бенвенист,¹⁸⁰ Дж. Браун,¹⁸¹ В. Зегарак,¹⁸² Б. Кларк,¹⁸³ Г. Сенфт¹⁸⁴), а також українськими (О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук¹⁸⁵) та російськими (В.В. Дементьєв.¹⁸⁶ Н.І. Формановська,¹⁸⁷ Т.В. Чернишова¹⁸⁸) науковцями.

¹⁷⁸ Malinowski, "The problem of meaning in primitive languages, 296-336.

¹⁷⁹ Там само.

¹⁸⁰ Бенвенист, *Общая лингвистика*, 311-19.

¹⁸¹ Brown and Yule, *Discourse analysis*, 1-26.

¹⁸² Žegarac, "What is phatic communication," 327-62.

¹⁸³ Vladimir Žegarac, Billy Clark, "Phatic Interpretations and Phatic Communication," *Journal of Linguistics* Vol. 35. Cambridge University Press (1999): 321-46.

¹⁸⁴ Senft, "Phatic communion," 226-33.

¹⁸⁵ Семенюк та Паращук, *Основи теорії мовної комунікації*, 240.

¹⁸⁶ Дементьєв, "Фатические речевые жанры," 37-55.

¹⁸⁷ Наталья Ивановна Формановская, *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход* (Москва: Издательство Русский язык, 2002), 216.

¹⁸⁸ Чернишова, "Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России."

Представник *соціолінгвістичного напрямку* Е. Бенвеніст, наголошуючи на необхідності вивчення різних сторін діалогу, вказує на важливість його вивчення в соціальній ситуації, а фатичне, або контактовстановлююче, спілкування є прикладом такої ситуації. *Фатичне спілкування* – це спілкування у формі діалогу, що закладає фундамент зв'язків між людьми.¹⁸⁹ Такий зв'язок не потребує ні об'єкта, ні цілі, ні повідомлення інформації, тобто нічого, окрім вимовлення певних традиційних фраз.¹⁹⁰ Таким чином, автор робить висновок, що фатичне спілкування ритуалізоване, традиційно зумовлене, нерозривно пов'язане з соціальним середовищем, а також не має інформативного навантаження.

Фатичне спілкування реалізує інтеракційну функцію мови, яка забезпечує встановлення та підтримку соціальних зв'язків.¹⁹¹ У руслі *дискурс-аналізу* (Дж. Браун, Дж. Гюль¹⁹²) фатичне спілкування розглядають як конвенційне використання мови для ініціації та завершення розмови, а більша частина щоденної взаємодії людей характеризується більше міжособистісним використанням мови, аніж трансакційним (передача інформації)¹⁹³. У таких випадках мовець показує своє бажання та готовність бути дружелюбним.

Представник *лінгвістичної антропології* Г. Сенфт вважає висловлювання, які вживаються виключно з метою соціалізації, тобто для встановлення та підтримки дружньої, гармонійної атмосфери в міжособистісних стосунках, *фатичним спілкуванням*.¹⁹⁴ За дослідником, *фатичне спілкування* – це ритуал, якого дотримуються під час дружніх зустрічей.¹⁹⁵ Так, воно використовується під час початкових і завершальних стадій соціальних зустрічей та не передає інформації, а фатичні висловлювання автор описує як процедури, що не містять пропозиційного змісту.

¹⁸⁹ Бенвеніст, *Общая лингвистика*, 311-19.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Brown and Yule, *Discourse analysis*, 1-26.

¹⁹² Там само.

¹⁹³ Brown and Yule, *Discourse analysis*, 1-26.

¹⁹⁴ Senft, "Phatic communion," 226-33.

¹⁹⁵ Там само, Р. 228.

Отже, науковці наголошують на тому, що фатичне спілкування – це вид традиційно зумовленого спілкування, що закладає фундамент соціальних зв'язків між людьми. Проте Б. Маліновський, Е. Бенвеніст розглядають фатичне спілкування як безцільову розмову про відомі, очевидні факти, обмін словами, що сприяє перебуванню людей разом, вимовляння традиційних неінформативних фраз. Дж. Браун та Дж. Гюль, Г. Сенфт дещо звужують термін, визначаючи його як реалізацію інтерактивної функції та використання мови для розпочинання і завершення розмови, або ритуалізоване висловлювання, що застосовується для встановлення позитивної атмосфери під час зустрічей на початковому та на завершальному етапах.

Дослідниця *комунікативної лінгвістики*, зокрема *теорії мовленнєвого етикету*, Н.І. Формановська зазначає, що *фатичне спілкування*, з одного боку, допомагає зняти стрес, продукує “погладжування” мовців, з іншого – означає, що люди вже вступили в контакт, після якого можуть розпочати більш інформативне спілкування.¹⁹⁶ Під час *фатичного спілкування* передається інформація про емоційне, оцінне ставлення до предмета розмови та до адресата, а також відомості щодо характеру взаємовідносин мовців, їхні побажання та інше.¹⁹⁷ Науковець зазначає, що побутова розмова, розмова з подругою по телефону, мовленнєвий етикет є різновидами фатичного спілкування, і вказує, що в таких випадках відбувається не тільки “пусте” спілкування, а “розуміння, співчуття, співпереживання, приєднання до співрозмовника”.¹⁹⁸ Кожний фатичний текст містить в собі певну частину логічної інформації, проте цілі комунікантів можна чітко простежити: повідомлення нової інформації чи спілкування заради спілкування.¹⁹⁹

Проаналізувавши праці Н.І. Формановської, бачимо, що мовознавець вказує на нерозривний зв'язок фатичного спілкування та мовленнєвого етикету. Фатичне спілкування, за її словами, може протікати у вигляді унісону

¹⁹⁶ Формановская, *Культура общения и речевой этикет*, 80-81.

¹⁹⁷ Формановская, *Культура общения и речевой этикет*, 13-14.

¹⁹⁸ Там само, с. 13-14.

¹⁹⁹ Там само, с. 19-20.

(погодження, кооперації) або дисонансу (звинувачення, докір, висловлення претензій).²⁰⁰ Таким чином, фатичне спілкування має на меті не тільки встановлення мовленнєвого контакту, підтримку та регулювання мовленнєвих та соціальних стосунків, але й дає змогу передати інформацію щодо взаємовідносин мовців.

Неінформативність та банальність є основними ознаками *фатичного спілкування*, яке, у свою чергу, є особливістю розмовно-побутової сфери комунікації. За дослідженнями Т.В. Чернишової,²⁰¹ *фатичне спілкування* проявляється в сучасних засобах масової інформації, що орієнтовані на встановлення контакту зі “своїм” читачем.²⁰² Мета *фатичного спілкування* у засобах масової інформації, за спостереженням науковця, полягає в тому, щоб адресат впізнав у висловлюваннях журналіста свої власні думки, ідеологічні установки та свою модель світу,²⁰³ тобто фатичне мовлення спрямоване на солідаризацію з читачем-співрозмовником. Авторка вважає фатичне спілкування символом соціальної комунікації, способом реалізації фасцинації як установки на взаєморозуміння в текстах засобів масової інформації та інтенції вступити в мовлення.²⁰⁴

У сучасній *теорії мовної комунікації фатичне спілкування* розглядається українськими дослідниками О.А. Семенюк, В.Ю. Парашук як таке, що має на меті лише підтримку соціального контакту (розмови про погоду, за святковим столом, різні етикетні бесіди), а не передавання інформації. Мовознавці називають фатичне спілкування тактикою комунікативного “розігріву”, контактом між співрозмовниками.²⁰⁵

Підсумуємо, що, згідно з дослідженнями російських та українських науковців, *фатичне спілкування*, яке існує у вигляді побутової розмови та мовленнєвого етикету, не є “пустим” спілкуванням, а, навпаки, має на меті

²⁰⁰ Формановская, *Культура общения и речевой этикет*, 19-20.

²⁰¹ Чернышова, "Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России," 227–344.

²⁰² Там само, с. 329-330.

²⁰³ Там само, с. 338-339.

²⁰⁴ Там само, с. 327-331.

²⁰⁵ Семенюк та Парашук, *Основи теорії мовної комунікації*, 60; 144.

встановлення, підтримку та регулювання соціальних зв'язків та контактів, незважаючи на те, що воно не передає змістової інформації.

На основі проведеного вище аналізу наукових праць зазначимо, що фатичне спілкування – це, по-перше, безцільова розмова з метою соціалізації індивідів, по-друге, встановлення та завершення контакту на різних етапах, по-третє, мовленнєвий етикет.

Багато робіт українських дослідників, зокрема Ю.В. Косенко,²⁰⁶ Ю.В. Матюхіна,²⁰⁷ Г.Г. Почепцов,²⁰⁸ Т.Д. Чхетіані,²⁰⁹ А.Г. Гурочкіна,²¹⁰ присвячено вивченню *фатичної метакомунікації* та *фатичної комунікації*.

Фатична метакомунікація призначена для регулювання мовлення, яке передає соціально-регулятивну інформацію в стереотипних контекстах, а не суттєво нову, змістову, когнітивну інформацію.²¹¹ На думку Ю.В. Матюхіної, фатика є виявленням потреби адресанта вступити в соціальний контакт, у загальну діяльність, що сприяє ефективному обміну інформацією.²¹²

До складу фатичної метакомунікації входять привітання, прощання та “світська розмова”, що є прикладами неформального ритуалізованого спілкування. Разом з тим, такі ситуації як прийом гостей, розмова по телефону чи знайомство, характеризуються стереотипністю і також породжують фатичну метакомунікацію.²¹³ Процес мовленнєвої поведінки під час фатичної метакомунікації, послідовність формул, організованих за певним сценарієм, є засвоєними із соціального та культурного досвіду людини.

За спостереженнями Ю.В. Матюхіної, фатична метакомунікація будується на повторенні ключових слів, які створюють ефект взаємних дружніх стосунків. Учена робить такий висновок: фатична метакомунікація базується на

²⁰⁶ Косенко, *Основи теорії мовної комунікації*, 101-25.

²⁰⁷ Юлія Владимировна Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв.," 226.

²⁰⁸ Почепцов, "Фатическая метакоммуникации," 52-9.

²⁰⁹ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 210.

²¹⁰ Гурочкина, "Фатическая коммуникация," 11-6.

²¹¹ Матюхіна, "Социально-психологические аспекты фатической метакоммуникации," 39-43.

²¹² Матюхіна. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.).

²¹³ Матюхіна, "Социально-психологические аспекты фатической метакоммуникации," 40.

соціокультурних та психологічних стереотипах та конвенціях, що здійснюються в конкретних ситуаціях та відповідають прийнятим нормам етикету і правилам спілкування.²¹⁴ Фатична метакомунікація є провідною при соціально-психологічному контакті, її ціллю є організація та регулювання цього контакту, підтримка міжособистісних зв'язків, а не повідомлення нової інформації²¹⁵. Таким чином, ціллю учасників спілкування є організація та регулювання мовленнєвої взаємодії, а фатична метакомунікація – це інтеракційне спілкування, що спрямоване на встановлення та підтримку міжособистісних зв'язків.

Представник *теорії мовної комунікації* Ю.В. Косенко під поняттям *фатична метакомунікація* розуміє вступ у розмову, яка має на меті сам факт спілкування, і є неінформативним спілкуванням, тобто не передає життєво важливу інформацію. Фатична метакомунікація матиме позитивний ефект, якщо міжособистісні стосунки співрозмовників у процесі інтеракції будуть психологічно комфортні.²¹⁶

На думку дослідниці, метакомунікація спрямована на встановлення “згоди” щодо процесу комунікації, на регулювання ходу комунікативного процесу, а фатика як мовленнєве явище спрямована на досягнення міжособистісної згоди.²¹⁷ Таким чином, авторка наголошує на тому, що фатична метакомунікація сприяє встановленню психологічного комфорту між учасниками спілкування та полягає у відновленні або профілактичному підтриманні згоди між партнерами комунікації.

Фатична комунікація вивчається як особлива форма спеціального соціального заняття, що породжується етикетно-комунікативними інтенціями.²¹⁸

А.Г. Гурочкіна підтримує думку В.В. Дементьєва і зазначає, що воно здійснюється в певних обмежених ситуаціях та відповідно до жанрів²¹⁹.

²¹⁴ Матюхіна, "Социально-психологические аспекты фатической метакоммуникации," 43.

²¹⁵ Там само, с. 43.

²¹⁶ Косенко, *Основи теорії мовної комунікації*, 101-25.

²¹⁷ Там само, с.107, с.110-111.

²¹⁸ Гурочкіна, "Фатическая коммуникация," 11-6.

²¹⁹ Там само, с. 12.

Основним у ситуації фатичного спілкування є намагання підтримати “гармонійний баланс взаємовідносин, створити атмосферу психологічного комфорту, бажання зробити приємне адресату”,²²⁰ а також переконатися, що адресат налаштований позитивно.

Отже, робимо висновок, що *фатична метакомунікація* – це регулювання процесу мовленнєвої поведінки, що ґрунтується на соціокультурних та психологічних стереотипах, вживається в конкретних ситуаціях відповідно до правил етикету і спілкування з метою встановлення та підтримки міжособистісних зв’язків, а не для передачі змістової інформації.

Дослідник *теорії мовленнєвої комунікації* Є.В. Ключев зазначає, що *фатика* – це самостійне явище комунікативної лінгвістики, “паразитичне використання мови”, коли мова практично не працює, або працює беззмістовно: пліткування чи просте базікання.²²¹ Фатика також існує у формі стереотипу мовленнєвої поведінки під час світських ситуацій,²²² коли люди можуть говорити про будь-які події, погоду, ціни тощо,²²³ реалізуючи при цьому фатичну функцію мови.

У ситуаціях використання фатики на перший план виступає контакт у вигляді "взаємодії поверхового типу",²²⁴ спосіб спілкування, для якого характерна “безвідповідальність” та простота у розпочинанні і завершенні контакту.²²⁵ Розглядаючи фатичне спілкування, Є.В. Ключев наголошує на тому, що воно розгортається або автоматично, або є продуманою стратегією фатичного акту. Відповідно, дослідник класифікує *фатику* як комунікативну невдачу і промах, або спосіб реалізації певної комунікативної програми чи стратегії.²²⁶ Є.В. Ключев робить висновок, що фатика, будучи протилежною інформації, в певний момент зливається з нею і, так би мовити, переходить в

²²⁰ Гурочкина, "Фатическая коммуникация," 12.

²²¹ Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*.

²²² Там само, с. 191.

²²³ Там само, с. 185.

²²⁴ Там само, с. 183.

²²⁵ Евгений Васильевич Ключев, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции," травень 25, 2017, <<http://www.kluev.com/?p=5>.

²²⁶ Там само.

неї.²²⁷ Підтримуємо думку вченого про те, що значну частину щоденних мовленнєвих ситуацій складають “пусті” ситуації, які не можуть і не повинні бути інформативними, адже суспільству вже набридло бути “інформованим”, а інформаційно насичений текст в певний момент спілкування перестає бути цікавим адресату, і, таким чином, перестає ним повноцінно сприйматися.²²⁸

Разом з тим, мовознавець вважає фатику наслідком іррелевантності висловлювання і зазначає, що вона спотворено співвіднесена з предметом (референтом), навколо якого комуніканти будують мовленнєву взаємодію.²²⁹ Проте фатика має великий прагматичний потенціал, оскільки дає можливість передати адресату “важливу” для адресанта інформацію за допомогою використання мовленнєвих актів.²³⁰ Отже, характер інформації зумовлює вибір адресантом фатичних висловлювань або тих висловлювань, котрі не можуть бути співвіднесені з конкретним референтом.

На думку дослідниці *педагогічного дискурсу* А.Р. Габидуллиної, *фатика* – це мовленнєва поведінка, що складається з трьох частин: встановлення, підтримка та розмикання контакту. Так, до процесу встановлення контакту вона відносить привернення уваги співрозмовника, “прогляджування”, лестощі, похвали, вираження симпатії і т.д., зауваження про зовнішні ознаки ситуації, мовленнєвий етикет. Щодо другої складової – підтримки мовленнєвого контакту в процесі спілкування, – то сюди належать перевірка “каналу зв’язку”, контактні сигнали адресата та адресанта, використання елементів тактики мовленнєвої поведінки, таких як підкреслення приналежності до однієї соціальної групи, похвала, схвалення, приниження на користь співбесідника, політематичність, відсутність реакції на іронію, образу, прагнення справити приємне враження за допомогою мовних формул чи фраз, підтримка стильової манери співрозмовника. Третя ланка фатики – це розмикання мовленнєвого контакту.²³¹

²²⁷ Ключев, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции."

²²⁸ Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*, 189.

²²⁹ Там само, с. 190.

²³⁰ Ключев, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции."

²³¹ Габидуллина, *Педагогическая лингвистика*, 238.

Беручи до уваги зазначене вище, робимо висновок, що дослідники розглядають *фатику* по-різному. Так, Є.В. Ключев вважає фатику явищем, що є наслідком іррелевантності та має великий прагматичний потенціал для передачі суб'єктивної інформації, у той час як А.Р. Габідулліна називає її мовленнєвою поведінкою для встановлення, підтримки та завершення контакту.

Представник теорії *лінгвостилістики та розмовного мовлення* Т.Г. Винокур, вивчаючи проблему ролі мовця та слухача у безпосередній мовленнєвій взаємодії, значну увагу приділяє протиставленню інформативного мовлення та *фатичного мовлення*.²³² На думку авторки, *фатичне мовлення* в опозиції до інформативного займає досить велику сферу вживання, зокрема використовується як “конативна функція елементарного змісту (вступ в контакт, його підтримка та перевірка), область мовленнєвого етикету, побутовий діалог та побутова розповідь, а також художня повість, стилізована під побутову”.²³³

До складу *фатичного мовлення* входить функціональний варіант *фатичної мовленнєвої поведінки*, що, у свою чергу, визначається фатичною інтенцією, тобто інтенцією вступити в мовлення, та існує у формі комунікативної норми соціуму.²³⁴ При фатичній мовленнєвій поведінці процес обміну інформацією виходить на другий план порівняно з бажанням вступити у сам процес спілкування, адже відомості, які подають мовці, не сприймаються в смислового відношенні або взагалі не заслуговують уваги. Зокрема, конкретні дані в процесі “базікання” втрачають своє істинне призначення.²³⁵ З іншого боку, прагнення взаємодії та соціально-психологічний контакт є першочерговими і головними елементами фатичної мовленнєвої поведінки.²³⁶ Таким чином, Т.Г. Винокур спростовує уявлення про те, що фатична мовленнєва поведінка є мовленням, яке не має мети: явна або неявна мета завжди існує.

Заслуговують уваги дослідження ученої щодо мотивів фатичної мовленнєвої поведінки. Так, Т.Г. Винокур виділяє п'ять різновидів фатичної

²³² Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*.

²³³ Там само, с. 135.

²³⁴ Там само, с. 135.

²³⁵ Там само, с. 137.

²³⁶ Там само, с. 137.

мовленнєвої поведінки залежно від опозиції "близькі-далекі стосунки" та їх мотиви:

- 1) між незнайомими людьми – почати знайомство, провести час в умовах вимушеного перебування в транспорті, черзі;
- 2) між малознайомими людьми – закріпити знайомство;
- 3) при випадковому знайомстві – дотримуватися правил ввічливості, коли мовчати ніяково;
- 4) між добре знайомими людьми – зберегти існуючий тип стосунків, тоді як редукція фатичного спілкування вважатиметься бажанням змінити їх;
- 5) між близькими друзями та в сім'ї – обмін думками, поглядами, емоціями, який не є необхідним, проте відбувається як звичка.²³⁷

Мовознавець виділяє два функціональні варіанти у межах інваріанта фатичної мовленнєвої поведінки: первинну і вторинну мовленнєву дію. Так, якщо "базікання" супроводжує роботу, що не поглинає творчі можливості людини, то воно вторинне і характеризується спонтанністю. І, навпаки, коли розмова супроводжує обід чи трапезу, то фатична мовленнєва поведінка первинна щодо їжі, яка є тільки приводом для зустрічі та спілкування, і характеризується спонтанністю, ситуативною стереотипністю та індивідуальним стилем мовця.²³⁸ Отже, будь-яке фатичне мовлення буде не підготовленим, відбуватиметься в розмовному стилі та міститиме конативно-етикетний набір кліше.

За словами Т.Г. Винокур, фатичне мовлення притаманне індивідуальній, а не масовій комунікації.²³⁹ Проте у добу надмірної інформатизованості суспільства та все більшого звернення до фатичного мовлення як способу встановлення соціальних зв'язків між співрозмовниками вважаємо, що фатичне мовлення поступово виходить за межі індивідуального використання та починає проявлятися у формі масового засобу спілкування, наприклад, конативна функція (встановлення, підтримка та завершення контакту), область

²³⁷ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения.*

²³⁸ Там само, с. 140-145.

²³⁹ Там само, с. 136.

мовленнєвого етикету та побутового спілкування, котрі можуть бути зумовлені не тільки національними розбіжностями, але і ситуацією спілкування.

Отож *фатичне мовлення* – це використання мови в процесі діяльності особливого роду, яка відбувається в межах встановлених правил поведінки, та специфічний вид заняття, проте не професійного, а соціального, який спричиняється етикетно-комунікативними інтенціями та здійснюється в обмежених жанрових ситуаціях.²⁴⁰ Таким чином, використання фатичного мовлення відбувається в сферах контакту, етикету, побутового спілкування та художньої побутової розповіді. Цікавим нам видається поділ інваріанта фатичної мовленнєвої поведінки на первинні та вторинні, проте вважаємо доцільним застосування такого поділу тільки при безпосередніх відомостях про ситуацію спілкування.

Таблиця 1.1

Спільні та відмінні ознаки термінів “фатика”, “фатична метакомунікація”, “фатичне спілкування” та “фатичне мовлення”

<i>Термін</i> <i>Ознака</i>	Фатичне спілкування	Фатичне мовлення	Фатична мета-комунікація	Фатика
Безцільова розмова	+	-	-	+
Мовленнєвий етикет	+	+	-	+
Встановлення, регуляція, завершення контакту	+	+	+	+
Побутове спілкування	+	+	-	+
Художня побутова розповідь	-	+	-	+

Беручи до уваги проведений аналіз наукових підходів та теорій до вивчення проблеми фатичного спілкування, можемо зробити такий висновок: поняття “*фатичне спілкування*”, що увійшло в науку як поняття, яке позначало *безцільову розмову* (Б. Маліновський), *соціальну взаємодію комунікантів* (Е. Бенвеніст, Дж. Браун, Дж. Гюль), *мовленнєвий етикет* (Н.І.Формановська), на сучасному етапі розвитку досліджень вивчається поряд з *фатичним мовленням*, *фатичною метакомунікацією*, і нерідко мовознавці користуються

²⁴⁰ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения.*

цими термінами як синонімами. Проте вважаємо це не зовсім доцільним, оскільки терміни *фатичне спілкування*, *фатична метакомунікація* та *фатичне мовлення* мають різне семантичне наповнення (див. табл. 1.1).

Зокрема, *фатичне спілкування* є процесом безцільової розмови, що спрямована на соціалізацію співрозмовників у їхній повсякденній життєдіяльності, процесом ініціації та завершення контакту на різних етапах та областю мовленнєвого етикету.

Щодо *фатичної метакомунікації*, вона є процесом регуляції комунікативного ходу, що спрямований на встановлення та підтримку міжособистісних зв'язків, та ґрунтується на повторенні певних етикетних фраз і формул відповідно до соціокультурних та психологічних стереотипів, тобто вона спрямована на оформлення та організацію процесу спілкування.

Рис. 1.1 Схеми співвідношення термінів “фатика”, “фатична метакомунікація”, “фатичне спілкування” та “фатичне мовлення”

Фатичне мовлення, з іншого боку, розглядаємо як безпосереднє використання та реалізацію фатичних мовленнєвих актів, конативно-етикетного набору кліше з метою встановлення, продовження та завершення взаємодії та

соціально-психологічного контакту, побутового діалогу та побутової розповіді, а також художньої розповіді. Фатичне мовлення є результатом процесу фатичного спілкування.

Фатику, підтримуючи думку Є.В. Ключова, вважаємо мовленнєвим явищем, способом реалізації певної мовленнєвої стратегії, та використання мови у ситуаціях, де на перший план виступає контакт. Таким чином, фатика є найбільш узагальненим терміном, та вміщує в собі фатичне мовлення, фатичне спілкування, фатичну метакомунікацію.

За допомогою зазначених вище визначень досліджуваних термінів фатичного спілкування було виявлено їх спільні та відмінні ознаки, які можна побачити за допомогою таблиці 1.1. Співвідношення між згаданими термінами можна зобразити за допомогою схеми (див. рис. 1.1).

Отож на основі аналізу наукових праць дослідників фатичного спілкування зробимо висновок, що *фатичне спілкування*, *фатичне мовлення* та *фатична метакомунікація* вживаються для ініціації, регуляції та завершення контакту між співрозмовниками. Разом з тим, лише терміни *фатичне спілкування* та *фатичне мовлення* вважаються виявом мовленнєвого етикету та побутовим спілкуванням, тоді як фатична метакомунікація є вербальним засобом організації та регуляції контакту.

1.1.2 Критерії визначення фатичного мовлення. Чимало дослідників (Б. Маліновський,²⁴¹ Е. Бенвеніст,²⁴² Т. Г. Винокур,²⁴³ Н.І. Форманоська,²⁴⁴,²⁴⁵ Є.В. Ключов,²⁴⁶ В.Ю. Федотова,²⁴⁷ Т.В. Чернишова²⁴⁸) вважають, що фатичне мовлення та фатичне спілкування не передбачають ані

²⁴¹ Malinowski, "The problem of meaning in primitive languages, 296-336.

²⁴² Бенвеніст, *Общая лингвистика*, 311-9.

²⁴³ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*.

²⁴⁴ Формановская, *Культура общения и речевой этикет*, 250.

²⁴⁵ Формановская, *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход*, 216.

²⁴⁶ Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*.

²⁴⁷ Федотова, "Функционально-прагматическая характеристика фатических стратегий в речевом взаимодействии (на материале французского языка)," 140.

²⁴⁸ Чернышова, "Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России," 227-344.

раціональності, ані інформативності, проте повинні відповідати правилам етикету та ввічливості.

Порушення принципу кооперації П.Г. Грайса можна пояснити через нову максиму – максиму фатичності, або фатичну максиму.²⁴⁹ За словами Дж.Н. Ліча, фатична максима є додатковою металінгвістичною максимою ввічливості, яка має дві форми: негативну – уникати тишини або позитивну – продовжувати розмовляти.²⁵⁰

Схожі критерії виявлення фатичного мовлення пропонує Є.В. Ключев.²⁵¹ Учений наголошує на тому, що порушення принципу кооперації П.Г. Грайса під час фатичного мовлення є очевидним, і навіть бажаним. Фатика за своєю природою є іррелевантною та апіорі спотворено співвіднесена з референтом, навколо якого будується мовленнєва взаємодія.²⁵² Для фатичного мовлення характерними є відступ від максими релевантності, порушення максими повноти інформації та максими якості інформації, тобто висловлювання можуть бути неповними, нещирими та неправдивими. Відхилення від максими манери спілкування також вважається ознакою фатичного мовлення, адже фатика – це багатослівність, використання незрозумілих та неоднозначних висловлювань.²⁵³

Предметна розмова вимагає уникнення фатики та базується на обов'язковому дотриманні певних критеріїв.²⁵⁴ Так, Є.В. Ключев стверджує, що критеріями інформативності є небанальність, релевантність та адекватність при поданні інформації і їх порядок та ієрархія у повідомленні не мають значення.²⁵⁵ Фатичні висловлювання, з іншого боку, будуть характеризуватися порушенням цих критеріїв і, як зазначає дослідник, достатньо порушити один з них для того, щоб висловлювання стало фатичним.²⁵⁶

²⁴⁹ Geoffrey N. Leech, *Principles of Pragmatics* (New York, Longman, 1983), 141-142

²⁵⁰ Там само.

²⁵¹ Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*.

²⁵² Там само, с. 190.

²⁵³ Там само, с.193.

²⁵⁴ Там само, с. 191.

²⁵⁵ Ключев, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции."

²⁵⁶ Там само.

Фатичне мовлення, в якому мовленнєвий акт не співвідноситься з конкретним референтом, може бути різним в залежності від того, який критерій інформативності порушується. Порушення трьох механізмів взаємодії – механізму конкретності, механізму релевантності, механізму адекватності – відповідно дозволяє виокремити різні типи використання фатики.

Порушення механізму конкретності призводить до того, що фатика використовується як банальність комунікативного ходу.²⁵⁷ У таких випадках слово співвідноситься з надто широким колом референтів або з абстрактним референтом. За словами мовознавця, таке спілкування не дає нових даних, кваліфікується як “коливання повітря” або навіть “фонетичний шум”,²⁵⁸ і є “повідомленням ні про що”. Такі повідомлення використовуються тільки тому, що вони можуть стосуватися будь-якої ситуації взагалі.

Фатика як нерелевантність комунікативного ходу характеризується використанням недоречної відповіді, і може сприйматися адресатом як “прорахунок” в комунікативній стратегії адресанта.²⁵⁹ Якщо у випадку порушення механізму конкретності банальна відповідь виправдовує сподівання, то у цій ситуації нерелевантна відповідь, навпаки, не виправдовує сподівань, тобто відкидає зв'язок відповідного слова з референтом. На думку дослідника, сюди можна віднести випадки, в яких слово співвідноситься з референтом, який по-різному трактується, та коли слово співвідноситься з “чужим” референтом.²⁶⁰

Є.В. Ключев відносить сюди також прийоми відступу від теми, коли неузгодженість дій мовців перетворює структуру мовленнєвої ситуації в фатичну. Зокрема, таке відбувається, коли один з комунікантів має на увазі “вихідний” предмет розмови, тоді як другий співрозмовник оперує іншим референтом.²⁶¹

Реалізація фатичного спілкування як неадекватності комунікативного ходу

²⁵⁷ Ключев, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции."

²⁵⁸ Там само.

²⁵⁹ Там само.

²⁶⁰ Там само.

²⁶¹ Ключев, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции."

відбувається у випадках співвіднесення слова з невідомим референтом та з неіснуючим референтом: з референтом пов'язується те, що насправді з ним не пов'язано. Така фатична ситуація є повноцінною, проте залежить від того, чи вдасться адресату "розгадати" комунікативний хід адресанта.²⁶²

Отже, фатичне мовлення будується мовцями відповідно до такого жанру спілкування, де відбувається відступ від механізмів конкретності, релевантності та адекватності, причому порядок такого порушення не має вирішального значення. Погоджуємося з думкою Є.В. Клюєва про те, що відхід від максимуму принципу кооперації та дотримання принципу ввічливості щодо фатичних актів можуть служити засобом для визначення типу контакту, і відповідно є необхідними умовами для фатичного мовлення.²⁶³ Таке фатичне мовлення буде конструктивним, оскільки воно має на меті встановлення, підтримку, продовження і завершення контакту та виконує позитивну фатичну функцію

Разом з тим, варто зазначити, що фатичне мовлення використовується співрозмовниками і з іншою метою – переривання, погіршення чи розрив контакту. Вважаємо, що порушення і принципу ввічливості, і принципу кооперації будуть характеризувати деструктивне фатичне мовлення, тобто таке, що виконує негативну фатичну функцію.

У наших дослідженнях будемо опиратися на такі критерії конструктивного фатичного мовлення, як іррелевантність мовленнєвого акту, порушення максимуму повноти та якості інформації, відхилення від максимуму манери спілкування, а також збереження принципу ввічливості та етикету. Щодо деструктивного фатичного мовлення, то його критеріями вважатимемо всі зазначені вище, окрім принципу ввічливості та етикету, які також будуть порушуватися.

1.1.3 Особливості фатичного мовлення. Фатичне мовлення характеризується певними особливостями, які проявляються у процесі

²⁶² Клюєв, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции."

²⁶³ Клюєв, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*, 192-194.

спілкування та дають можливість відрізнити його від інформативного мовлення. Проте погляди науковців на особливості фатичного мовлення різняться.

Так, як зазначає Н.Д. Арутюнова, фатика, як варіант мовлення, є способом регуляції психічного здоров'я людей та має емоційну модальність.²⁶⁴ На думку науковців, зокрема М. Драздаускене,²⁶⁵ В.В. Дементьєва,²⁶⁶ В. Зегарак,²⁶⁷ фатичному мовленню притаманні десемантизація лексики, тривіальність тем, велика кількість мовленнєвих наповнювачів, строго регламентованих формул та кліше. Фатичне спілкування відрізняється від інформативного не відсутністю інформації як такої, а відсутністю предметно-фактичної інформації.²⁶⁸ Разом з тим, дослідники (С.В. Андреева,²⁶⁹ І.М. Борисова²⁷⁰) зазначають, що фатична комунікація не може не бути орієнтована на ціль, проте ця ціль лежить в сфері відносин комунікантів і має емоційно-психологічний характер, а не інформативно-практичний.

Фатична метакомунікація служить вербальним способом організації мовленнєвої взаємодії та забезпечує ефективну передачу когнітивної інформації в дискурсі.²⁷¹ За Ю.В. Матюхіною, реалізація фатичного мовлення відбувається за допомогою спеціальних вербальних засобів: мовленнєвих стереотипів, спеціалізованих та неспеціалізованих вербальних і невербальних засобів. Фатичний метадискурс, на думку дослідниці, характеризується перевагою соціально-регулятивної інформації, конвенційністю та ритуалізованістю, комунікативністю та ситуативністю.²⁷² Останні дві особливості відповідно вказують на фактор адресанта-адресата та на соціально і культурно зумовлені

²⁶⁴ Нина Давидовна Арутюнова, "Жанры общения," в *Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис*, отв. ред. Т.В. Булыгина (Москва: Наука, 1992), 52-8.

²⁶⁵ Мария – Л.А. Драздаускене, "Контактоустанавливающая функция речи (на материале английского языка)" (Автореф. канд. филол. наук, Москва, 1970), 10.

²⁶⁶ Дементьев, "Фатические речевые жанры," 37-40.

²⁶⁷ Žegarac, "What is phatic communication," 327-62.

²⁶⁸ Андреева, "Элементарные конструктивно-синтаксические единицы устной речи и их коммуникативный потенциал," 49.

²⁶⁹ Там само.

²⁷⁰ Ирина Николаевна Борисова, *Русский разговорный диалог: структура и динамика*. (Дис. докт. филол. наук, Екатеринбург, 2001), 405.

²⁷¹ Матюхина. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.).

²⁷² Там само, с. 3, 12.

неінституційні ситуації спілкування.²⁷³ Властивостями фатичної метакомунікації Ю.В. Матюхіна визначає такі:

- 1) соціальна та ситуативна диференціація, що відповідає системним та рольовим стосункам мовців;
- 2) соціостилістичне варіювання нейтральних, стилістично високих та низьких виразів;
- 3) формально-змістова стереотипність одиниць та ритуалізовані сценарії їх вживання;
- 4) орієнтація на ввічливість.²⁷⁴

Проте дослідник соціолінгвістики В. Зегарак вважає, що вивчення фатичного спілкування як способу встановлення солідарності чи спільності між людьми у сучасній лінгвістичній науці має декілька недоліків.²⁷⁵ Серед них науковець називає такі: 1) фатичне спілкування передає соціальну інформацію, 2) фатичне спілкування регулюється соціальними конвенціями, що спричиняють вибір тем для розмови, 3) фатичне спілкування різниться в культурах: тип ситуації, тривалість розмови, тема.²⁷⁶

Услід за Ю.В. Матюхіною, при виокремленні фатичного мовлення беремо до уваги такі категорії: *інформативність*, *топікальність*, *ситуативність*, *інтенціональність*, *комунікативність*, *контекстуальність*, *структурованість*.²⁷⁷

Фатичне мовлення розглядається у роботі як такий вид мовлення, що замінює інформативне та, за словами Т.Г. Винокур,²⁷⁸ не несе в собі нової когнітивної інформації. Мовленнєвий акт фатичного мовлення є особливим різновидом мовленнєвого акту, що виконує контактну (встановлення, підтримку та завершення контакту) і регулюючу функції та містить лише суб'єктивну й об'єктивну інформацію про співрозмовників, їхні стратегії мовлення

²⁷³ Матюхіна. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.), 3, 12.

²⁷⁴ Матюхіна, "Социально-психологические аспекты фатической метакоммуникации," 39-43.

²⁷⁵ Zegarac, "What is phatic communication," 327-62.

²⁷⁶ Zegarac, *Phatic communication*.

²⁷⁷ Матюхіна. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.).

²⁷⁸ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*.

(Є.В. Ключев).²⁷⁹ Таким чином, *інформативність* фатичного мовленнєвого акту дорівнює нулю, а найбільш релевантною інформацією під час фатичного спілкування будуть позитивні стосунки між співрозмовниками.

Оскільки фатичне спілкування характеризується вторинністю інформації та відсутністю змістового наповнення,²⁸⁰ то це проявляється у виборі тем для обговорення. На думку дослідників Т.Г. Винокур,²⁸¹ Л.Р. Дускаєвої, Н.А. Корнілової,²⁸² фатичне мовлення спрямоване на розвагу, емоційну розрядку і починає з'являтися в таких інформаційних жанрах, які раніше були закриті для неї, зокрема в мас-медіа. Фатичне спілкування в засобах масової інформації реалізується за допомогою засобів іронії, прийомів контрасту та алогізму, які сприяють мовленнєвій грі та повністю змінюють інформативну наповненість повідомлення.²⁸³ Отже, фатичне мовлення має безпосередню дружню тональність, тематично низький в інформативному плані діалог.

Тематика фатичного спілкування є тривіальною, а висловлювання неінформативними.²⁸⁴ Співрозмовники вибирають такі теми, що не будуть спірними для них, та зосереджуються на власному ставленні до обраної теми, а не на суті самої теми розмови.²⁸⁵ *Топікальність* фатичного мовлення вказує на його ритуалізованість.²⁸⁶ Спілкування про погоду, моду, чутки, новини мистецтва, культури, хобі,²⁸⁷ так само, як і теми здоров'я, погоди, сімейних справ, враження про побачене, прочитане, почуте, обговорення позитивних та негативних рис людей буде фатичним.²⁸⁸

Топікальність безпосередньо пов'язана з *ситуативністю*, оскільки фатичне мовлення відбувається у соціально та культурно зумовлених ситуаціях,

²⁷⁹ Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*, 192-194.

²⁸⁰ Дускаева и Корнилова, "Фатика как речевая форма реализации развлекательной функции в медиатексте," 67-71.

²⁸¹ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*.

²⁸² Дускаева и Корнилова, "Фатика как речевая форма реализации развлекательной функции в медиатексте," 67-71.

²⁸³ Там само, с. 69-71.

²⁸⁴ Leech, *Principles of Pragmatics*, 139-142.

²⁸⁵ Там само.

²⁸⁶ Матюхина, "Социально-психологические аспекты фатической метакоммуникации," 39-43.

²⁸⁷ Матюхина. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.).

²⁸⁸ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*, 150-153.

які можуть визначатися місцем спілкування, статусно-рольовими стосунками співрозмовників.²⁸⁹

При фатичному спілкуванні ціллю є власне спілкування, а не повідомлення інформації, тому воно проявляється як фатичне мовлення, яке, у свою чергу, реалізується фатичними мовленнєвими актами. Першочерговим виступає бажання розпочати спілкування.²⁹⁰ *Інтенціональність* (мотивованість) має кілька виражень:

- 1) почати стосунки, знайомство, скоротати час;
- 2) закріпити стосунки, знайомство;
- 3) підтримати правила поведінки, і не мовчати;
- 4) зберегти наявний тип стосунків;
- 5) підтримати звичку обмінюватися думками.²⁹¹

За дослідженнями Т. Г. Винокур, фатичне мовлення відрізняється тим, що часткові цілі підпорядковані початковому контактному імпульсу, інформативна мета переходить на другий план, а конотативний план комунікативно-стилістичного характеру здатен виступати як абсолютна цінність.²⁹² Отже, інтенціональність безпосередньо пов'язана з ситуативністю, а вибір фатичного мовленнєвого акту залежить від ситуації.

Важливою категорією при вивченні фатичного мовлення виступає *контекстуальність*. Фатичність мовленнєвого акту залежить від контексту, тобто, залежно від ситуації, висловлювання будуть або не будуть фатичними.²⁹³ Контекст виступає основним джерелом інтерпретації висловлювань.

Фатичне мовлення характеризується певними структурними особливостями, серед яких діалогічний принцип побудови дискурсу, зіткнення різноспрямованих тематично-стильових фрагментів, яке відображає поєднання етикетних та змістових частин розмови.²⁹⁴

²⁸⁹ Матюхіна. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис) 86.

²⁹⁰ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*, 108-109.

²⁹¹ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*.

²⁹² Там само, с. 108-109.

²⁹³ Žegarac, *Phatic communication*.

²⁹⁴ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*, 144.

Отже, фатичному мовленню притаманні діалогічність, використання мовленнєвих стереотипів, неспеціалізованих вербальних та невербальних засобів, які сприяють передачі соціально-регулятивної інформації, тоді як інформативна мета відходить на другий план. Фатичне мовлення характеризується ритуалізованістю, комунікативністю, ситуативністю, а також першочерговим бажанням вступити у контакт та підтримати його, сприяти емоційній розрядці спілкування. Його тематика, у свою чергу, є тривіальною, неінформативною, ґрунтується на використанні великої кількості конативно-етикетних стереотипів та кліше. Вивчення фатичного мовлення вимагає розглядати останнє у сукупності всіх його критеріїв, зокрема інформативності, топікальності, ситуативності, інтенціональності, комунікативності, контекстуальності та структурованості.

1.2 Фатична функція мови

Мовлення як акт говоріння або письма та спосіб реалізації мови виконує функції, притаманні мові. Фатичне мовлення як різновид мовлення виконує фатичну функцію мови, дослідження якої заслуговує окремої уваги.

Аналіз літератури показує, що в сучасній лінгвістиці, незважаючи на широту наукових праць із проблем фатики, фатичного спілкування та фатичного мовлення, не існує єдиного підходу до вивчення терміна *фатична функція мови*, що можна пояснити як широтою використання фатики, так і наявністю термінів-синонімів. До того ж, сучасними науковцями у межах досліджень комунікативної лінгвістики застосовуються такі синоніми фатичної функції як *контактна функція* (Ф.С. Бацевич²⁹⁵) та *контактовстановлююча функція* (Е. Сепір,²⁹⁶ Г.В. Карпук²⁹⁷), які не завжди визначаються однаково.

²⁹⁵ Флорій Сергійович Бацевич, *Основи комунікативної лінгвістики* (Київ: Видавничий центр Академія, 2004), 344.

²⁹⁶ Сепір, *Язык* (Избранные труды по языкознанию и культурологии), 223-47.

²⁹⁷ Галина Владимировна Карпук, "Контактоустанавливающая функция языка: направления и перспективы исследования," *Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1, Филология* № 1 (44) (2010): 35-45.

У сучасній лінгвістиці фатичну функцію розуміють як засіб встановлення, продовження та завершення контакту (Ф.С. Бацевич,²⁹⁸ Р.Й. Якобсон²⁹⁹) або можливість не тільки підтримати, продовжити, але й перервати спілкування (Б.Ю. Норман³⁰⁰). При цьому у системі функцій мови різні вчені відводять фатичній функції неоднакові позиції: одна з шести основних (Р.Й. Якобсон³⁰¹), вторинна щодо комунікативної функції (Н.О. Слюсарєва³⁰²), проявлення комунікативної (Л.Г. Волкова,³⁰³ Г.В. Карпук³⁰⁴), похідна від комунікативної (М.П. Кочерган³⁰⁵), частина регулятивної (Б.Ю. Норман³⁰⁶).

Англійський дослідник Е. Сепір у праці “Мова” говорить про дві загальні функції мови. Першочерговою, на його думку, є символічна функція мови, яка виступає як звуковий засіб “реалізації тенденції розглядати речі навколишнього світу”,³⁰⁷ тобто мова дає можливість позначати об’єкти навколишньої дійсності. Символічне використання мови зробило її зручним засобом комунікації. Проте, як зазначає Е. Сепір, комунікативний аспект мовлення перебільшений, і тому комунікативну функцію автор вважає похідною від символічної.³⁰⁸ Окрім основних функцій – символічної, комунікативної та експресивної – дослідник додає ще деякі похідні функції мови.

Однією з таких є соціально-культурна функція, яка полягає в накопиченні, зберіганні та відтворенні культури та її історичної спадщини.³⁰⁹ Інша функція мови, на думку Е. Сепіра, полягає в постійній сигналізації того, які психологічні місця займають носії мови в суспільстві, тобто мова є засобом

²⁹⁸ Бацевич, *Основи комунікативної лінгвістики*.

²⁹⁹ Якобсон, "Лингвистика и поэтика," 193-230.

³⁰⁰ Норман, *Теория языка. Вводный курс*, 64-91.

³⁰¹ Якобсон, "Лингвистика и поэтика," 193-230.

³⁰² Наталья Александровна Слюсарєва, "Функция языка," в *Большой энциклопедический словарь, Языкознание*, гл. ред. В.Н. Ярцева (Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998), 564-5.

³⁰³ Людмила Геннадьевна Волкова, "Фатическая функция и синтаксические средства ее реализации: формальный, семантический, коммуникативно-прагматический аспекты" (Автореф. канд. филол. наук, Томск, 1998), 22.

³⁰⁴ Карпук, "Контактоустанавливающая функция языка: направления и перспективы исследования," 35-45.

³⁰⁵ Михайло Петрович Кочерган, *Загальне мовознавство* (Київ: Видавничий центр "Академія", 2010), 464.

³⁰⁶ Норман, *Теория языка. Вводный курс*, 64-91.

³⁰⁷ Сепир, *Язык* (Избранные труды по языкознанию и культурологии), 231.

³⁰⁸ Там само, с. 231.

³⁰⁹ Там само, с. 233.

особистісного самовираження і фактором розвитку індивіда. Поряд з цією функцією Е. Сепір називає ще функцію впливу мови.³¹⁰

Значну увагу дослідник приділяє *контактовстановлюючій функції*. Як зазначає Е. Сепір, мова, окрім її основної функції спілкування та символічного позначення світу, виступає в ролі соціалізуючого фактора, тобто встановлення соціального контакту між членами певної групи. Мовлення виступає як своєрідний символ соціальної солідарності всіх, хто розмовляє певною мовою. Е. Сепір вказує, що такий різновид мови побутує в тих групах, що існують постійно, та люди яких пов'язані певними інтересами. Серед таких груп дослідник називає сім'ю, учнів школи, професійну спілку, членів якогось клубу, компанію друзів дитинства тощо.³¹¹

Таким чином, всі функції мови, за Е. Сепіром, можуть бути зображені за допомогою такої схеми (див. рис. 1.2):

Символічна → комунікативна → соціально-культурна
→ експресивна
→ *контактовстановлююча*
→ функція соціалізації
→ функція впливу

Рис. 1.2 Схема функцій мови (за Е. Сепіром)

Варто зазначити, що вчений відокремлює сталі чи сформовані групи від тимчасово утворених груп. Якщо мова йде про тимчасові групи, то важливо навіть не те, про що ведеться розмова, а те, що ця розмова взагалі відбувається. Адже, коли між членами групи немає глибокого культурного взаєморозуміння, виникає потреба замінити його розмовою.³¹² Як зазначає сам дослідник, така розмова заспокоює та приносить затишок, зокрема у тих випадках, коли немає що повідомляти та інформувати. Саме *контактовстановлююча* функція мови

³¹⁰ Сепір, *Язык* (Избранные труды по языкознанию и культурологии), 233-234.

³¹¹ Там само, с. 231-232.

³¹² Там само, с. 223-247.

нагадує про те, що мова не тільки комунікативна техніка, а й засіб встановлення соціального зв'язку між людьми.³¹³

Отже, контактовстановлююча функція мови, що виступає як соціалізуючий фактор, за словами дослідника, є вторинною щодо комунікативної та похідною від неї. Використання контактовстановлюючої функції відбувається у двох різновидах груп: у постійних і тимчасових.

Вивчення *фатичного спілкування* та *фатичної функції мови* розпочалося ще в середині ХХ століття з праць Броніслава Маліновського³¹⁴ та Романа Якобсона.³¹⁵ Як уже було зазначено, термін *фатичне спілкування* вперше з'явився у працях Б. Маліновського, проте виокремлення та описання поняття *фатична функція мови* вперше знаходимо у роботі Р.Й. Якобсона "Лінгвістика і поетика".

Визначаючи компоненти мовленнєвої події або акту мовленнєвого повідомлення, Р.Й. Якобсон називає функції мови, які відповідають цим компонентам. Такими компонентами дослідник називає *адресанта*, який відправляє *повідомлення адресату*, а також *контекст (референт)*, про який іде мова, *код* та *контакт*, тобто фізичний канал і психологічний зв'язок між адресантом та адресатом, що дає можливість встановити й підтримати комунікацію.³¹⁶ Відповідно до цих компонентів визначаються і функції мови.

За словами Р.Й. Якобсона, орієнтація на контекст, або референт, є основою будь-якого повідомлення і йому відповідає *референтна (денотативна), або когнітивна, функція*. Компоненту "адресат" відповідає *емотивна, або експресивна, функція*, і має на меті вираження ставлення мовця до того, що він говорить; орієнтація на "адресата" породжує *конативну функцію* мови; спрямованість на встановлення контакту забезпечує *фатичну функцію*.³¹⁷ Мовлення виконує *метамовну функцію*, коли мовцю або слухачу необхідно перевірити, чи вони користуються одним і тим же кодом, тобто коли

³¹³ Сепир, *Язык* (Избранные труды по языкознанию и культурологии), 231-233.

³¹⁴ Malinowski, "The problem of meaning in primitive languages, 296-336.

³¹⁵ Якобсон, "Лингвистика и поэтика," 193-230.

³¹⁶ Там само, с. 197-198.

³¹⁷ Там само, с.193-230.

предметом мовлення стає сам код, а спрямованість на повідомлення та зосередження уваги на повідомленні виконує *поетичну функцію* мови.³¹⁸

Розглянемо детальніше *фатичну функцію* мови. Як зазначає дослідник, спрямованість на контакт, що може виражатися надмірним обміном ритуалізованих формул чи фраз або простим діалогом, що має на меті продовження спілкування, є фатичною функцією мови.³¹⁹ Р.Й. Якобсон вважає, що існують повідомлення, котрі першочергово служать засобами встановлення, продовження та завершення розмови, “для перевірки, чи працює канал зв’язку”,³²⁰ для привернення уваги співрозмовника або для підтвердження того, що він слухає. Разом з тим, лінгвіст наголошує на тому, що першою вербальною функцією мови, яку опановують діти, є фатична, адже вони можуть її використовувати ще до того, як починають вести інформативне спілкування.³²¹

На думку дослідника, всі функції реалізуються одночасно, проте в конкретних ситуаціях на перший план виступає одна з них. Так, фатична функція проявлятиметься як основна тоді, коли метою спілкування є ініціація, підтримка та завершення контакту. З цього випливає, що *фатичне спілкування* виступає обов’язковим елементом інформативного спілкування та забезпечує його успішність. Схему функцій мови та компонентів мовленнєвого акту, що відповідають цим функціям, за Р.Й. Якобсоном, зображено на рисунку 1.3 (див. рис. 1.3).

Отже, на відміну від Е. Сепіра, який розглядав контактовстановлюючу функцію як похідну від комунікативної, Р.Й. Якобсон відводить фатичній функції окреме місце у системі функцій мови, вважаючи її однією з шести основних та невіддільною від інших функцій. За словами дослідника, кожне повідомлення виконує всі шість функцій одночасно, деякі з них проявляються як першочергові, інші як другорядні, проте вони всі реалізуються одночасно, а

³¹⁸ Якобсон, "Лингвистика и поэтика," 193-230.

³¹⁹ Там само, с. 201.

³²⁰ Там само, с. 201.

³²¹ Там само, с. 201.

отже, і фатична функція мови може бути реалізована в будь-якому повідомленні. Таким чином, фатичне спілкування відбувається поряд з інформативним і забезпечує успіх комунікації.

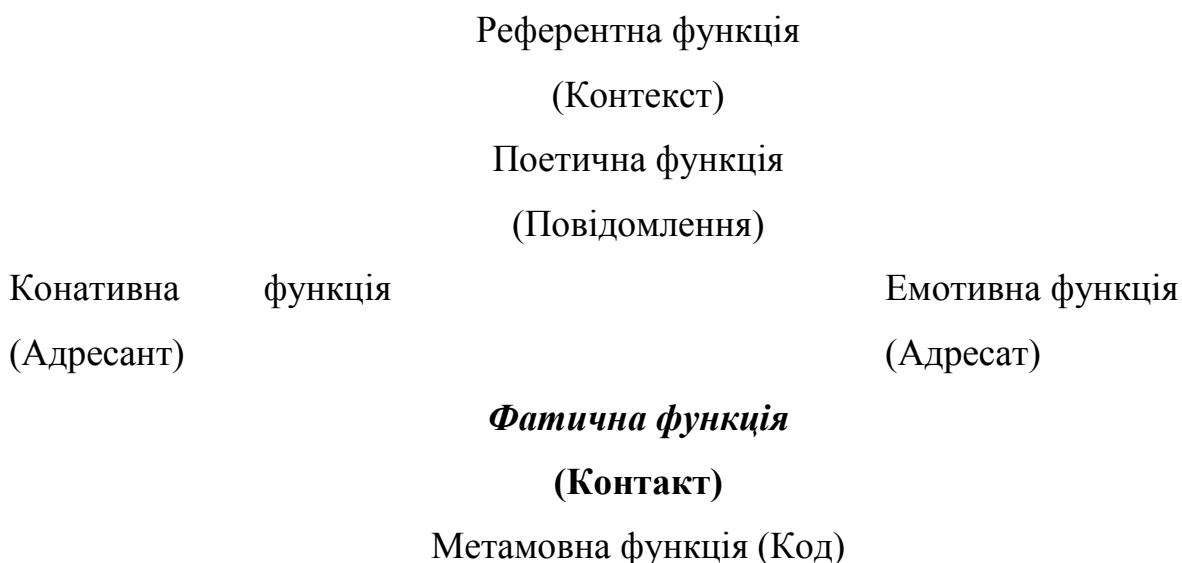

Рис. 1.3 **Схема функцій мови та складових мовленнєвого акту**
(за Р.Й. Якобсоном)

Український дослідник М.П. Кочерган виділяє дві основні функції мови: комунікативну та когнітивну. Як зазначає вчений, комунікативна функція мови – це функція спілкування, а когнітивна – функція формування та формулювання думок людини, засіб мислення і пізнання. За словами мовознавця, до двох основних функцій інколи додають ще емотивну – функцію вираження емоцій та почуттів, та метамовну – засіб дослідження й опису мови в термінах самої мови.³²² Схематично всі функції мови, за М.П. Кочерганом, відображено на рисунку 1.4 (див. рис. 1.4).

Всі інші функції, що існують у мові, є похідними від перших двох. Зокрема, з комунікативною пов'язані такі функції: фатична функція, або контактовстановлювальна – засіб встановлення контакту; конативна – засвоєння; волюнтативна – волевиявлення, впливу; кумулятивна, або історико-культурна – збереження та накопичення історичного досвіду, культури.³²³

³²² Кочерган, *Загальне мовознавство*, 299.

³²³ Кочерган, *Загальне мовознавство*, 299.

1) комунікативна	→ фатична, конативна, кумулятивна, волюнтативна, історико-культурна;
2) когнітивна
(мислетворча, гносеологічна)	→ репрезентативна (референтна);
3) емотивна	→ естетична;
4) метамовна	

Рис. 1.4 Схеми функцій мови (за М.П. Кочерганом)

Щодо когнітивної функції, то з нею пов'язана репрезентативна, або номінативна – позначення світу речей, а з емотивною – естетична, або поетична, що служить для вираження і виховання прекрасного.

На відміну від Е. Сепіра, який говорив про дві основні функції, та Р.Й. Якобсона, у чий класифікації знаходимо шість основних функцій, М.П. Кочерган виокремлює чотири функції мови, до яких, у свою чергу, входять другорядні. Так, фатична функція тісно співвідноситься з комунікативною функцією та входить до її складу.

Вартою уваги є система функцій мови, що була запропонована Б.Ю. Норманом. Вчений виділяє першочергові та другорядні функції. До основних належить п'ять функцій: комунікативна, мисленнєва, пізнавальна, номінативна та регулятивна, які всі взаємопов'язані між собою; до другорядних відносяться етнічна, корпоративна, естетична, емоційно-експресивна, магична функції.

Щодо *фатичної функції*, то їй мовознавець відводить дещо інше місце. Досліджуючи *регулятивну функцію*, Б.Ю. Норман зазначає, що поряд з нею часто розглядають саме фатичну функцію.³²⁴ На думку вченого, регулятивна функція поєднує ті випадки використання мови, коли адресант прагне вплинути на адресата: спонукати або заборонити щось робити, спрямована на створення, підтримку та регулювання стосунків у людських мікроколективах, тобто в дійсному середовищі, де перебуває носій мови.

³²⁴ Норман, *Теорія мови. Вступний курс*, 64-91.

Фатична функція, у свою чергу, визначається Б.Ю. Норманом як можливість вступити в розмову, тобто звернутися до співрозмовника, привітати його, нагадати про себе, та як спосіб завершити розмову, попрощатися, подякувати тощо.³²⁵ Разом з тим, дослідник вважає фатичну функцію мови значно ширшою за сферою вживання і тому її важко відмежувати від регулятивної. Хоча фатична функція мови вказує на те, що інформація не є життєво важливою, що це просто розмова про щось пусте чи про щось вже відоме, проте, за словами Б.Ю. Нормана, така розмова – це наша “розмова один про одного”,³²⁶ адже завдяки їй ми підтримуємо своє місце в колективі. У постійних колективах чи групах встановлення та підтримка мовленнєвих контактів – це важливий засіб регулювання відносин.³²⁷

Поряд з позитивною стороною фатичної функції Б.Ю. Норман називає і “негативну”, тобто таку, що спрямована не тільки на покращення стосунків між людьми.³²⁸ Інколи людина використовує її, щоб відштовхнути від себе інших, погіршити стосунки, для того, щоб висловити щось грубе, образливе.

Таким чином, Б.Ю. Норман розглядає фатичну функцію вузько: тільки як спосіб розпочати та завершити розмову, тоді як регулятивна функція виконує роль соціалізації: створення, продовження та підтримка стосунків. Проте важливим у праці Б.Ю. Нормана видається розмежування “позитивної” та “негативної” сторін фатичної функції, де під “негативною” вчений розуміє погіршення чи взагалі розрив стосунків між людьми.

Беручи до уваги зазначене вище щодо функцій мови, відобразимо схематично цю систему за допомогою рисунку 1.5 (див. рис. 1.5).

Отже, фатична функція реалізує себе в мові як частина регулятивної функції, проте не як та частина, що спрямована на зміну чи регуляцію поведінки слухача, а як та, що має на меті встановлення контакту між мовцем та слухачем на будь-якому етапі, тобто початок, підтримка чи завершення

³²⁵ Норман, *Теория языка. Вводный курс*, 64-91.

³²⁶ Там само, с. 85.

³²⁷ Там само, с. 85.

³²⁸ Там само. с. 86-87.

розмови. Проте, на відміну від інших дослідників, Б.Ю. Норман розглядає фатичну функцію не як частину комунікативної, а як частину регулятивної, що, на наш погляд, дещо звужує сферу використання її в мові, оскільки встановлення контакту – це не тільки регуляція стосунків, але і спілкування в своєму “чистому вигляді”. Підсумовуючи, зазначимо, що вартим уваги у класифікації дослідника також є поділ позитивного і негативного вживання фатичної функції мови.

Основні функції мови

- комунікативна
- мисленнєва
- пізнавальна
- номінативна
- регулятивна

→

фатична

↓

↓

позитивна

негативна

Другорядні функції мови

- етнічна
- корпоративна
- естетична
- емоційно-експресивна
- магична

Рис. 1.5 Схема функцій мови (за Б.Ю. Норманом)

Ф.С. Бацевич, вивчаючи спілкування, виокремлює декілька його функцій: контактна, інформаційна, спонукальна, координаційна, пізнавальна, емотивна, налагодження стосунків, впливова тощо. За словами лінгвіста, *контактна функція* спрямована на “встановлення атмосфери обопільної готовності передати і сприймати повідомлення та підтримувати взаємний зв'язок до завершення акту спілкування”.³²⁹ Таким чином, дослідник наголошує на використанні контактної функції як на способі встановлення та підтримки зв'язків.

Заслуговують уваги праці науковців щодо поділу фатичної функції на менші елементи. Зокрема, вивчаючи фатичну метакомунікацію, Г.Г. Почепцов

³²⁹ Бацевич, *Основи комунікативної лінгвістики*, 28.

виокремлює три різновиди фатичної функції.³³⁰ Серед останніх учений називає: 1) спосіб привернення або переключення уваги адресата на повідомлення, 2) підтримка уваги адресата під час передачі повідомлення та 3) завершення мовленнєвого контакту.³³¹

За словами Ю.В. Матюхіної, фатична є похідною від базових когнітивної та комунікативної функцій.³³² Розглядаючи здійснення комунікації в двох площинах – комунікації та метакомунікації, дослідниця вказує, що фатична функція підпорядковується базовій комунікативній функції і належить до сфери метакомунікації. Фатична функція здійснює організацію та забезпечення ефективного та безперервного інформаційного обміну, регулює міжособистісні та соціальні аспекти спілкування.³³³ Фатична метакомунікативна функція, яка поділяється на три різновиди, є частиною метакомунікативної функції.

Отже, фатична функція у роботах Ю.В. Матюхіної досліджується відповідно до етапів процесу комунікації: початок, підтримка та завершення контакту. Такий підхід значно полегшує описання фатичної метакомунікації, оскільки дозволяє звернутися до окремих її фаз. Дослідниця зображає цей зв'язок у вигляді схеми (див. рис. 1.6).

Рис. 1.6 **Схема фатичної функції мови (за Ю.В. Матюхіною)**

³³⁰ Почепцов, "Фатическая метакоммуникации," 52-9.

³³¹ Почепцов, "Фатическая метакоммуникации," 52-9.

³³² Матюхина. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.).

³³³ Там само, с. 9.

Дещо інший підхід пропонує О.В. Колодій, зазначаючи, що фатика, окрім прямої контактоустановлюючої функції, має ще додаткові функції.³³⁴ Так, серед таких функцій автор називає:

- 1) імпліцитне вираження свого ставлення (модальна функція);
- 2) переведення мовлення з одного учасника мовленнєвого акту на іншого;
- 3) бажання дізнатися певну інформацію опосередкованим шляхом, тобто щоб адресат “проговорився” і повідомив цю інформацію;
- 4) спровокувати співрозмовника на що-небудь, підштовхнути до чогось.³³⁵

Буде доречним провести розрізнення термінів *фатична*, *контактна* та *контактоустановлююча* функція мови, оскільки не всі дослідники вважають їх синонімічними. Фатична функція мови (запроваджена Р.Й. Якобсоном, підтримана Н.Ю. Норманом) розглядається різними вченими як *контактна* (Ф.С. Бацевич, Б.П. Ардентов), *контактоустановлююча* (Е. Сепір, О.С. Ахманова).

Термін *контактоустановлююча функція* вперше зустрічаємо у Е. Сепіра, пізніше він був запропонований О.С. Ахмановою як синонім до *фатичної функції мови*. За словами дослідниці, це одна з функцій мови, яка виявляється в тих ситуаціях, коли мовець не має на меті одразу передати слухачеві певну інформацію, а намагається тільки надати своєму перебуванню природного характеру, підготувати слухача до сприйняття інформації, звернути на себе увагу тощо.³³⁶

Г.В. Карпук, спираючись на дослідження Л.О. Азнабаєвої, вважає, що фатична та контактоустановлююча функції співвідносяться як часткове та загальне, а два терміни – як вид та рід.³³⁷ Фатична інформація у вузькому

³³⁴ Александр Владимирович Колодий, "Фатическая речь – контактоустанавливающая функция языка или нечто большее?" *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2 : Филология и искусствоведение* Вып. 3 (31) (2008): 39-41.

³³⁵ Колодий, "Фатическая речь – контактоустанавливающая функция языка или нечто большее?" 39-41.

³³⁶ Ольга Сергеевна Ахманова, *Словарь лингвистических терминов* (Москва: Советская энциклопедия, 1969), 506-508.

³³⁷ Карпук, "Контактоустанавливающая функция языка: направления и перспективы исследования," 35-45.

розумінні, на думку дослідниці, є частиною контактовстановлюючої. Як зазначає Г.В. Карпук, мова в контактовстановлюючій функції має здатність передавати не тільки суб'єктивну (соціально-психологічну, емоційно-оцінну) інформацію, але й об'єктивну (когнітивну, предметно-фактуальну) інформацію. Фатична функція мови, на відміну від контактовстановлюючої, передає тільки суб'єктивні дані.³³⁸

Проте варто зазначити, що таке розуміння фатичної функції як частини контактовстановлюючої зводить як сферу, так і можливості її використання. Фатична функція мови несе у собі можливість не тільки розпочинати, завершувати та переривати контакт, але і продовжувати, підтримувати соціальні зв'язки, даючи людині можливість закріпити своє місце в суспільстві, тобто, як стверджує Е. Сепір, є не тільки способом встановлення контактів, але і фактором соціалізації, в той час як контактовстановлююча функція передбачає тільки можливість встановлення контакту.

Розглянуті підходи до систем функцій мови дають можливість визначити місце фатичної функції в ній, а також її нерозривний зв'язок з іншими функціями цієї системи. Зазначимо, що нам видається правомірним співвідношення комунікативної та фатичної функції як цілого та частини, або як основної та похідної функції.

Вважаємо актуальним поділ фатичної функції на складові частини, оскільки він полегшує дослідження фатичних мовленнєвих актів, які різняться на кожному етапі фатичного мовлення. Спираючись на дослідження українських, російських та зарубіжних вчених, пропонуємо поділ фатичної функції мови на її елементарні складові (див. рис. 1.7).

Отже, фатична функція – невід'ємна частина комунікативної функції мови і є похідною від неї, а звідси, відповідно, і другорядною в системі функцій мови. Вона використовується як для встановлення, підтримання, продовження та завершення контакту (Б. Маліновський, Р.Й. Якобсон), так і для того, щоб погіршити чи взагалі розірвати стосунки (Б.Ю. Норман), та проявляється в

³³⁸ Карпук, "Контактоустанавливающая функция языка: направления и перспективы исследования," 35-45.

повідомленнях чи мовленнєвих актах, які не несуть в собі важливої інформації. Основна мета використання фатичної функції у спілкуванні – це перш за все процес підтримки чи розриву соціального зв'язку. Процес неінформативного спілкування за допомогою фатичної функції виступає як вторинний. Щодо сфер використання фатичної функції, можна назвати дві: перманентні, постійні соціальні групи та тимчасові, випадкові зустрічі і об'єднання людей (Е. Сепір, Б.Ю. Норман). Таким чином, фатична функція має значно ширше застосування, ніж контактна чи контактостановлююча.

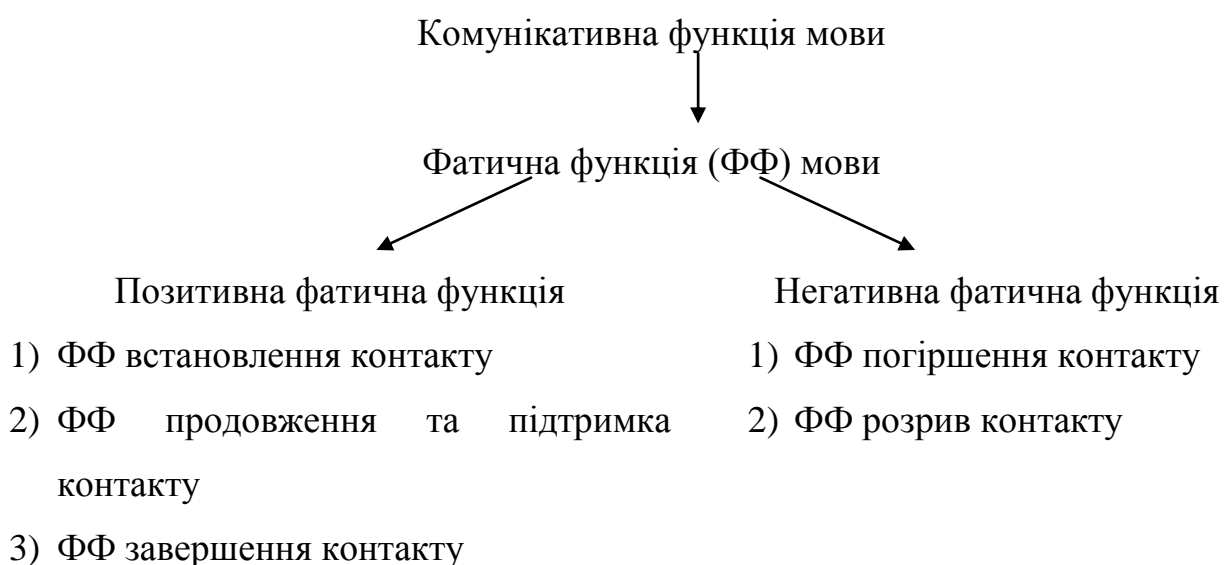

Рис. 1.7 Схема фатичної функції мови

1.3 Мовленнєвий акт

1.3.1 Становлення поняття *мовленнєвий акт*. Однією з важливих проблем сучасної лінгвістики є визначення особливостей різних видів мовленнєвого спілкування (мовлення) як процесу безпосередньої реалізації мови в усному чи писемному вигляді. Значну увагу дослідники приділяють вивченню різновидів мовлення (Т.Г. Винокур³³⁹) та дискурсу (А.Р. Габидулліна,³⁴⁰ Ю.В. Матюхіна,³⁴¹ Дж. Коупланд, Дж.Д. Робінсон,³⁴²

³³⁹ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*.

³⁴⁰ Габидулліна, *Педагогическая лингвистика*, 238.

Л. Урбанова,³⁴³ В.Б. Черник,³⁴⁴ О.С. Шаніна³⁴⁵), особливостям синтаксичної (Н.О. Слюсарєва,³⁴⁶ В.В. Бузаров³⁴⁷) та семантичної (Л.О. Азнабаєва³⁴⁸) структури мовлення, а також варіантам мовленнєвої поведінки (Т.Г. Винокур³⁴⁹).

Фатичне мовлення, як процес мовленнєвої діяльності, є одним із способів реалізації мовленнєвого акту, поняття і структуру якого варто розглянути.

Теорія мовленнєвих актів була започаткована в середині ХХ століття дослідниками Дж.Л. Остіном,³⁵⁰ ,³⁵¹ Дж.Р. Серлем,³⁵² ,³⁵³ ,³⁵⁴ ,³⁵⁵ ,³⁵⁶ Дж.Н. Лічом³⁵⁷. У вітчизняному мовознавстві теорія мовленнєвих актів плідно розглядалася таким дослідниками, як В.В. Богданов,³⁵⁸ Г.Г. Почепцов,³⁵⁹ О.О. Селіванова,³⁶⁰ ,³⁶¹ Н.І. Формановська,³⁶² І.С. Шевченко³⁶³ та іншими. Головною особливістю цієї теорії є вивчення мовленнєвої діяльності та акту мовлення, який промовляється в безпосередній ситуації спілкування.

³⁴¹ Матюхина. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.).

³⁴² Coupland, Coupland, and Robinson, "How are you?" : Negotiating phatic communion," 207-30.

³⁴³ Urbanová, "Some thoughts on the phatic communion and small talk in fictional dialogues," 35-42.

³⁴⁴ Черник, "Фатические речевые жанры в педагогическом дискурсе и тексте урока."

³⁴⁵ Шаніна, "Фатичні мовленнєві жанри у медичному дискурсі."

³⁴⁶ Слюсарєва, "Функции языка," 564-5.

³⁴⁷ Владимир Васильевич Бузаров, *Основы синтаксиса английской разговорной речи* (Москва: Крон–Пресс, 1998), 366.

³⁴⁸ Азнабаева, "Критерии выделения фатических высказываний и особенности их функционирования в художественном тексте," 17.

³⁴⁹ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*.

³⁵⁰ Джон Л. Остин, "Слово как действие," в *Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов*, под. общ. ред. Б.Ю. Городецкого (Москва: Прогресс, 1986), 22-130.

³⁵¹ John L. Austin, *How to Do Things with Words* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1962), 166.

³⁵² Джон Р. Серль, "Классификация иллокутивных актов," в *Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов*, под. общ. ред. Б.Ю. Городецкого (Москва: Прогресс, 1986), 170-94.

³⁵³ Джон Р. Серль, "Что такое речевой акт?" в *Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов*, под. общ. ред. Б.Ю. Городецкого (Москва: Прогресс, 1986), 151-69.

³⁵⁴ John R. Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), 203.

³⁵⁵ John R. Searle, "A classification of illocutionary acts" *Language in Society* (Cambridge: Cambridge University Press Vol. 5, No. 1. (1976): 1-23.

³⁵⁶ John R. Searle, Daniel Vanderveken, *Foundation of illocutionary logic* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 227.

³⁵⁷ Leech, *Principles of Pragmatics*.

³⁵⁸ Валерий Валентинович Богданов, "Классификация речевых актов," в *Личностные аспекты языкового общения: межвуз. сб. науч. трудов* (Калинин, 1989), 25-37.

³⁵⁹ Георгий Георгиевич Почепцов, "Предложение", в *Теоретическая грамматика современного английского языка* (Москва: Высшая школа, 1981), 161-281.

³⁶⁰ Олена Олександрівна Селіванова, *Основы теории мовой комунікації* (Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011), 350.

³⁶¹ Олена Олександрівна Селіванова, *Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми* (Полтава : Довкілля-К, 2008), 550–639.

³⁶² Формановская, *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход*, 216.

³⁶³ Ирина Сергеевна Шевченко, "Речевой акт как единица дискурса: когнитивно-прагматический подход," *травень 25, 2017*, <http://homepages.tversu.ru/~ips/JubShev.html>.

Мовленнєве спілкування (діяльність) в теорії мовленнєвих актів розглядається як форма прояву міжособистісних стосунків, спосіб досягнення мовцем певної мети спілкування, і в цьому аспекті розглядається використання певних мовленнєвих засобів.

Багатошаровість мовленнєвого акту простежується в його структурі. Так, Дж. Остін у своїх дослідженнях запропонував таку модель мовленнєвого акту:

- 1) *локутивний акт*,
- 2) *іллокутивний акт*,
- 3) *перлокутивний акт*.

Локутивний акт реалізується через виконання трьох дій: поєднання фонетичного, фатичного та ретичного актів.³⁶⁴ Іллокутивний акт проявляється як надання вислову певної комунікативної інтенції, мети. Здійснення локутивного акту, за словами Дж.Л. Остіна,³⁶⁵ є здійсненням *іллокутивного акту*. Певне використання локутивного акту або те, для чого створюється мовленнєвий акт (запитання чи відповідь на запитання, повідомлення інформації, запевнення, попередження, повідомлення про рішення чи намір, опис, критика та інше), визначає тип іллокутивного акту.³⁶⁶ Таким чином, іллокутивні акти, наприклад наказ, інформування, попередження та інше, мають певну (конвенціональну) силу.³⁶⁷

Здійснення локутивного та іллокутивного актів породжує перлокутивні акти, які мають здатність викликати певні відчуття чи досягати чогось за допомогою говоріння: переконувати, змушувати, лякати, дивувати, вводити в оману.³⁶⁸ Отже, здійснення мовленнєвого акту – це виконання трьох дій: локутивного акту, іллокутивного акту та перлокутивного акту, які і складають його структуру.

За Н.Д. Арутюною, *мовленнєвий акт* – це цілеспрямована мовленнєва дія, що виконується відповідно до принципів та правил поведінки, які прийняті

³⁶⁴ Остин, "Слово как действие," 22-130.

³⁶⁵ Там само.

³⁶⁶ Там само, с. 86.

³⁶⁷ Там само, с. 92-93.

³⁶⁸ Остин, "Слово как действие."

в певному суспільстві.³⁶⁹ Мовленнєвий акт є одиницею нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації і є співвіднесеним з особою мовця. Розглядаючи мовленнєвий акт як одиницю спілкування, дослідниця називає такі його риси, як інтенціональність (умисленість), цілеспрямованість і конвенціональність.³⁷⁰

Актуальним, на нашу думку, є визначення мовленнєвого акту, що було запропоноване М.М. Кожиною.³⁷¹ Розглядаючи поняття *мовленнєвий акт* та *мовленнєвий жанр*, дослідниця провидить чітку межу між ними. За словами науковця, мовленнєвий акт – це окрема репліка в діалозі, яка має певну іллокутивну силу і передбачає чи створює певний перлокутивний ефект. Мовленнєвий акт може бути і діалогом в розумінні єдності двох реплік співрозмовників (адресанта та адресата), і елементарною одиницею мовлення, яка прирівнюється до первинного мовленнєвого жанру (за М.М. Бахтіном).³⁷²

У своїх працях Ф.С. Бацевич приєднується до попередників у галузі вивчення мовленнєвих актів і зазначає, що *мовленнєвий акт* є складовою комунікативного акту поряд з актом адитивним (комунікативна дія слухача) і комунікативною ситуацією.³⁷³ На думку мовознавця, іллокутивний акт є втіленням у висловлюванні певної “комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлюванню конкретної спрямованості”.³⁷⁴ Перлокутивним актом дослідник називає “наслідки впливу іллокутивного акту на конкретного адресата чи аудиторію”.³⁷⁵

Наголошуючи на превалюванні когнітивно-комунікативної парадигми в сучасній лінгвістиці, І.С. Шевченко визначає *мовленнєвий акт* як “мовленнєву взаємодію мовця і слухача для досягнення певних перлокутивних цілей мовця

³⁶⁹ Нина Давидовна Арутюнова, "Речевой акт," в *Большой энциклопедический словарь, Языкознание*, гл. ред. В.Н. Ярцева (Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998), 412-3.

³⁷⁰ Там само.

³⁷¹ Маргарита Николаевна Кожина, "Речевой жанр и речевой акт (некоторые аспекты проблемы)," *Жанры речи* Вып. 2 (1999): 52-61.

³⁷² Там само.

³⁷³ Бацевич, *Основи комунікативної лінгвістики*.

³⁷⁴ Там само, с. 171.

³⁷⁵ Бацевич, *Основи комунікативної лінгвістики*.

шляхом конструювання ними дискурсивного значення в ході спілкування”³⁷⁶. Мовленнєвий акт, за словами вченої, розгортається за певним когнітивним сценарієм та має декілька аспектів, серед яких аспект адресанта, адресата, іллокутивний, денотативний, локутивний, інтенційний, ситуативний, контекстуальний та метакомунікативний аспекти.³⁷⁷

За О.О. Селівановою, *мовленнєвий акт* є “базовою одиницею вербальної комунікації; інтенційно й ситуативно зумовленим, граматично й семантично організованим висловленням, що супроводжується відповідними діями мовця, спрямованими на адресата та його реакцію.”³⁷⁸ На думку дослідниці, мовленнєвий акт є “багатошаровим утворенням у процесі комунікативної діяльності”, який поєднує “свій знаковий статус із намірами та діями мовця щодо адресата, реакцію якого акт передбачає”;³⁷⁹ “контекстом і ситуацією, у якій відбувається процес комунікації”³⁸⁰.

Отже, дослідники мовленнєвого акту в сучасній лінгвістиці наголошують не тільки на традиційному підході до його вивчення, але й пропонують розглядати його в сукупності всіх аспектів. Таким чином, *мовленнєвий акт*, виконання якого відбувається відповідно до принципів та правил суспільно прийнятої поведінки, є багатошаровим утворенням та поєднує знаковий статус повідомлення з намірами мовця та реакцією адресата. *Мовленнєвий акт* – це взаємодія адресанта та адресата, яка реалізується за наявності певних аспектів та має таку структуру: локутивний, іллокутивний та перлокутивний акт.

1.3.2. Визначення термінопоняття *фатичний мовленнєвий акт*. Поняття *фатичного акту* вперше зустрічаємо у Дж.Л. Остіна.³⁸¹ За його дослідженнями, здійснення певного висловлювання чи мовленнєвого акту передбачає виконання трьох дій. Серед них:

³⁷⁶ Ірина Сергіївна Шевченко, ред. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна: Константа, 2005), 354.

³⁷⁷ Там само, с. 113.

³⁷⁸ Селіванова, *Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми*, 550–639.

³⁷⁹ Там само, с. 559.

³⁸⁰ Селіванова, *Основи теорії мовної комунікації*, 56.

³⁸¹ Остин, "Слово как действие," 22-130.

1) здійснити акт вимовляння певних звуків: фонетичний акт;

2) здійснити акт вимовляння певних вокабул чи слів, тобто вимовляння певних типів звукових поєднань, що належать до певного словника, відповідають певній граматиці і, як наслідок, вимовляються з певною інтонацією. Цей акт дослідник називає “*фатичним*”, а висловлення, отримане в результаті його здійснення, “*фемою*”;

3) здійснити акт використання цієї феми або її складових з більш-менш визначеним змістом та з більш-менш визначеною референцією, що разом утворюють певне значення чи є тотожними йому. Такий акт, за Дж.Л. Остіном, є “*ретичним*”, а отримане висловлення “*ремою*”.³⁸²

Фатичний акт має кілька особливостей, котрі слід враховувати. По-перше, здійснення *фатичного акту* вимагає здійснення фонетичного акту. Другою особливістю є те, що при визначенні *фатичного акту* вчений поєднує словник та граматику. І, по-третє, *фатичний акт*, як і фонетичний, підлягає наслідуванню або відтворенню.³⁸³ Можна здійснити *фатичний акт*, і він при цьому може бути не ретичним, але не можна зробити навпаки, тобто ретичний акт завжди супроводжується фатичним. Такий взаємозв'язок фатичного та ретичного актів ставить під сумнів самостійність *фатичного акту* та можливість його вживання як повноцінного.

Важливо, що у своїх дослідженнях фатичного акту Дж.Л. Остін не вживає термін *фатика* або *фатичне мовлення* для позначення сфери його реалізації, але користується терміном *фема*. На його думку, *фема* – це одиниця мови і її характерний недолік в тому, що вона може бути дурничкою, нісенітницею, словами, що не мають значення. Оскільки здійснення *фатичного акту* потребує здійснення фонетичного акту, а здійснення фонетичного акту і є здійсненням *фатичного акту*, який ще не буде актом взаємодії, а тільки промовлянням певних вокабул, то можна зробити висновок, що фатичний акт має не мовленнєву, а мовну природу. Проте, незважаючи на таку неповноцінність

³⁸² Остин, "Слово как действие," 22-130.

³⁸³ Там само, с. 84-85.

фатичного акту, у теорії мовленнєвих актів Дж.Л. Остіна він є умовою для реалізації локутивного акту.

Підтримуємо думку Г. Сенфта про те, що “*фатичний акт*” Дж.Л. Остіна не відповідає тому акту мовлення, яке використовується у “*фатичному спілкуванні*” Б. Маліновського.³⁸⁴ Зокрема, учений зазначає, що фатичне спілкування та фатичний акт Дж.Л. Остіна не варто плутати, оскільки останній є всього лише “актом вимовляння певних вокабул чи слів”.³⁸⁵ Таким чином, автор наголошує на неповноцінності фатичного акту Дж.Л. Остіна, тоді як фатичне спілкування вважає повноцінним процесом.

Розглянемо детальніше концепції та підходи до вивчення одиниць фатичного мовлення у сучасній лінгвістиці.

Мовленнєві акти для передачі інформації та для встановлення контакту різняться між собою. Так, Т.Г. Винокур, вивчаючи особливості фатичної та інформативної мовленнєвої поведінки, зазначає, що фатичні та інформативні акти організовані по-різному.³⁸⁶ Під час фатичної комунікації референтна ситуація є похідною від комунікативної і значення слова виконує тільки роль соціального символу комунікації.³⁸⁷ Дослідниця наголошує на тому, що це дає мовцю можливість більш широкого виявлення соціально-психологічної мовленнєвої характерології, а слухачу, у свою чергу, надається можливість вільнішої інтерпретації висловлення. Таким чином, фатичне мовлення, на думку Т.Г. Винокур, максимально наближає до особистості мовця та допомагає зробити висновки про його індивідуальну манеру спілкування.³⁸⁸ Отже, одиниця фатичного мовлення містить суб’єктивну інформацію.

У своїх наукових доробках Є.В. Ключев користується терміном “*фатичний акт*”, що розглядається як репродуктивний, або відтворюючий, процес, та протиставляється *акту спілкування*, котрий вважається продуктивним

³⁸⁴ Senft, "Phatic communion," 226-33.

³⁸⁵ Senft, "Phatic communion," 227.

³⁸⁶ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения.*

³⁸⁷ Там само.

³⁸⁸ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения.*

процесом.³⁸⁹ Мовознавець класифікує фатичні висловлювання як неповноцінні, “недовисловлювання”, такі, що не можуть виступати в ролі висловлювань, які мають силу. За дослідником, *фатичний акт* є об’єднанням слів у групи, що розуміються адресатом як словосполучення або речення тією мовою, якою він розмовляє.³⁹⁰ Є.В. Ключев ділить фатичні висловлювання на “позитивно порожні” та “негативно порожні”: перші використовують фатику у формі прийому, другі – фатику як промах.

Разом з тим, *фатичний акт*, за словами ученого, є “коливанням повітря”,³⁹¹ “мовленнєвою взаємодією поверхового типу”,³⁹² яка не пов’язана зі зміною чи перетворенням інформації і не “трансформує особистісні структури співрозмовників.”³⁹³ Такі співрозмовники, на думку дослідника, завершуючи мовленнєвий контакт, зберігають попередні погляди, уявлення та фрейми, а така взаємодія не передбачає комунікативної перспективи у відповідного комунікативного акту. З таким твердженням важко погодитися, оскільки фатика передбачає можливість створення умов подальшого спілкування завдяки функції встановлення та продовження контакту. Таким чином, зміни у поглядах чи уявленнях учасників спілкування будуть можливими залежно від позитивного чи негативного використання фатичної функції мови.

Важливою нам видається спроба Є.В. Ключева спростувати факт неможливості передачі інформації фатичними актами.³⁹⁴ Мовознавець пропонує вважати фатику такою ж інформативною, як і “нефатику”, проте мова йде про дещо інший різновид інформації. Так, фатика дає відомості не про предмет, а про тип ситуації, в якій знаходяться співрозмовники, або про мовця і обрану ним стратегію фатичного спілкування.³⁹⁵ Ми поділяємо думку науковця про те, що фатичні акти передають не тільки суб’єктивну, але й об’єктивну інформацію.

³⁸⁹ Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*.

³⁹⁰ Ключев, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции."

³⁹¹ Ключев, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции."

³⁹² Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*, 184.

³⁹³ Там само, с. 184.

³⁹⁴ Ключев, *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*.

³⁹⁵ Там само, с. 187.

Оскільки *фатичний акт* не дає відомості про предмет, то він і не буде співвіднесеним з конкретним референтом або навіть зі змістом слів, котрі його утворюють. Беручи за основу розуміння фатичного акту як такого, що не має точного референта, Є.В. Ключев говорить про референційні девіації. Так, до них автор відносить такі:

- 1) слово співвідноситься з надто широким колом референтів;
- 2) слово співвідноситься з абстрактним референтом;
- 3) слово співвідноситься з референтом, який по-різному трактується;
- 4) слово співвідноситься з “чужим” референтом;
- 5) слово співвідноситься з невідомим референтом;
- 6) слово співвідноситься з неіснуючим референтом.³⁹⁶

Отже, *фатичний акт*, за Є.В. Ключевим, це мовленнєвий акт, що не співвідноситься з конкретним референтом, не містить інформативного навантаження, проте передає суб’єктивно-об’єктивну інформацію про співрозмовника і ситуацію спілкування та вживається при фатичному мовленні.

На мовленнєві акти, які пов’язані з встановленням та підтримкою контакту, а також з мовленнєвим етикетом, звертає увагу Н. І. Формановська.³⁹⁷ Ми поділяємо думку дослідниці щодо необхідності розглядати їх окремим класом мовленнєвих актів. Ґрунтуючись на класифікаціях Дж. Остіна та Дж.Р. Серля, Н.І. Формановська розробила власну класифікацію, до якої належать:

- 1) репрезентативи – повідомлення;
- 2) комісиви – зобов’язання;
- 3) директиви – спонукання;
- 4) рогативи – запитання;
- 5) декларативи – оголошення (декларації);
- 6) експресиви – вирази емоцій;

³⁹⁶ Ключев, "Фатическая функция языка и проблемы ее референции."

³⁹⁷ Формановская, *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход*, 216.

7) контактиви – вирази мовленнєвого етикету.³⁹⁸

Таким чином, акти встановлення та підтримки контакту – контактиви – розглядаються як складова мовленнєвого етикету без чіткої різниці між цими різновидами мовленнєвих актів.

Оскільки фатичні елементи завжди наявні у фатичному та в інформативному спілкуванні, то їх не варто відокремлювати. На думку С.В. Андрєєвої, на практиці важко диференціювати ці два інваріанти спілкування, адже вони вступають у безпосередню взаємодію.³⁹⁹ Одиниці фатичного спілкування, що представлені етикетними формулами і елементами підтримки мовлення, є засобами комунікативно-організуючого рівня спілкування. Отже, авторка розглядає фатичну складову мовлення як різновид комунікативної інформації, що організовує та підтримує інформативне спілкування.

На думку мовознавця Ю.В. Матюхіної, *фатичні висловлювання*, котрі вживаються для контактовстановлення, контактопродлонгації та розмикання мовленнєвого контакту, тобто сприяють передачі когнітивної інформації, але самі інформацію не передають, входять до групи метакомунікативних висловлювань.⁴⁰⁰ Так, за словами науковця, “мовленнєвий акт фатичний метакомунікатив є прагматикалізованим підкласом експресивів, що вживаються для регулювання мовленнєвої взаємодії в ситуаціях встановлення, продовження та розмикання мовленнєвого контакту, проте відрізняється від емоційно-оцінного та етикетного підкласів психологічними та інформативно-змістовими критеріями.”⁴⁰¹ Такі мовленнєві акти, за Ю.В. Матюхіною, реалізуються мовленнєвими стереотипами, в яких нейтралізується опозиція прямої/непрямої реалізації мовленнєвого акту.⁴⁰² Таке твердження дещо суперечить можливості використання фатичних мовленнєвих актів у різних ситуаціях фатичного

³⁹⁸ Формановская, *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход*, 216.

³⁹⁹ Андреева, "Элементарные конструктивно-синтаксические единицы устной речи и их коммуникативный потенциал."

⁴⁰⁰ Матюхина. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.).

⁴⁰¹ Там само, с. 11.

⁴⁰² Там само, с. 6.

спілкування. Так, фатичний мовленнєвий акт може вживатися як прямий мовленнєвий акт, коли виражається за допомогою кліше, мовленнєвої формули, оскільки в такому випадку мовець прямо виражає свої наміри. Разом з тим, можлива реалізація фатичного акту як непрямого у випадку використання нестандартної формули чи висловлювання на певних етапах спілкування.

Серед *спеціалізованих* вербальних засобів фатичної метакомунікації дослідниця виділяє:

- неповнопредикативні одиниці: 1) вигуки – атрактанти, хезитації, заповнення пауз і т.д.; 2) ввідні елементи – семантико-синтаксичні комплекси, що вживаються для організації мовленнєвого контакту; 3) звернення-апелятиви;
- повнопредикативні одиниці: 1) речення – мовні стереотипи, що регулюють спілкування; 2) ввідні речення привернення уваги та введення нової теми в бесіду; 3) стимули-перепитування, що підтримують увагу.⁴⁰³

До *неспеціалізованих* засобів фатичної метакомунікації Ю.В. Матюхіна відносить запитання, запрошення, компліменти, які виконують фатичну функцію тільки в певному контексті та ситуації. Такий поділ вербальних засобів на спеціалізовані та неспеціалізовані є досить ефективним, адже дає можливість виявити стереотипні та випадкові висловлювання, які використовуються співрозмовниками у процесі фатичного мовлення.

Мовленнєві акти фатичного метакомунікативу регулюють мовленнєву взаємодію комунікантів, що є їхньою основною іллокутивною ціллю і яка представлена індикаторами, або перформативними дієсловами: група контактовстановлення (*greet, welcome, introduce*); група продовження контакту (*chat, talk, gossip, converse*) та підтримки контакту (*confirm with, converse with, exchange opinions*); група розмикання контакту (*farewell, say good bye*).⁴⁰⁴ Разом з тим, у складі фатичних метакомунікативів функціонують прагматичні маркери, що підсилюють основну іллокуцію мовленнєвого регулювання:

⁴⁰³ Матюхіна. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.), 11.

⁴⁰⁴ Матюхіна. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.).

апелятивні маркери підтримки мовленнєвого контакту, інтродуктивні маркери введення нової теми, маркери-модифікатори пояснення чи розширення інформації, хезитативні маркери та засоби заповнення пауз, а також конативні маркери, або сигнали зворотного зв'язку.⁴⁰⁵ Таким чином, класифікація фатичних метакомунікативів Ю.В. Матюхіної досить детальна та може бути використана для опису та дослідження фатичних мовленнєвих актів.

За сучасною класифікацією мовленнєвих актів П.В. Зернецького, Г.Л. Рябоконт, існує п'ять типів мовленнєвих актів: адресантно орієнтовані, адресатно орієнтовані, міжособистісно орієнтовані, когнітивно орієнтовані та метакомунікативні мовленнєві акти.⁴⁰⁶ Дослідники виокремлюють у складі міжособистісно орієнтованих вид *етикетивів (фативи)*. Вони спрямовані на підтримку чи зміну соціального статусу адресата, зміцнення соціальних відносини (подяка, привітання, прощання, поздоровлення, вибачення).⁴⁰⁷ Таким чином, міжособистісно орієнтовані мовленнєві акти етикетиви є фатичними актами, оскільки спрямовані на підтримку чи зміну стосунків між співрозмовниками.

Підтримуємо думку Н.І. Формановської про те, що контактиви (акти мовленнєвого етикету) варто розглядати як окремий різновид мовленнєвих актів. Ґрунтуючись на дослідженнях Є.В. Ключова, П.В. Зернецького, Г.Л. Рябоконт, *фатичним мовленнєвим актом* вважаємо такий різновид мовленнєвого акту, який не несе в собі нової змістової або когнітивної інформації, але містить відомості про ситуацію спілкування та передає суб'єктивну і об'єктивну інформацію про співрозмовників та обрані ними стратегії мовлення. Такий акт мовлення буде спрямований на регуляцію процесу спілкування, на встановлення, підтримку, продовження та завершення контакту, а також на дотримання правил мовленнєвого етикету. Таким чином, фатичний мовленнєвий акт має декілька репрезентацій у мовленні: акт, що

⁴⁰⁵ Матюхіна. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.), с. 12.

⁴⁰⁶ Семенюк та Паращук, *Основи теорії мовної комунікації*.

⁴⁰⁷ Там само, с. 84-85.

сприяє реалізації позитивного або негативного контакту між співрозмовниками, та акт, що забезпечує дотримання мовленнєвого етикету.

1.4 Класифікація одиниць фатичного мовлення та їх різновиди

Фатичні мовленнєві акти у процесі спілкування передають відомості про ситуацію спілкування, суб'єктивну і об'єктивну інформацію про співрозмовників та обрані ними стратегії мовлення. Результатом використання фатичних мовленнєвих актів є фатичне, або неінформативне, мовлення.

За дослідженнями Т.Г. Винокур, фатичне мовлення реалізується у:

- 1) процесах конативного характеру, де відбувається встановлення, підтримка та завершення контакту, або погіршення чи розрив контакту,
- 2) мовленнєвому етикеті,
- 3) фатичному діалозі,
- 4) фатичній розповіді.⁴⁰⁸

Такий розширений об'єкт дослідження дає можливість розглядати фатичне мовлення у різних напрямках. Спираючись на запропоновані О.В. Тарасовою поняття мікро- та макроконтексту, виділяємо два типи одиниць фатичного мовлення: мікро- та макрорівень, які реалізуються відповідно у вигляді мовленнєвого акту та мовленнєвої події.⁴⁰⁹

Так, мікрорівню відповідають фатичні мовленнєві акти, які вживаються з метою ініціювати, підтримати та розімкнути контакт, та акти мовленнєвого етикету. Важливо зазначити, що реалізація фатичної функції, зокрема функція контакту, відбувається в позитивному та негативному аспекті, тому фатичні мовленнєві акти поділяємо відповідно на позитивні (встановлення, підтримки, завершення контакту) та негативні (погіршення, розриву контакту).

⁴⁰⁸ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения.*

⁴⁰⁹ Елена Владиславовна Тарасова, "Речевая системность в терминах лингвопрагматики," *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна* № 471 (2000): 273-9.

Одиниці мовленнєвого етикету також здійснюють контактну функцію, проте лише в позитивному аспекті. Так, одиниці привітання, звертання, розпитування про справи, здоров'я, вираження вдячності виступають фатичними актами та сприяють підтримці доброзичливості, будучи при цьому елементами мовленнєвого етикету.⁴¹⁰ Останній розуміємо як набір ритуалізованих правил вербальної поведінки, що відповідають нормам певного суспільства та пов'язані з соціальними та культурними особливостями мовців.⁴¹¹ Отже, позитивні *фатичні мовленнєві акти* співвідносяться з елементами мовленнєвого етикету та сприяють розвитку контакту, тоді як негативні спричиняють його погіршення.

Набір одиниць, що використовуються на певному етапі, називаємо *структурними різновидами фатичних мовленнєвих актів*. Такі структурні різновиди фатичних мовленнєвих актів можуть бути:

- 1) *простими*, що можуть бути представлені одиничними формулами привітання, звертання, жарту, компліменту та інших, наприклад: *“How do you do?”*, *“Оксано!”*, *“Доброго дня!”*;
- 2) *складними*, які складаються з двох або більше одиниць фатичних мовленнєвих актів, наприклад: *“Гей, хлопче, Кіндрате, чи то ти на подвір'ї? Чого ти так лізеш, неначе три дні не їв?”*. Такий ФМА складається з привітання-вигуку – *Гей, хлопче, Кіндрате*, запитання – *чи то ти на подвір'ї?* та образи-насміхання – *Чого ти так лізеш, неначе три дні не їв?*;
- 3) *складеними* (за В.І. Карабаном), коли фатичний акт сприяє реалізації іншого мовленнєвого акту, серед яких можливі директив, квеситив, констатив та інші МА. Наприклад: *“Государине моя, чого це ти так голосиш? Що там за притичина трапилася?”*, де мовленнєвий акт *Государине моя* – має на меті встановлення контакту, тобто є фатичним, і сприяє реалізації другої частини, що виражена

⁴¹⁰ Формановская, *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход*.

⁴¹¹ Формановская, *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход*, 180.

квеситивом, тобто запитанням, яке потребує інформативної відповіді:
чого це ти так голосиш? Що там за притичина трапилася?

Макрорівень, що відповідає мовленнєвій події, може виражатися через фатичний діалог та фатичну розповідь. Дослідження фатичного діалогу та фатичної розповіді варто розглядати через “small talk” (світську бесіду) та фатичні мовленнєві жанри (В.В. Дементьєв), оскільки саме в них відбувається реалізація перших. Як зазначає Ю.В. Матюхіна, такий різновид фатичного мовлення є автономним: ціллю спілкування в ньому виступає спілкування як таке і воно характеризується ігровим та естетичним началом, а інформативне повідомлення відходить на другий план.

Таким чином, різновиди одиниць, що вживаються співрозмовниками у процесі фатичного мовлення, можна зобразити за допомогою таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Одиниці фатичного мовлення

Фатичне мовлення		
<i>Мікрорівень</i>		<i>Макрорівень</i>
Фатичні мовленнєві акти (ФМА)		Фатичний діалог Фатична розповідь Світська бесіда, тобто “small talk”
Позитивні ФМА	Негативні ФМА	
1. Встановлення контакту 2. Підтримка контакту 3. Завершення контакту	1. Погіршення контакту 2. Розрив контакту	

Отже, вивчення одиниць фатичного мовлення відбувається на основі їх поділу на два рівні: мікрорівень та макрорівень. Одиниці, що вживаються з контактною метою, або фатичні мовленнєві акти мікрорівня, можуть виконувати як позитивну, так і негативну функцію, при цьому сприяючи процесу спілкування або погіршуючи його. Позитивні одиниці поділяються на

три різновиди відповідно до фази мовлення: встановлення, підтримка та завершення контакту; негативні – на два: погіршення та розрив контакту.

Одиниці макрорівня підлягають розгляду як окремі автономні елементи, оскільки характеризуються наявністю ситуативних та тематичних розбіжностей, композиційною будовою, що вимагає врахуванням всіх складників.

Аналіз наукових праць показує, що процес фатичного мовлення поділяють на три етапи відповідно до виконання конкретного виду фатичної функції: встановлення контакту, підтримка контакту та завершення контакту⁴¹²,⁴¹³,⁴¹⁴,⁴¹⁵. Отже, за допомогою прагматичного аналізу будемо виокремлювати одиниці, що вживаються на кожному із зазначених етапів для виконання відведеної їм фатичної функції: встановлення, підтримка, завершення процесу вербальної комунікації.

1.4.1 Фатичні мовленнєві акти встановлення контакту. *Фатичні мовленнєві акти встановлення контакту* є окремим видом фатичних мовленнєвих актів. Вони складають велику частину фатичного спілкування, оскільки мають на меті встановлення контакту (Г.Г. Почепцов)⁴¹⁶, розпочинання розмови та її підтримку, передання емоцій (Дж. Аль-Кінай,⁴¹⁷ Ю.В.Матюхіна⁴¹⁸), регулювання контакту (Ю.В. Косенко⁴¹⁹). Основне завдання таких ФМА полягає у встановленні приємного настрою та доброзичливості, аніж у передаванні інформації, з їх допомогою визначаються стосунки між

⁴¹² Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.).

⁴¹³ Светлана Леонидовна Нистратова, "Контактоустанавливающая функция языка и сферы ее проявления," *Язык, сознание, коммуникация : сборник статей* Вып. 20. (2001): 63-8.

⁴¹⁴ Почепцов, "Фатическая метакоммуникации," 52-9.

⁴¹⁵ Инна Ивановна Прибыток, "Прагматическая специфика английских коммуникативов," травень 25, 2017, http://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/02/24/pribytok_i.m._pragmatischeeskaya_specifika_angliyskih_kommunikativov.pdf.

⁴¹⁶ Почепцов, "Фатическая метакоммуникации," 52-9.

⁴¹⁷ Jamal B.S. Al-Qinai, "Translating phatic expressions," *Pragmatics* № 21:1 (2011): 23-39.

⁴¹⁸ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.).

⁴¹⁹ Юлія Вікторівна Косенко, "Реалізація позитивної ввічливості в метакомунікативному блоці прощання (на матеріалі англomовного художнього дискурсу)," *Вісник СумДУ. Серія Філологія* №1 (2008): 45-50.

людьми в різних соціальних угрупованнях,⁴²⁰ а також закріплюються на певному рівні.

До або на початку інформативної розмови мовці зазвичай організують мовленнєву подію, даючи один одному можливість зрозуміти природу і хід майбутньої комунікації та взаємодії.⁴²¹ В більшості випадків це відбувається з метою встановлення взаєморозуміння та довіри, для оцінки ситуації та вибору правильного каналу зв'язку, стратегії мовленнєвої поведінки, теми розмови,⁴²² ⁴²³ а також забезпечує час для оцінки один одного,⁴²⁴ ⁴²⁵ врахування віку, статі, освіченості, соціального становища та статусу мовців.⁴²⁶ Отже, дослідження ФМА встановлення контакту дає можливість виявити важливість початкового етапу спілкування, соціально-прагматичну та національно-культурну організацію фатичного мовлення в англійській та українській мовах.

Фатичний мовленнєвий акт встановлення контакту розглядаємо як одноосібний акт, тобто такий, що промовляється однією людиною. Реакцію співрозмовника на нього вважаємо новим актом встановлення контакту і разом вони утворюють трансакцію встановлення контакту. Наприклад: – *Здоров будь, Іване!* – *Тю, диви! Звідкіля це ти узався?*⁴²⁷, де “*Здоров будь, Іване!*” – фатичний мовленнєвий акт, що використовується адресантом з метою встановлення контакту; “*Тю, диви! Звідкіля це ти узався?*” – фатичний мовленнєвий акт, що використовується адресатом для встановлення контакту.

Окрім зазначених вище факторів, адресант керується також іншими чинниками: просторово-часовими характеристиками, тобто період

⁴²⁰ Світлана Калениківна Богдан, *Мовний етикет українців: традиції і сучасність* (Київ: Рідна мова, 1998), 475.

⁴²¹ John Laver, "Communicative functions of phatic communion," in *Organization of behaviour in face to face interaction*, ed. by Adam Kendon, Richard M. Harris, Mary Ritchie Key (Mouton Publishers, The Hague, Paris, 1975), 215-38.

⁴²² Матюхина, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 94.

⁴²³ Виктория Витальевна Грачева, "Речевой акт контактоустанавливающего фатического метакоммуникатива в ракурсе функционально-прагматического поля," *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена* № 133 (2012): 133-9.

⁴²⁴ Eric Miller, *Turn talking and relevance in conversation*, accessed May 25, 2017, <http://www.storytellingandvideoconferencing.com/14.html>.

⁴²⁵ Al-Qinai, "Translating phatic expressions," 25.

⁴²⁶ Матюхина, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 94.

⁴²⁷ Марко Лукич Кропивницький, *Драматичні твори* (Київ: Наукова думка, 1990), 35.

встановлення контакту (при виборі темпоральних ФМА), суспільно-соціальними, що відображають характер стосунків з адресатом та вікову дистанцію між ними (наприклад, при виборі звертання).

Таким чином, на етапі встановлення контакту адресант обирає такий фатичний мовленнєвий акт, який відповідає ситуації спілкування, відображає стосункам між ним та адресатом. Разом з тим, вибір цієї одиниці визначає можливість подальшого процесу спілкування та форму його розвитку.

1.4.2 Фатичні мовленнєві акти підтримки контакту. Центральна фаза спілкування є найголовнішою для учасників комунікації, оскільки саме тут вони передають один одному всю важливу когнітивну інформацію.⁴²⁸, ⁴²⁹ Під час розмови для кожного мовця важливо, щоб його співрозмовник сприймав інформацію та реагував на неї і, як зазначає Р.Й. Якобсон, щоб “працював канал зв’язку”.⁴³⁰ Отже, фатичні мовленнєві акти підтримки контакту виконують кілька функцій: 1) сприяють передачі когнітивної інформації; 2) підтримують та покращують міжособистісні стосунки співрозмовників, а також 3) передають суб’єктивно-об’єктивну інформацію про співрозмовника і ситуацію спілкування.

1.4.2.1 Мовленнєві акти підтримки контакту залежно від спрямування на адресата / адресанта. У сучасній комунікативній лінгвістиці одиниці, що вживаються під час фази підтримки розмови, дослідники називають процесивами (І.І. Прибиток⁴³¹), процесними мовленнєвими актами (Ю.В. Матюхіна⁴³²), метакомунікативними сигналами підтримки мовленнєвого контакту (Т.Д. Чхетіані⁴³³). Усі вони виконують

⁴²⁸ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 94.

⁴²⁹ Тамара Дмитриевна Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)" (Дис. канд. филол. наук, Киев, 1987).

⁴³⁰ Якобсон, "Лингвистика и поэтика," 193-230.

⁴³¹ Прибиток, "Прагматическая специфика английских коммуникативов."

⁴³² Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.).

⁴³³ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)."

фатичну функцію, тобто сприяють підтримці та продовженню контакту між комунікантами на зазначеному етапі розмови.

Як зазначає Т.Д. Чхетіані, фаза підтримки контакту характеризується взаємною спрямованістю метакомунікативних сигналів обох учасників, що пояснюється їх бажанням активної взаємодії в процесі спілкування.⁴³⁴ На думку Ю.В. Матюхіної, у випадку “взаємного зацікавлення в повноцінному здійсненні мовленнєвого контакту на фазі його підтримки і адресант, і адресат виконують активну роль.”⁴³⁵ Таким чином, важливим є поділ фатичних одиниць цього етапу за спрямованістю: адресатно-спрямовані та адресантно-спрямовані (І.І. Прибиток, Т.Д. Чхетіані, J. Laver). Такий поділ свідчить про те, що у процесі спілкування важливими є обидва учасники (як адресант, так і адресат), оскільки кожен з них виконує свою (активну або пасивну) функцію у підтримці та продовженні контакту. Отже, виокремлюємо *фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресанта*, або *адресатно-спрямовані*, та *фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресата*, або *адресантно-спрямовані*.

Так, *фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресанта* спрямовані на те, щоб активізувати рецептивну, мисленнєву та / або вербальну діяльність адресата, тоді як *фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресата* дають можливість засвідчити активне слухання та участь адресата у процесі підтримки спілкування.⁴³⁶

1.4.3 Фатичні мовленнєві акти завершення контакту. Чимало дослідників (Ю.В. Косенко,⁴³⁷ Дж. Лейвер,⁴³⁸ Ю.В. Матюхіна,⁴³⁹

⁴³⁴ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка).", с.71.

⁴³⁵ Матюхина, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 114.

⁴³⁶ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)."

⁴³⁷ Юлія Вікторівна Косенко, "Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англомовного художнього дискурсу)" (Автореф. канд. філол. наук, Донецьк, Донец. нац. ун-т., 2008), 22.

⁴³⁸ Laver, "Communicative functions of phatic communion," 215-38.

⁴³⁹ Матюхина, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 114.

Г.Г. Почепцов⁴⁴⁰ та інші) відзначають важливість завершального етапу спілкування, оскільки завершення розмови підводить підсумок мовленнєвої взаємодії співрозмовників та вказує на можливість продовження та підтримки стосунків між ними у майбутньому.

Забезпечуючи нормальну комунікацію на завершальному етапі та розмикання вербального контакту, фатичні мовленнєві акти виконують дві функції. По-перше, їх використання при завершенні поточного процесу спілкування позитивно впливатиме на наступну зустріч комунікантів. По-друге, вони дають змогу утвердити та закріпити стосунки на тому рівні, якого вимагає комунікація.⁴⁴¹ Таким чином, використання завершальних ФМА є реалізацією фатичної функції мови.

Науковці зазначають, що мовленнєве оформлення завершення контакту в типовій ситуації відбувається за допомогою трьох етапів:

- 1) передзавершального, коли адресант інформує адресата про необхідність завершення контакту;
- 2) завершального, на якому відбувається обмін ввічливими, стереотипними формулами прощання;
- 3) постзавершального, що може виражатися за допомогою компліментів у момент розставання.^{442, 443}

Проте вживання всіх частин розмикання контакту не є обов'язковим та дуже часто опускається мовцями.^{444, 445} На передзавершальному та постзавершальному етапах може вживатися будь-яка одиниця, що сигналізує про завершення контакту.

Фатичний мовленнєвий акт завершення контакту, так як і фатичний мовленнєвий акт встановлення контакту, розглядаємо як одноосібний акт або

⁴⁴⁰ Почепцов, "Фатическая метакоммуникация," 52-9.

⁴⁴¹ Laver, "Communicative functions of phatic communion," 215-38.

⁴⁴² Косенко, "Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англomовного художнього дискурсу)."

⁴⁴³ Матюхина, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 114.

⁴⁴⁴ Косенко, "Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англomовного художнього дискурсу)."

⁴⁴⁵ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)."

такий, що промовляється однією людиною, тобто адресантом. Разом з актом реакції адресата вони утворюють трансакцію завершення контакту. Наприклад: – *Goodbye, Freddy. Don't let me keep you standing there. Goodbye.* – *Goodbye*⁴⁴⁶, де "*Goodbye, Freddy. Don't let me keep you standing there. Goodbye*" – фатичний мовленнєвий акт завершення контакту, що складається з завершального етапу у вигляді стереотипної формули "*Goodbye, Freddy*", постзавершального етапу, що виражений закликом "*Don't let me keep you standing there*", і знову стереотипної формули завершення контакту "*Goodbye*". Реакція адресата на акт завершення контакту "*Goodbye*" сигналізує про утворення трансакції прощання. Важливо, що українські звичаї прощання в деяких випадках вимагають усталених форм, а в деяких – можлива повторювана фраза.⁴⁴⁷

Висновки до розділу 1

Теоретичні засади дослідження фатичних мовленнєвих актів ґрунтуються на таких положеннях.

Антропоцентричне спрямування сучасних наукових досліджень актуалізує вивчення комплексу компонентів мовленнєвої діяльності особистості в їхньому взаємозв'язку (Ф.С. Бацевич, О.О. Іссерс, Т.В. Ларина, Г.Г. Почепцов, О.О. Селіванова та ін.), розкриття якого пов'язане з аналізом конкретних способів відображення комунікативних намірів та інтенцій мовців у різних типах спілкування, зокрема й *фатичного*.

Фатика, яка виступає способом реалізації певної мовленнєвої стратегії та використання мови у ситуаціях, де на перший план виступає контакт (Є.В. Ключев), є найбільш узагальненим терміном, та вміщує в собі фатичну метакомунікацію, фатичне спілкування та фатичне мовлення.

Фатичне спілкування, яке визначають як процес безцільової розмови (Б. Маліновський), спрямованої на соціалізацію співрозмовників в їхній

⁴⁴⁶ Бернард Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," в *Пигмалион. Цезарь и Клеопатра* : книга для чтения на английском языке (СПб: Антология, 2006), 23.

⁴⁴⁷ Богдан, *Мовний етикет українців: традиції і сучасність*, 456-457.

повсякденній життєдіяльності (Е. Бенвеніст), як процес ініціації та завершення контакту на різних етапах (Дж. Браун, Дж. Гюль) та як сферу мовленнєвого етикету (Н.І. Формановська), в процесі свого онтологічного розвитку зазнало еволюції та розширило змістове наповнення. У сучасній лінгвістиці вивчення цього типу спілкування представлено такими напрямами: *соціолінгвістичним* (Е. Бенвеніст, Б. Маліновський), *критичним дискурс-аналізом* (Дж. Браун, А.Р. Габідулліна, Дж. Гюль, В.Б. Черник, О.С. Шаніна), *лінгвоантропологічним* (Г. Сенфт, Е. Сепір), *лінгвокомунікативним*, а також окремими теоріями: *мовленнєвого етикету* (О.В. Стахнова, Н.І. Формановська), *лінгвостилістики* та *розмовного мовлення* (Т.Г. Винокур, Є.В. Ключев, Т.В. Чернишова), *мовної комунікації* (О.А. Семенюк, В.Ю. Парашук, Ю.В. Косенко, Ю.В. Матюхіна) тощо.

Фатична метакомунікація є процесом започаткування розмови, яка має на меті сам факт спілкування, є неінформативним спілкуванням і не передає життєво важливу інформацію (Ю.В. Косенко). Ця комунікація будується на повторенні ключових слів, що створюють ефект взаємних дружніх стосунків, на соціокультурних та психологічних стереотипах та конвенціях, які актуалізуються в конкретних ситуаціях та відповідають прийнятим нормам етикету і правилам спілкування (Ю.В. Матюхіна).

Фатичне мовлення як сфера використання фатичних мовленнєвих актів знаходить застосування не тільки у процесах конативного характеру (встановлення, підтримка та завершення вербальної взаємодії, з одного боку, або погіршення чи розрив контакту, з іншого) та мовленнєвого етикету, але і у особливому різновиді фатичного діалогу та фатичної розповіді (Т.Г. Винокур), що значно розширює об'єкт дослідження.

Таким чином, фатичне мовлення є результатом процесу фатичного спілкування, а способом його досягнення є **фатичні мовленнєві акти**, що виконують *фатичну функцію*.

Під *фатичною функцією* розуміють спосіб встановлення, продовження та завершення контакту (Ф.С. Бацевич, Р.Й. Якобсон та ін.) або можливість не лише підтримати, продовжити, але і перервати спілкування (Б.Ю. Норман).

У традиційній системі функцій мови фатичній функції відводять неоднакові позиції, і не всі дослідники її визнають. Фатичну функцію виділяють на тлі шести основних (Р.Й. Якобсон), називають виявом комунікативної функції (Л.Г. Волкова, Г.В. Карпук), частиною регулятивної (Б.Ю. Норман), вторинною щодо комунікативної функції (Н.О. Слюсарєва).

Фатична функція мови, що є невід'ємною частиною комунікативної, виступає другорядною у системі функцій мови, проте має значно ширше застосування, ніж контактовстановлююча чи контактна функція. Використання фатичної функції відбувається в двох видах соціальних груп: постійних та випадкових (Е. Сепір). Фатична функція проявляється в процесах неінформативного спілкування та ритуалізованих ситуаціях (Е. Сепір, Е. Бенвеніст), метою яких є соціалізація індивідів (Б. Маліновський). Разом з тим, фатична функція мови, яка може бути позитивною або негативною (Б.Ю. Норман), дає можливість поділити фатичні мовленнєві акти на позитивні (встановлення, підтримка та завершення контакту) та негативні (погіршення чи розрив контакту).

Мовленнєвий акт, який є багатшаровим утворенням та поєднує знаковий статус повідомлення з намірами мовця та реакцією адресата, є інтенційно й ситуаційно зумовленим, граматично й семантично організованим висловленням, взаємодією мовця та слухача. У класифікації мовленнєвих актів виділяють *фатичні метакомунікативи* (Г.Г. Почепцов); *контактиви*, або *висловлювання мовленнєвого етикету* (Н.І. Формановська); *комунікативи-фативи* (І.І. Прибиток) тощо.

Ґрунтуючись на підходах до вивчення мовленнєвих актів загалом та одиниць фатичного мовлення зокрема, визначаємо *фатичний мовленнєвий акт* як такий тип мовленнєвого акту, що не містить нової змістової або когнітивної інформації (Т.Г. Винокур), а передає лише суб'єктивні й об'єктивні

відомості про співрозмовників та обрані ними стратегії спілкування (Є.В. Ключев), спрямовані на його регуляцію: встановлення, підтримку, продовження або завершення контакту, а також на дотримання правил мовленнєвого етикету.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДЛЯ АНАЛІЗУ КОМУНІКАТИВНОЇ ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ

2.1 Підходи до дослідження фатичного мовлення у сучасному мовознавстві

Лінгвістична наука сьогодні визначається тим, що дослідження ґрунтуються на комплексному та міждисциплінарному вивченні та аналізі мовних та мовленнєвих явищ і процесів, які дають змогу розглянути останні у сукупності всіх можливих особливостей та ознак.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки спостерігається вивчення та аналіз *фатичного мовлення* (Т.Г. Винокур⁴⁴⁸), *фатичного спілкування* (В.В. Дементьев,⁴⁴⁹ В.Ю. Парашук, О.А. Семенюк,⁴⁵⁰ Н.І. Формановська,⁴⁵¹ Т.В. Чернышова,⁴⁵² В. Clark,⁴⁵³ G. Senft,⁴⁵⁴ N. Steve,⁴⁵⁵ L. Urbanová,⁴⁵⁶ V. Žegarac⁴⁵⁷) та *фатичної метакомунікації* (Ю.В. Косенко,⁴⁵⁸ Ю.В. Матюхіна,⁴⁵⁹ Г.Г. Почепцов⁴⁶⁰). Разом з тим, багато дослідників вивчають функціональну сторону фатичного мовлення, тобто *фатичну функцію мови* (Л.Г. Волкова,⁴⁶¹ Л.В. Гущина⁴⁶²), а також *фатичні мовленнєві жанри*

⁴⁴⁸ Винокур, *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения.*

⁴⁴⁹ Вадим Валерьевич Дементьев, *Теория речевых жанров* (Москва: Знак, 2010).

⁴⁵⁰ Семенюк та Парашук, *Основи теорії мовної комунікації.*

⁴⁵¹ Формановская, *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход,*

⁴⁵² Чернышова, "Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России."

⁴⁵³ Nicolle Steve, Billy Clark, "Phatic Interpretations : Standarisisation and Conventionalisation," *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* No 11 (1998): 183-91.

⁴⁵⁴ Senft, "Phatic communion," 226-33.

⁴⁵⁵ Steve and Clark, "Phatic Interpretations : Standarisisation and Conventionalisation," 183-91.

⁴⁵⁶ Urbanová, "Phatic Communion and Small Talk in Fictional Dialogues," 349-57.

⁴⁵⁷ Vladimir Žegarac, Billy Clark, "Phatic communication and relevance theory : A reply to Ward & Horn," *Journal of Linguistics* No 35. (1999): 565-77.

⁴⁵⁸ Косенко, "Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання."

⁴⁵⁹ Матюхина. "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (авт.).

⁴⁶⁰ Почепцов, "Фатическая метакоммуникации," 52-9.

⁴⁶¹ Волкова, "Фатическая функция и синтаксические средства ее реализации: формальный, семантический, коммуникативно-прагматический аспекты."

⁴⁶² Людмила Викторовна Гущина, "Фатическая функция обращения в диалогической речи," (Автореф. канд. филол. наук, Ростов-наДону, 2006), 20.

(В.В. Дементьев⁴⁶³) та їх функціонування в різних типах дискурсу (В.Б. Черник,⁴⁶⁴ О.С. Шаніна⁴⁶⁵).

Опрацювання теоретичного доробку науковців дало можливість встановити, що вивчення фатичного спілкування, фатичного мовлення та фатичної функції відбувається представниками різних напрямків лінгвістики сьогодення, зокрема соціолінгвістичного напрямку, лінгвістичної антропології, теорії мовленнєвого етикету, теорії мовної комунікації, аналізу дискурсу, лінгвостилістики та розмовного мовлення.

Дослідження проводиться науковцями з використанням різних підходів. Так, В.Б. Черник використовує *соціолінгвістичний підхід* для диференціації статусно-рольової мовленнєво-жанрової взаємодії, а також *лінгвокультурологічний підхід* для дослідження фатичних мовленнєвих жанрів у педагогічному дискурсі.⁴⁶⁶

З метою вивчення фатичної функції та синтаксичних засобів її реалізації в російській мові Л.Г. Волкова користувалася *описовим методом*, зокрема зі застосуванням трансформаційного, компонентного та дистрибутивного аналізів.⁴⁶⁷ Такий підхід дав можливість проаналізувати досліджувані одиниці в різних аспектах, а також елементами статистичного методу.

Досліджуючи тексти засобів масової інформації в сучасній російській мові та фатичне мовлення як соціальний символ комунікації, Т.В. Чернишова використовує ряд різних лінгвістичних методів.⁴⁶⁸ Шляхом застосування *комплексного лінгвістичного аналізу*, а також елементів *змістового, концептуального, інтерпретаційного та стилістичного аналізу* текстів, науковець підтверджує, що фатичне мовлення є характеристикою не тільки розмовно-побутового спілкування, але і поступово проникає в письмові засоби масової комунікації.

⁴⁶³ Дементьев, "Фатические речевые жанры," 37-55.

⁴⁶⁴ Черник, "Фатические речевые жанры в педагогическом дискурсе и тексте урока."

⁴⁶⁵ Шаніна, "Фатичні мовленнєві жанри у медичному дискурсі."

⁴⁶⁶ Черник, "Фатические речевые жанры в педагогическом дискурсе и тексте урока."

⁴⁶⁷ Волкова, "Фатическая функция и синтаксические средства ее реализации: формальный, семантический, коммуникативно-прагматический аспекты, 22.

⁴⁶⁸ Чернышова, "Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России," 227-344.

Вивчення функціонально-прагматичних характеристик фатичних стратегій та їх маркерів в мовленнєвій взаємодії у французькій мові проводилося В.Ю. Федотовою на основі *комплексного методу*.⁴⁶⁹ Так, він ґрунтувався на теорії комунікації та лінгвопрагматики і включав в себе *описовий, структурно-семантичний, контекстно-ситуативний та функціонально-прагматичний підходи*.

Представниця історичної прагмалінгвістики та дискурс-аналізу Ю.В. Матюхіна у своїй дисертаційній роботі “Розвиток системи фатичної метакомунікації в англійському дискурсі 16-20 століть” використовує комплексну методика дослідження, що включає *системно-діяльнісний та функціональний підходи* до аналізу фатичної метакомунікації в англійському дискурсі.⁴⁷⁰ Вивчення функціональних та прагматичних характеристик фатичної метакомунікації дослідниця проводить за допомогою описання мовних функцій та когнітивного моделювання інформативного змісту речень; визначення статусу та історичного варіювання одиниць фатичного метадискурсу відбувалося за допомогою аспектного моделювання мовленнєвого акту, контекстно-ситуативного, системно-функціонального та структурно-семантичного аналізу.

Отже, на сучасному етапі розвитку лінгвістики сформувалися різноманітні методики розгляду та аналізу фатичного спілкування та фатичних одиниць. Таке різноманіття підходів та методик дає змогу вивчити й проаналізувати досліджуваний матеріал з багатьох сторін, а також розглянути і описати їх у сукупності всіх ознак та особливостей. Для нашого дослідження вважаємо релевантним комплексний метод, що був розроблений В.Ю. Федотовою, а також системно-діяльнісний та функціональний підходи, що ними користувалася Ю.В. Матюхіна.

Таким чином, накопичений досвід у сфері дослідження фатичного спілкування та фатичного мовлення став надійною науковою базою для

⁴⁶⁹ Федотова, "Функціонально-прагматическая характеристика фатических стратегий в речевом взаимодействии (на материале французского языка)," 140.

⁴⁷⁰ Матюхина, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.).

розроблення комплексної методики дослідження комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах.

2.2 Основні принципи вивчення фатичних мовленнєвих актів контакту

Увага до мови як до знаряддя комунікації та впливу, з одного боку, і когніції та концептуалізації, з іншого, сприяє застосуванню в процесі дослідження таких підходів, що уможливають одночасне використання кількох парадигм.⁴⁷¹ Основними принципами, на яких ґрунтується дослідження фатичних мовленнєвих актів, вважаємо такі: антропоцентризм, функціоналізм, експланаторність, принцип системності, лінгвокультурологічний підхід.

Принцип *антропоцентризму* виступає основоположним принципом дослідження, адже мова – це необхідна частина того середовища, в якому людина існує та взаємодіє з іншими людьми.

Методологічний *принцип антропоцентризму*, що застосовується для дослідження мови як продукту людської діяльності, дає можливість визначити особливості різномовних виявів універсального та національного у фатичних мовленнєвих актах, адже ці одиниці безпосередньо пов'язані з людиною і її поведінкою, колективним досвідом людства.⁴⁷² Сучасні наукові розвідки неможливі “без урахування фігури її творця та користувача. Ця фігура в одній особі є одночасно і фігурою спостерігача, який стає головним об'єктом когнітивно-комунікативного вивчення мовленнєвої діяльності.”⁴⁷³ Оскільки особистість мовця перебуває у центрі уваги дослідження, то використання принципу антропоцентризму дає можливість визначити роль людського

⁴⁷¹ Селіванова, *Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми*.

⁴⁷² Там само, 38-39.

⁴⁷³ Анатолій Миколайович Приходько. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики (Запоріжжя : Прем'єр, 2008) 46.

фактору у виборі та використанні фатичних мовленнєвих актів залежно від комунікативного наміру мовця.

Отже, підхід антропоцентризму до вивчення фатичних мовленнєвих актів цілком виправданий з огляду на застосування мовлення як продукту людської діяльності.

Функціоналізм, що керується принципами діяльності, телеологічності та асиметричності системи та середовища, застосовується при дослідженні процесів мовної комунікації та фатичних мовленнєвих актів як продукту діяльності носіїв мови та передбачає сприйняття об'єкта в його взаємодії з середовищем, що дає можливість визначити мотивованість вибору фатичних мовленнєвих актів та звертає увагу на сукупність складових акту комунікації.⁴⁷⁴

Принцип функціоналізму при дослідженні фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах дав змогу визначити механізми функціонування мови у її взаємодії з людиною та виявити комунікативні функції, що їх виконують досліджувані одиниці у мовленні.

Таким чином, принцип функціоналізму є основним при вивченні та зіставленні комунікативної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах.

Експланаторність, зокрема *метод дедукції*, використовується з метою пояснення та встановлення статусу досліджуваних одиниць на основі загальних ознак мовленнєвих актів.⁴⁷⁵ Серед вказаних ознак визначаємо формальні, до яких віднесемо структуру мовленнєвого акту, відтворюваність, наявність дискурсивних та дейктичних маркерів, та змістові, тобто функція регулювання контакту зі співрозмовником на різних етапах комунікації.

Принцип системності, який полягає в тому, що всі явища слід розглядати у взаємозв'язку з іншими явищами тієї ж системи, у дослідженні застосовувався з метою визначення місця фатичних мовленнєвих актів у системі зіставлюваних мов, виокремлення різновидів фатичних мовленнєвих

⁴⁷⁴ Селіванова, *Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми*, 42-43.

⁴⁷⁵ Там само, 38, 49-50.

актів шляхом зіставлення фактичного матеріалу, а також виявлення схожостей та розбіжностей у комунікативній та структурно-семантичній організації досліджуваних одиниць.

Лінгвокультурологічний підхід дає змогу розглядати фатичний мовленнєвий акт як складову мовної картини світу через взаємодію лінгвокогнітивних та культурних явищ (А. Вежбицька, О.С. Кубрякова, О.О. Селіванова).

Отже, заявлена у назві тема дисертаційної роботи вимагає поліпарадигмального підходу до дослідження, опису та зіставлення обраних одиниць в англійській та українській мовах.

2.3 Зіставно-типологічний метод як основа вивчення спільного та відмінного у організації фатичних мовленнєвих актів

Зіставний метод дослідження спрямований на виявлення подібних та специфічних рис зіставляваних мов на всіх рівнях мовної системи. У сучасній лінгвістиці цей метод застосовується з метою аналізу структурних елементів та структури в цілому з урахуванням усіх факторів їхньої взаємодії на всіх рівнях мови, безвідносно до їхньої типологічної належності. Використання зіставного методу дає змогу поглибити знання про одну мову на тлі іншої, встановити їхні характерологічні риси та особливості.

Зіставний метод, що ґрунтується на механізмі порівняння двох мов, вимагає визначення критерію, еталона зіставлення, спільного знаменника, тобто *tertium comparationis*. Вибір *tertium comparationis*, за О.О. Селівановою, повинен ґрунтуватися на принципі однопорядкової та однорівневої конфронтації.⁴⁷⁶ Одиниці будь-якого рівня: фонологічного, морфологічного, синтаксичного, лексико-семантичного – можуть бути об'єктом зіставного аналізу. Таким чином, зіставлення фатичних мовленнєвих актів у двох мовах

⁴⁷⁶ Олена Олександрівна Селіванова, *Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд)* (Київ: Фітосоціоцентр, 1999), 148.

відповідає принципу однорівневої конфронтації, адже зіставлявані одиниці мають однаковий “рівневий статус”, тобто вони співвідносяться у функціональному та формальному планах.

За допомогою використання **зіставно-типологічного методу** виявляємо спільне та відмінне в організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах на основі дослідження драматичних творів кінця ХІХ – початку ХХ століття. Фатичні мовленнєві акти притаманні як англійській, так і українській мові та функціонують на одному рівні, саме тому вважаємо зіставне дослідження цих одиниць релевантним.

Результати та ефективність використання зіставного методу залежать від коректності його застосування, а саме: що і як зіставляється. Процес зіставлення проводиться в три етапи:

- 1) встановлення *tertium comparationis*;
- 2) опис і зіставлення досліджуваних одиниць;
- 3) встановлення спільних та відмінних способів комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів.

Установлення *tertium comparationis* вимагає визначити основу для порівняння, тобто поняття, на основі якого простежуються способи його вираження в зіставляваних мовах.⁴⁷⁷ За Р. Штернеманом, зіставне дослідження може проводитися за допомогою одностороннього (дослідження однієї мови через порівняння з іншою) або двостороннього (зіставлення на основі використання “третього члена”) підходу.⁴⁷⁸ Вважаємо, що контрастивне дослідження організації фатичних мовленнєвих актів вимагає як одностороннього, так і двостороннього підходу, оскільки кожна із зіставляваних мов має специфічні особливості, що відображають когнітивно-комунікативне сприйняття світу.

Дослідження фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах проводиться із дотриманням певних принципів, а саме: значна увага

⁴⁷⁷ Михайло Петрович Кочерган, *Основи зіставного мовознавства* (Київ: Видавничий центр "Академія", 2006).

⁴⁷⁸ Там само, с. 84.

приділяється спільним ознакам, які притаманні двом мовам; аналіз відбувається у поєднанні одностороннього (за вихідну мову обрано англійську) та двостороннього (англійська та українська мови) зіставлення; зіставний аналіз проходить від мовної форми до змісту, а також на рівні синхронії, оскільки вивчається комунікативна та структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів на матеріалі художніх творів певного часового відрізка.

Заявлена в назві тема роботи вимагає встановлення *tertium comparationis* з метою зіставлення комунікативної організації та встановлення *tertium comparationis* для виявлення структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів.

З метою проведення ґрунтовного дослідження комунікативної організації фатичних мовленнєвих актів контакту в англійській та українській мовах за основу зіставлення (*tertium comparationis*) було обрано фатичну функцію, що її виконує фатичний мовленнєвий акт у процесі комунікації. Для того, щоб дати відповідь на запитання, які функції виконує фатичний мовленнєвий акт, користуємося *комунікативно-функціональним методом*.

Аналіз матеріалу показує, що досліджувані одиниці виконують основні та другорядні функції. Основні функції визначаються на основі виконання фатичним мовленнєвим актом фатичної функції: функція встановлення контакту, функція підтримки контакту, функція завершення контакту. Відповідно до комунікативних функцій, було виокремлено три типи одиниць: фатичні мовленнєві акти встановлення контакту, фатичні мовленнєві акти підтримки контакту та фатичні мовленнєві акти завершення контакту.

Для визначення другорядних функцій за *tertium comparationis* було обрано прагматичну функцію. Другорядні функції визначаються відповідно до контексту та мають імпліцитне вираження. Класифікація цих одиниць складається зі всіх можливих комунікативно-прагматичних функцій фатичних мовленнєвих актів у двох досліджуваних мовах, що дало можливість зробити їхнє зіставлення та порівняння.

Для вивчення та зіставлення семантичної організації за *tertium comparationis* було обрано змістове навантаження слів та словосполучень. *Компонентний аналіз* дав змогу розкрити семну організацію окремих лексем, словосполучень та фразеологізмів, що вживаються у складі фатичних мовленнєвих актів. За допомогою елементів *етимологічного аналізу* та методики *аналізу словникових дефініцій* вдалося виявити первісне значення мовних одиниць із національно-культурною семантикою у кожній із зіставляваних мов.

У ролі *tertium comparationis* для вивчення структурної організації фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту та завершення контакту було обрано структурні різновиди мовленнєвих актів за класифікацією В.І. Карабана.⁴⁷⁹ Як в англійській, так і в українській мові були виявлені три різновиди мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту: прості фатичні мовленнєві акти, складні фатичні мовленнєві акти та складені фатичні мовленнєві акти.

Отже, зіставний аналіз явищ аналогічного характеру дозволяє отримати продуктивні результати у процесі визначення специфіки рис, що притаманні цим явищам, на фоні їх загальної подібності.

2.4 Комплексна методика дослідження мовленнєвих актів контакту в англійській та українській мовах

Дослідження комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах потребує застосування комплексної методики, адже поєднання різних принципів та методів сприятиме глибшому пізнанню специфіки використання мовцями фатичних мовленнєвих актів та особливостей їх організації та функціонування в процесах комунікації у зіставляваних мовах.

⁴⁷⁹ Вячеслав Иванович Карабан, *Сложные речевые единицы : Прагматика асиндетических полипредикативных образований* (Киев: Выща школа, 1989).

Джерельною базою дослідження стали 10 драматичних творів англійською мовою та 8 драматичних творів українською мовою періоду кінця XIX – початку XX століття. Фактичний матеріал дослідження становлять 3284 одиниці фатичних мовленнєвих актів контакту в двох мовах (див.табл. 2.1).

У роботі запропоновано комплексну методикау дослідження комунікативної та структурно-семантичної організації ФМА в англійській та українській мовах, що передбачає поєднання комунікативно-функціонального аналізу та структурного методу з відповідними йому методиками.

Таблиця 2.1

Кількість досліджуваних одиниць

	Англійська мова	Українська мова	Разом
Кількість досліджуваних одиниць	1748	1536	3284

Процес вивчення комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах відбувався шляхом використання різних методик лінгвістичного аналізу та проходив у декілька етапів:

- 1) *перший етап* дослідження характеризується визначенням комунікативної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах та проводиться із застосуванням **комунікативно-функціонального методу**, що дало змогу проаналізувати наміри адресанта у процесі комунікації: ініціювати спілкування, забезпечити його підтримку та завершити контакт;
- 2) *другий етап* передбачає вивчення семантичної організації фатичних мовленнєвих актів за допомогою **структурного методу** та відповідних йому методик на основі визначення специфіки змістового навантаження слів та словосполучень, що входять до складу фатичних мовленнєвих актів встановлення, підтримки та завершення контакту в

англійській та українській мовах та є відображенням досвіду та культури певного народу;

- 3) *третій етап* визначається аналізом структурної організації фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту із використанням структурного методу;
- 4) на всіх етапах проводиться зіставлення фатичних мовленнєвих актів з метою виявлення спільного та відмінного в їх комунікативній та структурно-семантичній організації та відбувається із застосуванням **зіставного методу**.

З метою аналізу змісту повідомлень, особливостей тексту та з'ясування їх кількісних характеристик використовувався **контент-аналіз**.⁴⁸⁰

Перша стадія контент-аналізу передбачає визначення сукупності джерел, що вивчаються. За об'єкт дослідження взято драматичні твори англійською та українською мовами кінця XIX – початку XX століття, що мають приблизно однаковий обсяг, який не перевищує ста сторінок друкованого тексту, та, відповідно, однаковий спосіб поширення повідомлення.

На *другій стадії* визначаємо корпус фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах на основі концептуальної змінної. За основу концептуальної змінної взято **фатику** як мовленнєве явище, спосіб реалізації певної мовленнєвої стратегії та використання мови у ситуаціях, де на перший план виступає контакт, а саме: процеси встановлення, підтримки, продовження та розмикання чи розрив та погіршення контакту, підтримка мовленнєвого етикету.

Під час *третьої стадії* обрано елементарну одиницю, або предмет аналізу, яким вважаємо **фатичний мовленнєвий акт** як різновид мовленнєвого акту, який не співвідноситься з конкретним референтом, не містить інформативного навантаження, проте передає суб'єктивно-об'єктивну інформацію про співрозмовника і ситуацію спілкування та вживається при фатичному мовленні.

⁴⁸⁰ Селіванова, *Основи теорії мовної комунікації*, 313-315.

2.4.1 Функціональний метод як основа аналізу комунікативної організації. *Перший етап* дослідження, що передбачає зіставлення та порівняння одиниць за функціями, які вони виконують у процесі мовлення, характеризується використанням **комунікативно-функціонального методу**, що полягає у застосуванні *прагматичного аналізу*. За допомогою *комунікативно-функціонального методу* проаналізовано досліджувані одиниці відповідно до намірів та інтенцій мовця та встановлено три їх види за виконуваною комунікативною функцією: фатичні мовленнєві акти встановлення контакту, фатичні мовленнєві акти підтримки контакту та фатичні мовленнєві акти завершення контакту.

Прагматичний аналіз, як одна з основних методик у лінгвопрагматиці, досліджує мотиви, наміри та інтенції мовця, що обумовлюють вибір характеру спілкування та відображаються в конкретних мовленнєвих одиницях. Мотив визначає інтенцію та відповідні мовленнєві дії.⁴⁸¹ Разом з тим, цей аналіз використовувався для дослідження засобів здійснення комунікативної взаємодії та комунікативного конфлікту, а також типів впливу на адресата. Дослідження мотиву як основи формування інтенції та способів вибору мовленнєвих актів дає можливість розглядати останні як багатокomпонентний феномен, що характеризується певними ознаками.

Теоретичним підґрунтям вивчення прагматичних особливостей мовленнєвих актів служили основи теорії мовленнєвих актів, розроблені Дж. Остіном,⁴⁸² Дж.Р. Серлем,⁴⁸³ вчення про структуру мовленнєвого акту Дж. Остіна, Дж.Р. Серля, І.П. Сусова,⁴⁸⁴ Н.Д. Арутюнової,⁴⁸⁵ а також

⁴⁸¹ Селиванова, *Основы лингвистической теории текста и коммуникации*.

⁴⁸² Остин, "Слово как действие," 22-130.

⁴⁸³ Серль, "Что такое речевой акт?", 151-69.

⁴⁸⁴ Иван Павлович Сусов, "Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы," *Прагматика и семантика синтаксических единиц* (Калинин, КГУ, 1984): 3-12.

⁴⁸⁵ Арутюнова, "Речевой акт," 412-3.

лінгвістична прагматика, що опиралася на Принцип Кооперації Г.П. Грайса⁴⁸⁶ та Принцип Ввічливості Дж.Ф. Ліча.⁴⁸⁷

Прагматичний аналіз дає можливість досліджувати мовленнєві одиниці з таких основних сторін, як 1) сторона адресанта, 2) сторона адресата, 3) інтерактивність комунікантів та 4) ситуація спілкування,⁴⁸⁸ тобто комунікативно-прагматичний принцип дає можливість вивчити та проаналізувати використання і функціонування мовних знаків у сукупності всіх складових.

Щодо першого аспекту, прагматичний аналіз дає можливість дослідити мотиви, наміри та інтенції адресанта, що обумовлюють вибір способу спілкування та відображаються в конкретних мовленнєвих одиницях – мовленнєвих актах, які він використовує,⁴⁸⁹ в нашому випадку – у фатичних мовленнєвих актах контакту. Так, на основі теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна та дослідженні мотивів та інтенцій мовленнєвих актів, розглянемо останні як багатокомпонентний феномен, тобто поєднання локутивного, іллокутивного та перлокутивного акту, і ґрунтуючись на ученні про прямі / непрямі іллокутивні акти Дж. Серля, визначимо експліцитні та імпліцитні мовленнєві акти.

Другий аспект, або аспект адресата, досліджує перлокутивний ефект або реакцію адресата на мовленнєвий акт, а також комунікативну компетенцію реципієнта.

Третій аспект – інтерактивність комунікантів – спрямований на дослідження форм мовленнєвої взаємодії. Фатичне мовлення, першочерговою метою якого вважається встановлення, підтримка та завершення контакту між співрозмовниками, є відображенням такої взаємодії, а фатичний мовленнєвий акт – способом інтерактивності.

⁴⁸⁶ Пол Герберт Грайс, "Логика и речевоеобщение," в *Новое в зарубежной лингвистике : Лингвистическая прагматика*, под. общ. ред. Е.В. Падучевой (Москва: Прогресс, 1985), 217-37.

⁴⁸⁷ Leech, *Principles of Pragmatics*.

⁴⁸⁸ Селиванова, *Основы лингвистической теории текста и коммуникации*.

⁴⁸⁹ Селиванова, *Основы лингвистической теории текста и коммуникации*.

Останній аспект прагматичного аналізу, що орієнтований на вивчення ситуації спілкування, дає змогу побачити вплив ситуації на вибір тематики та форми спілкування.

Разом з тим, прагматичний аналіз використовується для дослідження засобів здійснення комунікативного конфлікту.⁴⁹⁰

Необхідним для аналізу прагматичних особливостей фатичних мовленнєвих актів вважаємо дотримання або порушення максим Принципу Кооперації Г.П. Грайса та Принципу Ввічливості Дж.Ф. Ліча.

Здійснюючи *прагматичний аналіз* фатичного мовленнєвого акту, ми спираємося також на вчення Г.Г. Почепцова⁴⁹¹ та І.С. Шевченко⁴⁹² про структуру мовленнєвого акту. Так, як зазначає Г.Г. Почепцов, реалізація будь-якого локутивного акту здійснює реалізацію іллокутивного акту, тобто вони нерозривно зв'язані між собою. Підтримуємо думку І.С. Шевченко щодо іллокутивного аспекту мовленнєвого акту, який може виражатися одразу в “наборі кількох іллокутивних сил” та мати пряму / непряму реалізацію. Перлокутивний акт розглядаємо як “мовленнєвий вплив на об'єкт”,⁴⁹³ проте він не входить до гіперкомплексу “локутивний / іллокутивний акти”, але є наслідком його реалізації. Отже, фатичний мовленнєвий акт, як і будь-який мовленнєвий акт, складається з трьох аспектів: локутивного, іллокутивного та перлокутивного. Таким чином, прагматичний аналіз фатичного мовленнєвого акту будемо проводити з урахуванням вище зазначених особливостей.

Локутивний акт складає основу мовленнєвого акту, тобто є лінгвістичною реалізацією задуманого вислову. Локутивний аспект фатичного мовленнєвого акту простежується через дискурсивні маркери, формули, стереотипи та ритуалізовані висловлювання, що вживаються співрозмовниками.

Іллокутивний акт, або іллокуція, є дією, спрямованою на адресата, котра відображає мету, з якою вимовляється певний мовленнєвий акт. За

⁴⁹⁰ Селиванова, *Основы лингвистической теории текста и коммуникации*.

⁴⁹¹ Почепцов, "Фатическая метакоммуникации," 52-9.

⁴⁹² Шевченко, "Речевой акт как единица дискурса: когнитивно-прагматический подход."

⁴⁹³ Почепцов, "Фатическая метакоммуникации," 52-9.

дослідженнями І.С. Шевченко, один іллокутивний акт може мати декілька іллокутивних сил. У випадку фатичного мовленнєвого акту основними залишаються іллокуції встановлення, підтримки або завершення контакту, тоді як другорядними, або супутніми, можуть бути іллокуції запитування, експресивності, ствердження, стимулювання та інші.

Перлокутивний акт – це ефект, якого намагається досягти адресант, здійснюючи його в конкретній ситуації, або очікування певної реакції на передану інформацію. Варто зазначити, що дослідження перлокутивного акту вимагає брати до уваги всю ситуацію спілкування в цілому. Так, неможливо визначити перлокутивний вплив на співрозмовника, якщо не звернутися до його репліки-реакції.

Розглянемо для прикладу фатичний мовленнєвий акт (ФМА) встановлення контакту. Так, в англійській мові з метою ініціювання контакту частотним є вживання ФМА “*How do you do?*”. Структура цього ФМА буде такою:

How do you do? – локутивний акт виражений стереотипною формулою привітання.

How do you do? – містить дві іллокутивні сили: 1) привітати людину, встановити з нею контакт; 2) як зазначає етимологічний словник англійської мови Online Etymology Dictionary, така формула є розпитуванням про самопочуття, здоров’я партнера.

Для визначення перлокутивного акту звернемося до ситуації спілкування:

- *Ahdedo?* = *How do you do?*
- *Very good of you to come.*⁴⁹⁴

Як видно з прикладу, адресант досягає своєї іллокутивної цілі у встановленні контакту з адресатом, проте така відповідь не дає результату у досягненні супутньої цілі: запитання щодо самопочуття співрозмовника. Такий перлокутивний ефект можна розглядати як результат десемантизації ФМА

⁴⁹⁴ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 69.

встановлення контакту, і саме тому адресат не дає відповіді на запитання про здоров'я.

Отже, *прагматичний аналіз* фатичних мовленнєвих актів дозволяє дослідити комунікативну природу цих одиниць через розгляд їх у структурі типів мовленнєвих актів.

Ми також користуємося **кількісно-якісним аналізом** для зіставлення показників вживання фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах. На цьому етапі аналізу здійснюємо відповідно процедуру підрахунку та інтерпретацію одержаних результатів дослідження.

2.4.2 Структурна парадигма як основа аналізу семантичної та структурної організації фатичних мовленнєвих актів контакту. На *другому етапі* дослідження семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах було застосовано **структурний метод**, що передбачає застосування *методики компонентного аналізу* та елементи *етимологічного аналізу*.

Застосування *методики компонентного аналізу* дало змогу встановити семну організацію певних лексем, словосполучень та фразеологізмів, що входять до складу фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах. Ця методика дослідження ґрунтується на встановленні компонентів, відповідно до яких “лексичні одиниці різняться або об’єднуються між собою.”⁴⁹⁵ Зазначене встановлення відбувалося шляхом зіставлення лексичної одиниці з іншими одиницями, які мають з нею семантичну спільність.

Методика аналізу словникових дефініцій та *елементи етимологічного аналізу* дали змогу описати визначення слів, словосполучень та фразеологізмів, виявити особливості семантичного складу, з’ясувати первісне значення окремих лексем, що вживаються в складі фатичних мовленнєвих актів та відображають національно-культурні особливості способів ініціювати, підтримати чи розімкнути контакт в досліджуваних мовах.

⁴⁹⁵ Михайло Петрович Кочерган, *Основи зіставного мовознавства*, 385.

На *третьому етапі* дослідження структурних різновидів фатичних мовленнєвих актів контакту в англійській та українській мовах було застосовано **структурний метод**, що передбачає *методику дистрибутивного аналізу* та *методику аналізу за безпосередніми складниками*.

Методика дистрибутивного аналізу використовувалася для визначення структурної будови різновидів фатичних мовленнєвих актів у описуваних мовах. Вказана методика полягає у вивченні оточення окремих одиниць у тексті, що, як зазначає М.П. Кочерган, дає змогу “виявити ті внутрішні властивості мовної одиниці, які відображають її функціональну роль.”⁴⁹⁶ Методика дистрибутивного аналізу дала змогу виявити характер сполучуваності мовних одиниць, які вживаються у різновидах фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту.

Методика *аналізу за безпосередніми складниками* була спрямована на визначення структурно-синтаксичних моделей різновидів фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту у зіставлюваних мовах як результат сполучуваності мовних одиниць.

Висновки до розділу 2

Сучасні дослідження процесу комунікації та взаємозв'язку різних компонентів мовленнєвої діяльності вимагають застосування різноманітних методів для опису й зіставлення фатичних мовленнєвих актів контакту та проведення міждисциплінарного аналізу, що дає можливість вивчити останні як сукупність притаманних їм ознак та особливостей.

Аналіз теорій та концепцій вивчення фатичного спілкування, фатичного мовлення та фатичної функції показав, що розгляд та опис організації фатичних мовленнєвих актів повинен ґрунтуватися на комплексному підході. Методика встановлення комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних

⁴⁹⁶ Кочерган, *Загальне мовознавство*, 373.

мовленнєвих актів базується на таких методологічних принципах: *антропоцентризм* (фатичне мовлення як продукт людської діяльності), *функціоналізм* (виявлення функцій фатичних мовленнєвих актів), *структуралізм* (розуміння фатичних мовленнєвих актів як чіткої структури), *системність* (визначення місця фатичних мовленнєвих актів у системі зіставляваних мов), *лінгвокультурологічний підхід* (розгляд фатичних мовленнєвих актів як складових мовної картини через взаємодію лінгвокогнітивних та культурних явищ).

З'ясування комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів контакту в англійських та українських драматичних творах кінця ХІХ – початку ХХ століття зумовили застосування комплексної методики дослідження, що складалася з таких послідовних етапів:

1) визначення комунікативної організації досліджуваних одиниць за допомогою комунікативно-функціонального підходу з подальшим їх розподілом на три види на основі виконання ними першочергової функції: фатичні мовленнєві акти встановлення, підтримки та завершення контакту;

2) класифікація, аналіз та зіставлення семантичної організації досліджуваних одиниць, що відбувалися шляхом застосування методу аналізу словникових дефініцій, елементів етимологічного та компонентного аналізів;

3) дослідження структурної організації фатичних мовленнєвих актів, що ґрунтувалося на використанні методик структурної парадигми з її методиками дистрибутивного аналізу та методики аналізу за безпосередніми складниками та класифікації мовленнєвих актів, запропонованої В.І. Карабаном;

4) на всіх етапах проводилося зіставлення фатичних мовленнєвих актів з метою виявлення спільного та відмінного в їх комунікативній та структурно-семантичній організації.

Таким чином, заявлені в роботі завдання дослідження та одержання результатів передбачають оптимальний вибір методів, а також комплексне та поетапне їх застосування в роботі.

РОЗДІЛ 3

КОМУНІКАТИВНА ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАВЕРШЕННЯ КОНТАКТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

3.1 Зіставлення фатичних мовленнєвих актів за комунікативною організацією

Як було зазначено у розділі 2, з метою визначення комунікативної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах за *основу зіставлення* обрано фатичну функцію. Матеріалом дослідження слугували тексти художніх творів англійських та українських драматургів кінця XIX – початку XX ст. (В. Shaw, J. Galsworthy, А.А. Milne, М.Л. Кропивницький, І.К. Карпенко-Карий, М.П. Старицький).

Отримані результати підтверджують думку лінгвістів про те, що одиниці **фатичного мовлення** поділяються на три види залежно від фази комунікації, мети вживання та виконання комунікативної функції (Дж. Лейвер,⁴⁹⁷ Ю.В. Матюхіна,⁴⁹⁸ Г.Г. Почепцов,⁴⁹⁹ Т.Д. Чхетіані⁵⁰⁰). Перший етап зіставлення, зокрема використання прагматичного аналізу, дав змогу визначити виконання фатичними мовленнєвими актами трьох основних функцій та поділити всі досліджувані одиниці на такі види: фатичні мовленнєві акти встановлення контакту, що вживаються на початку спілкування; фатичні мовленнєві акти підтримки контакту, які дають змогу підтримати, регулювати та продовжувати комунікацію; фатичні мовленнєві акти завершення контакту, основною метою яких є розімкнення вербальної комунікації та фіксування певного типу стосунків між мовцями.

⁴⁹⁷ Laver, "Communicative functions of phatic communion," 215-38.

⁴⁹⁸ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.).

⁴⁹⁹ Почепцов, "Фатическая метакоммуникации," 52-9.

⁵⁰⁰ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)."

Приклади таких трьох видів фатичних мовленнєвих актів (ФМА) знаходимо як в англійській, так і в українській мові, що свідчить про те, що використання таких одиниць є спільним для двох мов.

Відповідно до комунікативної організації та на основі зіставлення виконуваних фатичних функцій, було виокремлено три види досліджуваних одиниць: фатичні мовленнєві акти встановлення контакту, фатичні мовленнєві акти підтримки контакту та фатичні мовленнєві акти завершення контакту. Кількісні результати відобразимо за допомогою таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Досліджувані одиниці в англійській та українській мовах

Види одиниць Мова дослідження	Встановлення контакту	Підтримка контакту	Завершення контакту	Всього
Англійська мова	248	1357	143	1748
Українська мова	275	1117	144	1536

Як видно з таблиці 3.1, кількість **фатичних мовленнєвих актів** у досліджуваних творах англійською мовою становить 1748 одиниць, з яких 248 одиниць – фатичні мовленнєві акти встановлення контакту; 1357 одиниць – фатичні мовленнєві акти підтримки контакту; 143 одиниці – фатичні мовленнєві акти завершення контакту. Відсоткове співвідношення цих одиниць в англійській мові відобразимо за допомогою діаграми (див. рис. 3.1).

Як бачимо з *рисунку 3.1*, більше ніж три чверті всіх досліджуваних фатичних мовленнєвих актів, що вживаються мовцями в англійськомовному художньому дискурсі, складають ФМА підтримки контакту – 78 % (1357 одиниць). Це свідчить про те, що фатика як елемент спілкування в англійській мові найчастіше зустрічається на етапі підтримки розмови, тобто на центральному етапі спілкування. Підтримка та продовження контакту

визначаються мовцями як найважливіший процес і характеризуються використанням найбільшої кількості одиниць.

На початковий етап спілкування припадає 14 % (248 одиниць) ФМА; на завершальний етап – всього 8 % (143 одиниці) від усієї вибірки. Перш за все, такі результати можна пояснити тим, що фази ініціації та розмикання спілкування характеризуються значно меншою тривалістю в часі, ніж центральна фаза. По-друге, їх реалізація може відбуватися за допомогою одного чи двох мовленнєвих актів контакту, тоді як на етапі підтримки та продовження контакту співрозмовники користуються великою кількістю одиниць протягом всього етапу.

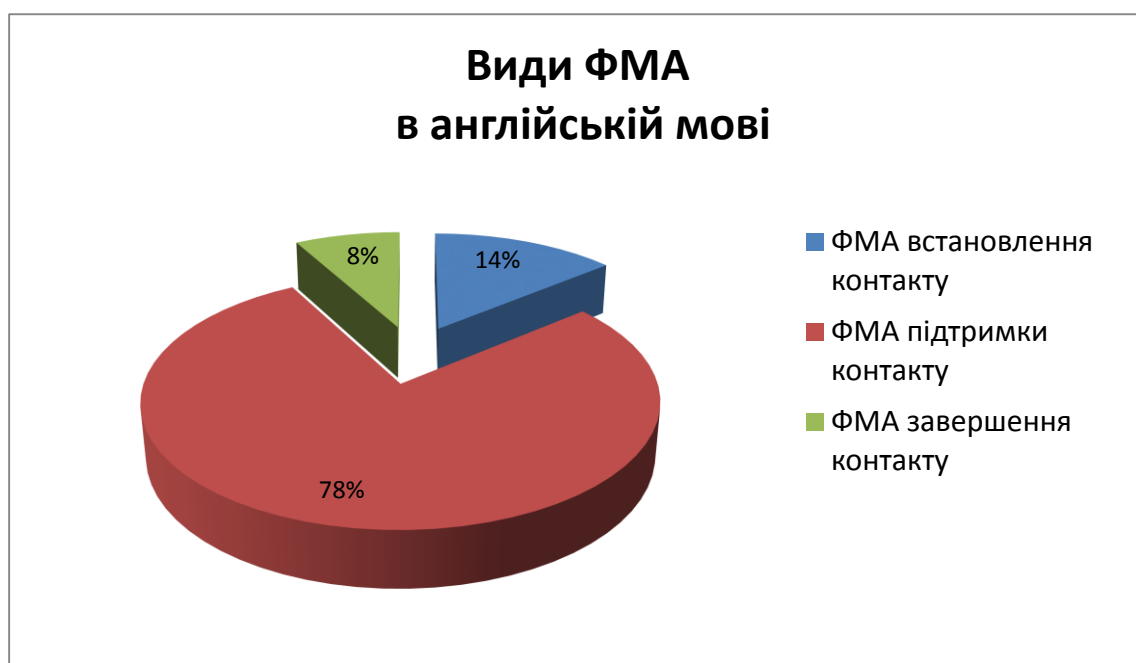

Рис. 3.1 Види фатичних мовленнєвих актів в англійській мові

Кількість **фатичних мовленнєвих актів** в українській мові становить 1536 одиниць, з яких фатичні мовленнєві акти встановлення контакту – 275 одиниць; фатичні мовленнєві акти підтримки контакту – 1117 одиниць; фатичні мовленнєві акти завершення контакту – 144 одиниці. Відсоткове співвідношення досліджуваних одиниць відобразимо за допомогою діаграми (див. рис. 3.2).

Відповідно до *рисунку 3.2*, найбільш вживаними одиницями в українськомовному художньому дискурсі є ФМА підтримки контакту – 73 % (1117 одиниць). Етап встановлення контакту характеризується значно меншою кількістю одиниць – 18 % (275 одиниць) всіх ФМА, тоді як етап завершення контакту налічує вдвічі менше – всього 9 % (144 одиниці) ФМА від суцільної вибірки. Отримані дані дають змогу побачити, що ФМА підтримки контакту в українській мові, так само як і в англійській мові є основними в процесі спілкування і, відповідно, вживаються найчастіше у порівнянні з ФМА встановлення та ФМА завершення контакту.

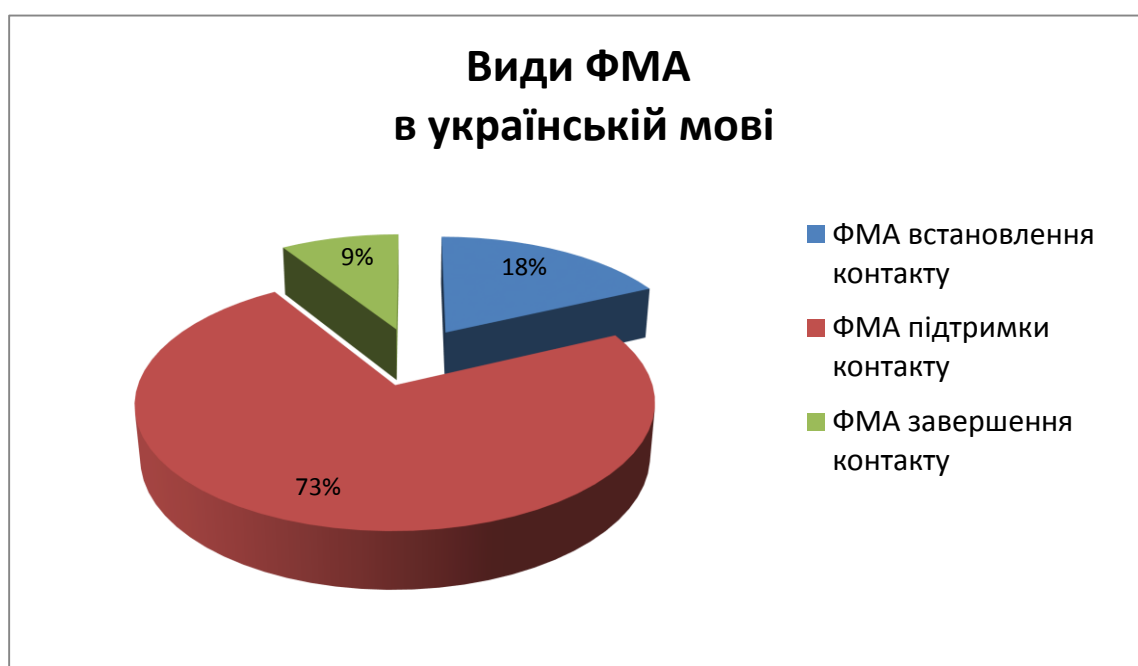

Рис. 3.2 Види фатичних мовленнєвих актів в українській мові

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що як в англійській, так і в українській мові, найбільшу частину мовленнєвих актів контакту складають ФМА підтримки контакту. Так, для ініціації чи розімкнення контакту зі співрозмовником адресанту достатньо використати всього один ФМА. Зокрема, встановивши контакт на початку інтеракції, адресант не має потреби знову використовувати ФМА встановлення контакту, оскільки процес комунікації вже налагоджений. Так само і для розімкнення контакту:

завершивши контакт, мовець уже не потребує підтримувати чи продовжувати спілкування.

Зовсім іншу тенденцію спостерігаємо на центральному етапі: для підтримки та продовження контакту мовець користується різними ФМА, що дають змогу утримувати спілкування на певному рівні чи покращувати його, змінювати ролі адресат-адресант, привертати увагу, засвідчувати участь у спілкуванні, здійснювати процес солідаризації з адресатом та інше. Таким чином, фатичні мовленнєві акти підтримки контакту є обов'язковими та невіддільними елементами центрального етапу спілкування.

На нашу думку, це можна пояснити тим, що етап підтримки розмови є основним у фатичному мовленні не тільки за тривалістю (в більшості випадків він триває значно довше порівняно з етапом встановлення та завершення контакту), але і за частотністю використання елементів підтримки спілкування, оскільки учасники звертаються до них протягом всього процесу комунікації.⁵⁰¹

Розглянемо детальніше структурно-семантичну організацію фатичних мовленнєвих актів, що вживаються на різних етапах спілкування.

3.2 Структура та семантика мовленнєвих актів фази встановлення контакту

Початок комунікації задає напрямок та тональність всьому подальшому процесу спілкування. Важливість цього етапу контакту відзначають чимало вчених, зокрема В.В. Грачова,⁵⁰² Дж. Лейвер,⁵⁰³ Ю.В. Матюхіна,⁵⁰⁴ Г.Г. Почепцов,⁵⁰⁵ Л.В. Самойленко⁵⁰⁶ та інші. Мовленнєвий акт на цьому етапі вживається для уникнення потенційного напруження на початку інтеракції,

⁵⁰¹ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 103-104.

⁵⁰² Грачева, "Речевой акт контактоустанавливающего фатического метакоммуникатива в ракурсе функционально-прагматического поля," 133-9.

⁵⁰³ Laver, "", 215-38.

⁵⁰⁴ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.).

⁵⁰⁵ Почепцов, "Фатическая метакоммуникация," 52-9.

⁵⁰⁶ Лариса Викторовна Самойленко, "Фатические средства в речи пользователей компьютерной сетью (на материале жанра чата)" (Автореф. канд. филол. наук, Астрахань, 2010), 19.

щоб “розбити кригу” перед тим, як перейти до інформативного спілкування,⁵⁰⁷ встановити контакт і певний рівень стосунків зі слухачем.

3.2.1 Семантика фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту в англійській та українській мовах. Вибірка *фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту*, що вживаються на початковому етапі спілкування з метою встановлення зв’язку зі слухачем, відбувалася за допомогою контекстуально-інтерпретаційного методу, тобто з урахуванням ситуації спілкування. Було виокремлено 523 ФМА встановлення контакту, з яких – 248 ФМА встановлення контакту в англійській мові та 275 ФМА встановлення контакту в українській мові.

Беручи до уваги лексико-семантичну організацію одиниць початкового етапу спілкування фатичного мовлення, а також контекст їх вживання, ми виокремили такі тематичні групи ФМА встановлення контакту: розпитування про здоров’я, побажання здоров’я, привітання зі святом, емотиви (захоплення, радість від зустрічі і т.д.), жарти, компліменти, залицяння, образа, вибачення, накази, прохання, самопредставлення адресантом, інформування адресата, різні за тематикою запитання.

Розглянемо детальніше семантику ФМА, що вживаються з метою встановлення контакту в англійській та українській мовах.

Дослідження мовленнєвих актів у неблизькоспоріднених мовах показало, що існують певні розбіжності при використанні контактовстановлюваних одиниць. Зокрема, елементами, які вживаються значно частіше в англійській мові, є **ритуалізоване привітання-розпитування**, на зразок: “*How do you do?*”, “*How are you?*”.

Словник англійської мови Cambridge Dictionaries Online⁵⁰⁸ визначає ФМА “*How do you do?*” як формальне привітання людини, котру ви раніше не

⁵⁰⁷ Laver, "Communicative functions of phatic communion," 218.

⁵⁰⁸ Cambridge Dictionaries Online, accessed May 26, 2017, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/how-do-you-do>.

зустрічали; словник Oxford Dictionaries⁵⁰⁹ – просте формальне привітання; одиниця “*How are you?*”⁵¹⁰ пояснюється як фраза, яка вживається для того, щоб дізнатися, чи людина здорова та щаслива, радісна. В етимологічному словнику англійської мови Online Etymology Dictionary⁵¹¹ зазначається, що таке запитання вживається з метою отримання інформації про самопочуття, здоров’я співрозмовника. Таким чином, за семантичним наповненням воно є розпитуванням про здоров’я, справи адресата, тому називаємо їх **розпитування про здоров’я / справи**. Наприклад: англ. *How do you do?*⁵¹²

Такі МА фатичного мовлення, будучи етикетними одиницями, за дослідженнями науковців, притаманні ситуаціям “світського спілкування та функціонують зокрема в мовленні буржуазії та аристократії.”⁵¹³ Наприклад: англ. *How do you do, Miss Doolittle?*⁵¹⁴

Отже, одиниці розпитування про здоров’я адресата “*How do you do?*”, “*How are you?*” свідчать про формальну ситуацію спілкування та, разом з тим, дають можливість адресанту встановити вербальний контакт з адресатом.

Щодо української мови, то співрозмовники користуються дещо іншим різновидом мовленнєвого акту. Так, за нашими спостереженнями, часто вживаними одиницями є **привітання-побажання здоров’я** на зразок “*Здоров будь!*”, “*Здоровенька була!*”, “*Здоров!*”. Словник української мови зазначає, що такі висловлювання є фразеологізмами та “усталеними формулами вітання при зустрічі.”⁵¹⁵ Характерними для українського народу виявилися також привітання “*Здоров(а) був (була) з неділею (з понеділком)*”. За етимологічним

⁵⁰⁹ Oxford Dictionary Online, accessed May 26, 2017, https://en.oxforddictionaries.com/definition/how_do_you_do%3F.

⁵¹⁰ Cambridge Dictionaries Online, accessed May 26, 2017, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/how?q=How+are+you>.

⁵¹¹ Online Etymology Dictionary, accessed May 26, 2017, http://www.etymonline.com/index.php?term=howdy&allowed_in_frame=0.

⁵¹² Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 68.

⁵¹³ Матюхина, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 49.

⁵¹⁴ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 71.

⁵¹⁵ Словник української мови : в 11-ти т., Т. 3 : З., ред. І.К. Білодіда, (Київ: Вид-во "Наукова думка", 1970), 546.

словником української мови, “здоровий” означає “з доброго дерева”, або ж “цілий, здоровий.”⁵¹⁶ Наприклад: укр. *Здорові були! З неділею, сестро!*⁵¹⁷

У Словнику української мови зазначено, що лексема “здрасувати, здравствувати” має значення “бути здоровим, благополучно існувати.”⁵¹⁸ Отже, вітання “Здраслуй!” (та його різновид у множині “Здраслуйте!”), що вживаються в наказовому способі, є побажанням здоров’я та благополуччя адресату, наприклад: укр. *Здраслуйте, тітко! Чи ви ще живенькі-здоровенькі?;*⁵¹⁹ *Здоров будь, козаче!*⁵²⁰

На думку В.О. Сухомлинського, побажання здоров’я та добра – це не тільки прояв ввічливості, але і “вміння відчувати, по-хорошому бачити людей ... віддавати сили своєї душі іншим людям.”⁵²¹ Цими словами співрозмовники висловлюють ставлення один до одного, вони пробуджують почуття взаємної довіри.⁵²²

Часто вживаними в українській мові (на відміну від англійської, де таких одиниць нами не було зафіксовано) є ФМА встановлення контакту, коли адресант висловлює **привітання зі святом**, наприклад: укр. *Здраслуйте, з празником будьте здорові!*⁵²³

За Словником української мови, лексема “празник” має декілька значень. Перш за все, вона є синонімом слова “свято”, а отже, “день або дні, коли урочисто відзначають видатні події, знаменні дати”,⁵²⁴ “день чи дні, певним чином відзначувані звичаєм або церквою”,⁵²⁵ або ж у переносному значенні “подія або особа, що приносить комусь радість, насолоду, хороший настрій.”⁵²⁶

Таким чином, семантичне значення мовленнєвих актів встановлення контакту **привітання зі святом** може бути безпосередньо пов’язане:

⁵¹⁶ Етимологічний словник української мови : у 7 т., Т. 2 : Д – Копці, ред. О.С. Мельничука (Київ: Наукова думка, 1985), 255.

⁵¹⁷ Іван Карпович Карпенко-Карий. *Драматичні твори* (Київ: Наукова думка, 1989), 438.

⁵¹⁸ Словник української мови, Т. 3, 549.

⁵¹⁹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 40.

⁵²⁰ Там само, с. 56.

⁵²¹ Василь Олександрович Сухомлинський, *Вибрані твори* Т. 2. (Київ: Радянська школа, 1977), 191.

⁵²² Марія Олексіївна Стахів. *Український комунікативний етикет* (Знання, 2008) 48.

⁵²³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 71.

⁵²⁴ Словник української мови, Т. 9, 104

⁵²⁵ Словник української мови, Т. 7, 512.

⁵²⁶ Словник української мови, Т. 7, 512.

1) з особою адресата або з ситуацією спілкування. Наприклад: укр. *З іменинами! Дай боже много літ жить та багатіть.*⁵²⁷ Так, “іменини – особисте свято кого-небудь, що припадає на день, у який церква відзначає пам'ять однойменного святого”, або “річниця від дня народження кого-небудь.”⁵²⁸ Отже, адресант, встановлюючи контакт зі співрозмовником, одночасно вітає його зі святом та висловлює певне побажання;

2) з певними обрядовими чи сімейними святами, які відзначаються в цей день: укр. *Поздоровляємо з іменинами, з наградю і з обжінками разом.*⁵²⁹ Обрядове свято *обжінки* вважається “закінченням, останнім днем жнив і святом з цієї нагоди”,⁵³⁰ “народним гулянням”,⁵³¹ а також з релігійними святами: *Добрідень, мамо! З покровою будьте здорові!*⁵³² Так, свято Покрови вважається важливим релігійним святкуванням для українського народу, саме тому при зустрічі комуніканти вітають один одного із цим святом.

На нашу думку, цікавим є ФМА-привітання з неділею, наприклад: укр. *Здорові були! З неділею, сестро!*⁵³³ Так, будучи віруючими та богобоязливими людьми, українці часто користуються цими привітаннями при встановленні контакту, чого не було виявлено в англійській мові.

Отже, за результатами дослідження, **привітання зі святом** складають значну кількість одиниць встановлення контакту між співрозмовниками. Кожне свято характеризується особливим різновидом привітання та певним набором вживаних одиниць.⁵³⁴ Такі вітання дуже важливі для українського народу, адже відображають різні вірування людей: не тільки християнські, але і язичницькі.

Одиницями, що були зареєстровані тільки в англійській мові, є фрази, семантичне значення яких відображає **вибачення** перед співрозмовником. Серед них, зокрема, були виявлені такі формули: “*Excuse me*” та “*Beg pardon*”.

⁵²⁷ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 380.

⁵²⁸ Словник української мови, Т.4, 18.

⁵²⁹ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 383.

⁵³⁰ Словник української мови, Т.5, 498.

⁵³¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови, 803.

⁵³² Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 447.

⁵³³ Там само, с. 438.

⁵³⁴ Богдан, *Мовний етикет українців: традиції і сучасність*, 64-65.

За етимологічним словником англійської мови Online Etymology Dictionary,⁵³⁵ лексема “**excuse**” у своєму початковому значенні вживалася як “спроба очистити (когось) від вини, знайти виправдання”, а згодом отримала значення “вибачатися, приносити вибачення”: англ. *You’ll excuse me, Gardner.*⁵³⁶

За словниковою дефініцією Online Etymology Dictionary,⁵³⁷ фраза “*Excuse me*” вживається мовцями для “легкого вибачення”, інколи для “ввічливого вираження незгоди”, або ж, як зазначено в словнику англійської мови Cambridge Dictionaries Online,⁵³⁸ має на меті “*привернути увагу адресата, особливо, якщо адресант його не знає*”. Таким чином, ФМА-вибачення виконує пряму функцію привернення уваги та встановлення контакту з адресатом, а також непряму функцію прохання вибачення.

Формули “*I beg your pardon*” та “*pardon me*”, за словником англійської мови Collins English Dictionary,⁵³⁹ мають два значення: по-перше, вони вживаються для вираження вибачення та прохання вибачити; по-друге, як ввічлива формула для уточнення раніше сказаного співрозмовником. Оскільки у своєму другому значенні одиниці “*I beg your pardon*” та “*pardon me*” можуть вживатися тільки у подальшому процесі комунікації (уточнення раніше сказаного), вважаємо, що вони є способом встановлення контакту з адресатом та, разом з тим, мають семантику **вибачення**.

Одиниці **вибачення** під час встановлення контакту часто вживаються у поєднанні зі звертанням до адресата, наприклад: англ. *Beg pardon, miss.*⁵⁴⁰

Нами були зафіксовані приклади, коли адресант просить вибачення та вказує на причину цього або використовує у складених різновидах ФМА (ФМА+квеситив), наприклад: англ. *I beg your pardon. Can you direct me to Hindhead View – Mrs Alison’s?*⁵⁴¹

⁵³⁵ Online Etymology Dictionary, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=excuse.

⁵³⁶ Бернард Шоу, "Пьесы" Учебное пособие книга для чтения на английском языке (СПб: Антология, 2002), 82.

⁵³⁷ Online Etymology Dictionary, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=excuse.

⁵³⁸ Cambridge Dictionaries Online, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/excuse>.

⁵³⁹ Collins English Dictionary, accessed May 26, 2017, <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/pardon>.

⁵⁴⁰ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 57.

⁵⁴¹ Шоу, *Пьесы*, 5.

Отже, як показує аналіз фактичного матеріалу, частково такі ФМА втрачають своє першочергове семантичне значення “вибачення” та вживаються виключно з метою розпочинання контакту, привернення уваги співрозмовника.

Дослідження матеріалу дало можливість виявити ФМА встановлення контакту, де адресант згадує **про** попередню зустріч з адресатом. Серед **ФМА-згадування про зустріч** можливі такі семантичні різновиди: 1) вказівка на період розлуки; 2) вказівка на час останньої зустрічі. Наприклад: англ. *How are you, Joy? Haven't seen you for an age!*⁵⁴²

Такі одиниці були зареєстровані тільки в англійській мові, тоді як в українській мові у досліджуваному матеріалі їх не виявлено. Таким чином, це свідчить про те, що для англійців є важливою попередня зустріч, період часу, який пройшов від неї, а також стосунки, що сформувалися між співрозмовниками під час попереднього процесу комунікації.

Для ініціації спілкування мовцями в англійському та українському художньому дискурсах вживаються фрази, семантичні значення яких відображають певні емоції, тобто вони є ФМА “**емотиви**”.

За Великим тлумачним словником української мови, “*емоція – суб'єктивний стан людини або тварини у формі безпосередніх переживань*”, або ж “*переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття людини.*”⁵⁴³

Беручи до уваги подані вище значення лексеми “емоція” та за нашими дослідженнями, семантика таких мовленнєвих актів може бути пов'язана:

а) безпосередньо з ситуацією спілкування: адресант може виражати свої емоції, ставлення до навколишнього середовища чи ситуації, в якій знаходяться співрозмовники, вказувати на задоволення чи незадоволення ситуацією. Наприклад, лексема “чудово” має значення “прекрасний”,⁵⁴⁴ та вживається під час розмови “*про захоплюючу навколишню красу, або “як вияв похвали,*

⁵⁴² John Galsworthy, *Joy*, accessed May 25, 2017, <http://www.gutenberg.org/files/2907/2907-h/2907-h.htm>.

⁵⁴³ Великий тлумачний словник сучасної української мови, 349.

⁵⁴⁴ Словник української мови, Т. 11, 375.

схвалення чого-небудь”⁵⁴⁵: укр. *Як тут чудово! Я б отак до самісінького світу просидів*,⁵⁴⁶

б) з адресатом: мовець може висловлювати своє ставлення до адресата, радість від зустрічі з ним. Так, за словниковою дефініцією Cambridge Dictionaries Online,⁵⁴⁷ “glad” означає “радий, задоволений”, і мовець використовує її з метою ініціації контакту: англ. *Very glad to see you here, Mr Gardner*.⁵⁴⁸

Виражаючи свої почуття в момент спілкування, адресант разом з тим спонукає співрозмовника підтримати контакт: укр. *Ось і Семен вернувся! А я тут без тебе мало не вмерла! Бачиш, і досі мов пропасниця мене б’є!..*⁵⁴⁹

в) з адресантом, його власними емоціями, переживаннями. Наприклад, лексема “страшно” вживається тоді, коли щось “своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. викликає, вселяє почуття страху, переляку”,⁵⁵⁰ тобто людина “відчуває страх, боязнь”⁵⁵¹: укр. *Чуєте, бабуся, що вона звіщує? Ох, страшно мені!.. Я речей її не розумію... Про які вона веселі сльози говорила? Певно, таки стерялася вона...*⁵⁵²

г) а також із віддаленими об’єктами, ситуаціями, людьми, що не беруть безпосередньої участі у спілкуванні, але певним чином впливають на емоції адресанта: укр. *Ох, горенько моє! Це ж Микита! Сердешний!.. Боже мій, Боже мій!*⁵⁵³

Важливо зазначити, що граматично такі мовленнєві акти можуть виражатися повноцінними реченнями у поєднанні з вигуками, звертаннями, різними прикметниками та прислівниками, що передають емоційний стан мовця. Адресант, вживаючи **емотив**, прямо не просить встановити контакт, (тобто такий мовленнєвий акт вважаємо непрямим), але сподівається, що

⁵⁴⁵ Словник української мови, Т. 11, 376.

⁵⁴⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 86.

⁵⁴⁷ Cambridge Dictionaries Online, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/glad>.

⁵⁴⁸ Шоу, *Пьєсы*, 32.

⁵⁴⁹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 64.

⁵⁵⁰ Словник української мови, Т.9, 759.

⁵⁵¹ Там само, с. 760.

⁵⁵² Кропивницький, *Драматичні твори*, 64.

⁵⁵³ Там само, 72.

адресат вступить в контакт після першого ФМА-емотива адресанта та підтримає розмову.

У англійській та українській мовах знаходимо ФМА встановлення контакту, тематика та семантика яких відповідає **компліментам**. Як зазначено в Словнику української мови, “*комплімент – це приємні, люб’язні слова; похвала, лестощі.*”⁵⁵⁴

Компліменти не є спеціалізованими одиницями встановлення контакту зі співрозмовником, проте, за О.С. Востріковою, **комплімент** як мовленнєвий акт може забезпечувати успішність комунікації на всіх її етапах: встановленні, підтримці та розмиканні контакту.⁵⁵⁵ На думку дослідниці, адресант **компліменту** “переслідує основну ціль – виразити доброзичливе ставлення до адресата”. Підтримуємо твердження вченої про те, що комплімент вимагає від адресанта певного творчого підходу, таким чином даючи йому можливість для реалізації основної інтенції – стати сигналом симпатії, доброго ставлення.⁵⁵⁶ Отже, комплімент дає можливість на початковому етапі спілкування не тільки “розбити кригу” між комунікантами та ініціювати процес спілкування, але і встановити позитивну атмосферу, можливо, на весь період комунікації.

Дослідники (Я.К. Радевич-Винницький,⁵⁵⁷ О.С. Вострікова⁵⁵⁸) вважають, що суттю компліменту є позитивна, доброзичлива характеристика адресата, адже “перелік прикмет, які згадуються в компліментах, обмежений, а самі характеристики – стереотипні. Вони стосуються зовнішнього вигляду, розумово-вольових і морально-етичних якостей, одягу, дітей тощо.”⁵⁵⁹

Компліменти як ФМА встановлення контакту знаходимо як в англійській, так і в українській мові. Використовуючи контекстуально-

⁵⁵⁴ Словник української мови, Т.4, 251.

⁵⁵⁵ Елена Станиславовна Вострикова, "Комплимент как одна из форм фатического общения," (Автореф. канд. филол. наук, Санкт-Петербург, 2010),18.

⁵⁵⁶ Там само, с. 10.

⁵⁵⁷ Ярослав Костянтинович Радевич-Винницький, *Етикет і культура спілкування* (Львів: Видавництво "СПОЛОМ", 2001), 224.

⁵⁵⁸ Вострикова, "Комплимент как одна из форм фатического общения."

⁵⁵⁹ Радевич-Винницький, *Етикет і культура спілкування*, 154.

інтерпретаційний аналіз, вдалося простежити, що семантика таких ФМА може бути наступною:

1) комплімент щодо особи адресата спілкування, його зовнішнього вигляду, особистісних якостей, поведінки і т.д. Найчастіше ці компліменти вживаються особами чоловічої статі у ситуації встановлення контакту з особами жіночої статі. Наприклад: укр. *Чи то ти тут, Марусе, співала? Диви! А я йду собі та й думаю: певно, соловей!;*⁵⁶⁰ *Царице моя! Провідна зоре! Ви окували душу мою, сп'янили...*⁵⁶¹

Так, як зазначає Ю.В. Матюхіна, комплімент щодо зовнішності, в якому похвала служить засобом зміцнення вже сформованих стосунків, сприяє початку вербального спілкування⁵⁶²: англ. *How sweet you look with your hair up, Joy! Who's this?;*⁵⁶³

2) комплімент, семантика якого не пов'язана з особистістю адресата, але з ситуацією спілкування, з умовами, в яких знаходяться співрозмовники, або з подіями, що безпосередньо не пов'язані зі співрозмовниками: укр. *Ха-ха-ха! Як у тебе тут гарно!*⁵⁶⁴

Отже, компліменти як способи ініціації контакту дають можливість встановити приязні стосунки між мовцями або підтримують раніше сформований рівень стосунків,⁵⁶⁵ роблять атмосферу приємною, менш напруженою, сприяють більш дружньому спілкуванню та позитивному ставленню співрозмовників один до одного. За допомогою мовленнєвих актів компліментів комуніканти демонструють спільні інтереси, зацікавленість у спілкуванні та в особі співрозмовника, налаштовуються на позитивний лад.

Жарти для встановлення контакту між співрозмовниками зустрічаються в україномовному та в англійськомовному художньому дискурсі. Деякі дослідники, зокрема В.О. Самохіна, виділяють як одну з ролей гумористичного тексту

⁵⁶⁰ Кропивницький, *Драматичні твори*, 54.

⁵⁶¹ Михайло Петрович Старицький, *П'єси*, (Київ: Дніпро, 1979), 185.

⁵⁶² Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 100.

⁵⁶³ Galsworthy, *Joy*.

⁵⁶⁴ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 415.

⁵⁶⁵ Вострикова, "Комплимент как одна из форм фатического общения," 11.

“фатичну функцію, метою якої є встановлення контакту або його підтримання.”⁵⁶⁶ Жарт не є спеціалізованим фатичним мовленнєвим актом, проте дослідники наголошують на тому, що він виконує контактовстановлюючу функцію, яка змушує адресата реагувати на нього і не залишатися байдужим.

Жарт характеризується “цілеспрямованістю і цілісністю, безпосереднім контактом із дійсністю і тісним зв’язком з контекстом, ситуацією спілкування”,⁵⁶⁷ а сприйняття гумору “базується не тільки на особистісних якостях людини, але і на певних стереотипах поведінки, що прийняті в певній культурі.”⁵⁶⁸ Використання жарту для встановлення контакту зі співрозмовником вказує на неофіційну або дружню ситуацію спілкування, дуже часто навіть фамільярну.

На думку В.І. Карасика, гумористичний дискурс має певні “характерні особливості, а саме: 1) учасники спілкування намагаються відійти від серйозної розмови; 2) намагаються скоротити дистанцію та критично переосмислити в м’якій формі актуальні концепти; 3) наявність визначених моделей сміхової поведінки, що прийняті в певній лінгвокультурі”.⁵⁶⁹ Отже, перш за все, гумор – це ознака того, що розмова не є серйозною, а співрозмовники в такій тональності прагнуть встановити більш дружні стосунки.

Дослідження жарту показує, що такий ФМА часто використовується в україномовному художньому дискурсі. Таку особливість пояснюємо тим, що українці легко і невимушено ставляться до гумору: укр. *А ти, парубче, не сміти по хаті, а то я тебе ось цим деркачем по губах!*⁵⁷⁰

Так, дозволяється жартувати не тільки старшому поколінню з молоддю, але і навпаки, наприклад: укр. *Осьдечки й я! Добри вечір, тітко, га? Чи нема коту-тумана, кицьки-шкодливики? Пояси дітям дам; борщу забільного під*

⁵⁶⁶ Вікторія Опанасівна Самохіна, *Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США* (Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012), 23, 196.

⁵⁶⁷ Там само, с. 49.

⁵⁶⁸ Владимир Ильич Карасик, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс* (Волгоград: "Перемена", 2002), 254.

⁵⁶⁹ Там само.

⁵⁷⁰ Кропивницький, *Драматичні твори*, с. 40.

лавою, хоч покришкою накритого – гребінка гарна є! Га?⁵⁷¹ З контексту ми дізнаємося про ситуацію спілкування: молодий парубок прийшов на вечорниці, які відбуваються у домі старшої жінки, і, встановлюючи з нею контакт, одночасно жартує.

Для українського народу характерними є повсякденні ситуації жартівливого характеру. Підтримуємо думку С. Стасевського, Г. Ковальової про те, що “у гумористичному дискурсі важлива роль належить фразеологічним одиницям, оскільки вони дають широкий спектр ситуативних проявів жарту.”⁵⁷² Це свідчить про те, що українському художнього дискурсу притаманні сталі вирази та фразеологізми, що дають змогу встановити й підтримати контакт з адресатом, наприклад: укр. *Слихом слухать, Йосипа Степановича у вічі видать!*⁵⁷³

Як зазначає В.О. Скиданова, “значне місце в українському фольклорі займають короткі народні влучні вислови – афоризми, які в образній зручній формі (найчастіше в віршованій чи напіввіршованій) передають глибокі й цікаві за змістом та яскраві за звучанням думки. Це прислів’я, приказки, загадки, прокльони, формули побажання, привітання та ін., які наповнені не тільки мудрістю, але й гумором.”⁵⁷⁴ Саме тому на початковій фазі спілкування носіями української мови використовуються різні фразеологізми, віршовані формули привітання, що відображають національно-культурні особливості народу.

На думку Л.О. Гамбурга, “гумор будь-якої нації визначається її характером, поведінкою, схильностями та захопленнями, традиціями, історією.”⁵⁷⁵ Підтримуємо дослідження В.О. Самохіна про те, що “у кожній мові, у тому числі й англійській, існують свої особливості створення комічного, так само, як і свої особливі форми їх прояву, пов’язані з конкретними

⁵⁷¹ Кропивницький, *Драматичні твори*, с. 47.

⁵⁷² Станіслав Борисович Стасевський, Ганна Миколаївна Ковальова. "Фразеологія як один із засобів гумористичного дискурсу (на матеріалі творів Є. Гуцала та О. Ільченка)," *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах* № 17 (2009), 127.

⁵⁷³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 136.

⁵⁷⁴ Валентина Олександрівна Скиданова, "Гумор у фольклорній творчості українського народу," *Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології* Вип. 7 (2005): 111-8.

⁵⁷⁵ Леонід Александрович Гамбург, *Сэр Джон Фальстаф, мистер Пиквик, Дживс и все-все-все... : Английский юмор, его литературные и реальные герои* (Киев: Грамота, 2003), 272.

історичними, соціальними умовами країни.”⁵⁷⁶ При визначенні семантики жарту варто враховувати не тільки “вербальний контекст, але і всю ситуацію в цілому, тобто у визначенні змісту жарту зростає роль екстралінгвальних складових комунікативного контексту.”⁵⁷⁷ Отже, спрямування та особливості гумору повністю відображають риси, притаманні конкретній мові і, відповідно, етнокультурі.

Гумор та жарти в англійській культурі мають деякі відмінності, адже для британців характерне “високе почуття гумору, а також здатність до самокритики і кепкування не тільки над собою, але й над іншими”,⁵⁷⁸ наприклад: англ. *Gerald, dear, I'd know your laugh anywhere.*⁵⁷⁹

Погоджуємося з думкою дослідників англійського гумору (Л.О. Гамбург, В.О. Самохіна) про те, що гумор є для британців “своєрідною формою спілкування”, оскільки йому також притаманне “виконання контактовстановлюючої функції.”⁵⁸⁰ Разом з тим, “англійський гумор – це нескінченна гра словами.”⁵⁸¹ Наприклад: англ. *Hallo! All well in your cosmogony, Maud?*⁵⁸² За словником англійської мови Oxford English Dictionary,⁵⁸³ слово *cosmogony* означає науку, що досліджує творення всесвіту. Таким чином, при ініціації контакту зі співрозмовником вживання такої лексеми матиме переносне жартівливе значення, тобто адресант “грається словами” з метою встановлення позитивної та жартівливої атмосфери.

Таким чином, семантика жарту як фатичного мовленнєвого акту встановлення контакту досить різноманітна. Так, адресант може жартувати про адресата, його зовнішність, ситуацію спілкування, інші речі, що віддалено або взагалі не пов’язані з ситуацією спілкування. В англійській мові жарти

⁵⁷⁶ Самохіна, *Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США*, 138.

⁵⁷⁷ Самохіна, *Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США*, 50.

⁵⁷⁸ Самохіна, *Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США*, 134.

⁵⁷⁹ Alan Alexander Milne, *The Lucky One : A Play In Three Acts*, accessed May 25, 2017, <http://www.loyalbooks.com/download/text/First-Plays-by-a-A-Milne.txt>.

⁵⁸⁰ Самохіна, *Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США*, 164.

⁵⁸¹ Гамбург, *Сэр Джон Фальстаф, мистер Пиквик, Дживс и все-все-все... : Английский юмор, его литературные и реальные герои*, 28.

⁵⁸² John Galsworthy, *The family Man*, accessed May 25, 2017, <http://www.gutenberg.org/files/4764/4764-h/4764-h.htm>.

⁵⁸³ Oxford English Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/cosmogony>.

вважаються більше притаманними аристократам і частіше вживаються ними в різних ситуаціях встановлення контакту, ніж звичайними пересічними англієцями, тоді як в українській мові простежується протилежна ситуація – жарт є повсякденною формулою, якою мовець розпочинає спілкування.

Будучи елементом, який вимагає творчого підходу адресанта та активної зворотної реакції адресата, вважаємо, що жарт буде повноцінно використовуватися та сприйматися у тому випадку, коли адресант та адресат вже знайомі, а рівень їхніх стосунків дозволяє використовувати жарт в ролі фатичного мовленнєвого акту встановлення контакту.

Окрім одиниць, що мають позитивне семантичне значення щодо особи адресата, в українській мові були виявлені фатичні мовленнєві акти, що виражають негативну семантику. Зокрема, до таких відносимо **образу**. Незважаючи на те, що на початку розмови цьому ФМА притаманна інтенція відкриття каналу зв'язку та встановлення контакту, його вживання змінює характер стосунків між комунікантами – погіршує їх. Семантично така контактовстановлювальна одиниця виражається за допомогою зневажливих або негативних висловлювань, що звернені до особи адресата або того, що з ним пов'язано, наприклад: укр. *Гей, хлопче, Кіндрате, чи то ти на подвір'ї? Чого ти так лізеши, неначе три дні не їв?*⁵⁸⁴

У нашому дослідженні ці одиниці зустрічаються досить рідко. Пояснюємо це тим, що встановлення контакту має на меті перш за все кооперацію, тобто реалізує кооперативну стратегію, тоді як образа реалізує конфліктогенну комунікативну стратегію. Таким чином, фатичні мовленнєві акти **образи** вживаються досить рідко з огляду на те, що при ініціації комунікації мовці прагнуть до подальшої кооперації, а не розриву стосунків.

Прохання, спонукання та накази, що реалізуються **прагматичними маркерами**, досить часто вживаються мовцями на етапі встановлення контакту в англійській та українській мовах. Семантично такі одиниці звернені до органів зорового чи слухового сприйняття. В англійській мові зустрічаємо такі

⁵⁸⁴ Кропивницький, *Драматичні твори*, 127.

прагматичні маркери: “Listen”, “Look”, “I say”, в українській – “Слухай / Слухайте”, “Дивись / Дивіться”, наприклад: англ. *Look here, mother: heres a confounded thing!*;⁵⁸⁵ укр. *Слухайте сюди, що я вам скажу: ...*⁵⁸⁶

Часто такі одиниці вживаються у поєднанні зі звертанням, тобто з власним іменем, назвою професії, титулом адресата: англ. *Listen here, Governor. You and me is men of the world, aint we?*;⁵⁸⁷ укр. *Слухайте, куме Радивоновичу, государю мій ...*⁵⁸⁸.

Відмінним елементом англійського дискурсу є сигнал-прохання “I say”. Так, він прямо не вказує адресату що робити, як це відбувається у випадку з елементами “Listen”, “Look”, проте його семантичне наповнення спонукає адресата до сприйняття інформації. Підтримуємо думку Т.Д. Чхетіані⁵⁸⁹ про те, що такий фатичний мовленнєвий акт має непряму адресатну спрямованість: “Я говорю” – “I say”, наприклад: англ. *I say, Pread: what are you about? Do come along.*⁵⁹⁰

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз дає змогу побачити, що прохання, спонукання та накази як контактовстановлювальні одиниці використовуються зокрема в сімейному спілкуванні, у випадках, коли співрозмовники мають однаковий соціальний статус, є друзями або колегами, або коли адресат має нижчий соціальний статус ніж адресант.⁵⁹¹, ⁵⁹² Часто вони виступають складовими елементами складених різновидів ФМА, оскільки сприяють реалізації інформативних мовленнєвих актів.

Окрім зазначених вище різновидів мовленнєвих актів встановлення контакту, зустрічаються також інші різновиди, кількість яких значно менша. Так, одним із таких видів є **інформування адресата**, тобто повідомлення

⁵⁸⁵ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 103.

⁵⁸⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 125.

⁵⁸⁷ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 53.

⁵⁸⁸ Кропивницький, *Драматичні твори*, 127.

⁵⁸⁹ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 88.

⁵⁹⁰ Шоу, *Пьесы*, 27.

⁵⁹¹ Грачева, "Речевой акт контактоустанавливающего фатического метакоммуникатива в ракурсе функционально-прагматического поля," 136.

⁵⁹² Матюхина, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 101-102.

адресантом певної інформації адресатові. Контекстуально-інтерпретаційний аналіз показує, що такий мовленнєвий акт встановлення контакту семантично може бути пов'язаний з:

1) адресатом та інформацією про нього. Так, мовець може називати свого адресата, вказувати на його вчинки, риси характеру, місце перебування та інше, наприклад: англ. *Why it's Sam Gardner, gone into the Church! Well, I never!*;⁵⁹³ *Ah, here is Professor Higgins: he will tell us. Tell us all about the wonderful young lady, Professor*;⁵⁹⁴ *Here she is, Peachey!*;⁵⁹⁵

2) адресантом та інформацією про нього. У таких ФМА адресант повідомляє інформацію про себе самого, тобто відбувається самопредставлення, наприклад: англ. *Jane Jones*;⁵⁹⁶ укр. *Он і єсть, Гордій Микитович! Я січай только што з города прикатіл з колокольчиком. Моє поштеніє, баришні*;⁵⁹⁷ *Унтер-офицер конногвардійського полка Тарас Гупаленко, із Петербурха!*;⁵⁹⁸

3) нерелевантною інформацією про ситуацію та умови спілкування, в яких знаходяться мовці. Адресант може повідомити будь-яку інформацію, що не має прямого зв'язку з адресатом, наприклад: англ. *Half-past eleven. Nice your for a rector to come down to breakfast!*⁵⁹⁹

Таким чином, семантичні різновиди ФМА встановлення контакту представлені такими тематичними групами одиниць: в англійській мові: привітання-розпитування про здоров'я, вибачення, згадування про зустріч, компліменти, жарти, емотиви, прохання, спонукання, наказ, інформування; в українській мові – привітання-побажання здоров'я, привітання зі святом / з неділею, компліменти, жарти, емотиви, прохання, спонукання, наказ, інформування, образа.

⁵⁹³ Шоу, *Пьесы*, 32.

⁵⁹⁴ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 87.

⁵⁹⁵ Galsworthy, *Joy*.

⁵⁹⁶ John Galsworthy, *The silver box*, accessed May 25, 2017, <http://www.gutenberg.org/files/2906/2906-h/2906-h.htm>.

⁵⁹⁷ Кропивницький, *Драматичні твори*, 80.

⁵⁹⁸ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 452.

⁵⁹⁹ Шоу, *Пьесы*, 71.

Окрім описаних вище семантичних різновидів мовленнєвих актів встановлення контакту, вважаємо необхідним розглянути деякі синтаксичні засоби. До синтаксичних засобів встановлення контакту відносимо **звертання та питальні речення**.

Звертання до співрозмовника як самостійний мовленнєвий акт на початковому етапі вживаються співрозмовниками з різним соціальним статусом та в різних ситуаціях спілкування.⁶⁰⁰ Як зазначає Н.О. Дем'янова, воно несе інформацію про "соціальний статус, професійно-посадове положення, ступінь спорідненості або знайомства комунікантів, їх ролі у конкретній ситуації спілкування"⁶⁰¹. Підтримуємо думку Т.Д. Чхетиані про те, що разом з функцією встановлення контакту, звертання визначає тональність подальшого спілкування.⁶⁰²

Мовець звертається на ім'я з тією метою, щоб привернути увагу слухача, вступити з ним у комунікативні стосунки,⁶⁰³ і, разом з тим, вибирає таку форму звертання, яка "максимально відповідає умовам ідентифікації адресата (тобто, співвідношення імені з референтом)."⁶⁰⁴ Як зазначалося вище, звертання може виражатися різними структурно-семантичними одиницями, зокрема:

1) власним іменем адресата / антропонімом у кличному відмінку або питальним реченням, наприклад: англ. *Now, Eliza;*⁶⁰⁵ *James Jones?;*⁶⁰⁶ укр. *Оксано, ти?;*⁶⁰⁷ *Борис!;*⁶⁰⁸

2) займенником у стверджувальній або у запитальній формі: укр. *Tu?!;*⁶⁰⁹

3) лексемами, що позначають сімейні та родинні стосунки: *сину, батьку, мамо, mother, son, daughter* та інші,⁶¹⁰ наприклад: англ. *Mother!;*⁶¹¹ *Oh! Mums, here you are!;*⁶¹² укр. *Донечко, донечко, на кого ж ти мене покинула?!;*⁶¹³

⁶⁰⁰ Формановская, *Культура общения и речевой этикет*, 142 .

⁶⁰¹ Надія Олександрівна Дем'янова, "Лінгвістична структура та гендерні особливості звертань в українській та французькій мовах" (Автореф. канд. філол. наук, Одеса, 2012), 19.

⁶⁰² Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 29.

⁶⁰³ Формановская, *Культура общения и речевой этикет*, 138-140.

⁶⁰⁴ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 29.

⁶⁰⁵ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 60.

⁶⁰⁶ Galsworthy, *The silver box*.

⁶⁰⁷ Кропивницький, *Драматичні твори*, 106.

⁶⁰⁸ Там само, с.121.

⁶⁰⁹ Там само, с.106.

За дослідженнями, як в українській, так і в англійській мовах такі звертання до співрозмовника є доволі поширеними.

4) звертаннями, що вказують на внутрішні або зовнішні властивості чи якості людини, що реалізуються за допомогою іменника: англ. *Maestro, maestro. You remember me?*;⁶¹⁴

5) звертаннями, що виражають емоційно-оцінне ставлення до адресата. Так, застосування спрощених, скорочених та пестливих, демінутивних форм звертання відображає різне ставлення і певний ряд почуттів, пов'язаних із адресатом-співрозмовником. Важливо зазначити, що такі одиниці більше притаманні українському фатичному мовленню. Так, хлопець, котрий кохає дівчину, але провинився перед нею, звертається за допомогою такого висловлювання: укр. *Моя зоре, мій раю!.. Оксано, Оксаночко, прости мене!..*⁶¹⁵

Аналіз показує, що в україномовному художньому дискурсі також зустрічаються називання адресата лексемами, що позначають небесні світила (зірки, сонце і т.д.), назви тварин та птахів (частіше за все у демінутивній формі) з метою вираження певного позитивного емоційного ставлення.

В англійському художньому дискурсі не знаходимо такі форми називання, проте частотним є вживання субстантивованих прикметників та іменників у поєднанні з прикметниками, наприклад: англ. *Well, dearie. So here you are at last*;⁶¹⁶

б) звертаннями, що виражені через назву титулу, почесного звання, професії, соціального статусу особи-адресата, інколи в поєднанні з власним іменем або прізвищем.

Такі формули встановлення контакту, на думку Т.Д. Чхетіані, вживаються в ситуації “встановлення контакту з адресатом, що має більш високий

⁶¹⁰ Богдан, *Мовний етикет українців: традиції і сучасність*, 87-88.

⁶¹¹ Galsworthy, *Joy*.

⁶¹² Там само.

⁶¹³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 123.

⁶¹⁴ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 84.

⁶¹⁵ Кропивницький, *Драматичні твори*, 123.

⁶¹⁶ Шоу, *Пьеси*, 116.

соціальний статус”⁶¹⁷. Таким чином, вони притаманні зокрема офіційно-діловому стилю спілкування та у випадку різних соціальних статусів комунікантів, наприклад: англ. *Professor Iggins*;⁶¹⁸ укр. *Пане!*⁶¹⁹

Звертання є одним із таких ФМА, де адресант має на меті не тільки встановити контакт, але і покращити стосунки зі співрозмовником, “розбити кригу” перед переходом до інформативного спілкування, наприклад: укр. *Іван Миколайович! От спасибі! Яким вітром?*⁶²⁰

Важливо зазначити, що звертання також дуже часто виступає одним з елементів складних та складених фатичних мовленнєвих актів. Так, воно дає можливість відкрити канал зв’язку та встановити контакт, тоді як інший мовленнєвий акт сприяє покращенню стосунків, налаштуванню на спілкування або свідчить про перехід до інформативної комунікації.

Таким чином, звертання, що вживається на початковому етапі спілкування як в англійській, так і в українській мові, дає можливість адресанту повернути до себе увагу, відкриває канал зв’язку та ініціює вербальну комунікацію, і, разом з тим, відображає тип стосунків між комунікантами.

У досліджуваному матеріалі були також виявлені інші синтаксичні засоби встановлення контакту зі співрозмовником, а саме – **запитальні речення**.

Запитання як різновид ФМА встановлення контакту на початку розмови зустрічається в двох мовах: англійській та українській. Адресант, використовуючи запитальну конструкцію, прагне перш за все ініціювати контакт з адресатом, а запит інформації є додатковим мотивом, наприклад: англ. *Well, dearie: have you had a good supper?*;⁶²¹ укр. *Що, обібрали березу?*⁶²²

Запитання втрачають свою питальну інтенцію, оскільки направлені не на пошук інформації, але на встановлення будь-якого вербального контакту. Адже

⁶¹⁷ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 31.

⁶¹⁸ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 49.

⁶¹⁹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 116.

⁶²⁰ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 372.

⁶²¹ Шоу, *Пьесы*, 50.

⁶²² Кропивницький, *Драматичні твори*, 36.

адресант може навіть не проявляти щирого зацікавлення у майбутній відповіді, а адресат інтерпретує такий МА не як бажання адресанта отримати відомості, а як намір розпочати розмову⁶²³: укр. – *Що ж, вже й з вами чоломкатись, чи як?* – *А звичайно!*⁶²⁴

Таким чином, запитання на етапі встановлення контакту втрачають свою запитальну функцію, тому їх семантичні значення можуть бути різними. Так, ініціація контакту відбувається питаннями будь-якого характеру: щодо ситуації спілкування, співрозмовника, нерелевантних подій чи ситуацій.

Отже, проведений аналіз етапу встановлення контакту дає можливість побачити, що ця фаза в англійській та українській мовах характеризується основною метою привернути увагу та налагодити вербальний контакт зі співрозмовником, створити позитивну (окрім семантичних одиниць зі значенням образи) атмосферу.

Семантичні різновиди *фатичних мовленнєвих актів*, що використовуються під час встановлення контакту у двох неблизькоспоріднених мовах, мають як спільне, так і відмінне у своїй організації. Спільними для двох мов є такі фатичні мовленнєві акти: компліменти, жарти, емотиви, привітання-розпитування про здоров'я, прохання, спонукання, наказ, інформування; притаманними тільки англійській мові – вибачення, згадування про зустріч; для української – привітання-побажання здоров'я, привітання зі святом / з неділею, образа.

3.2.2 Зіставлення фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту в англійській та українській мовах. Одним з найефективніших методів виявлення й представлення спільного та відмінного виступає зіставлення.

Зіставлення комунікативної організації фатичних мовленнєвих актів відбувалося на основі визначення функції, що її виконує досліджувана одиниця

⁶²³ Грачева, "Речевої акт контактоустановлюючого фатического метакомунікатива в ракурсе функціонально-прагматического поля," 135.

⁶²⁴ Кропивницький, *Драматичні твори*, 89.

в процесі мовлення. Оскільки всі фатичні мовленнєві акти встановлення контакту виконують основну функцію ініціації, розпочинання вербального спілкування, то вважаємо перспективним розгляд зазначених одиниць з огляду на виконання ними другорядних, або супутніх, функцій. Виокремлення другорядних функцій, що їх виконують ФМА встановлення контакту, відбувалося за допомогою прагматичного аналізу та контекстуально-інтерпретаційного аналізу. Важливо зазначити, що такі одиниці вживаються як прямі та непрямі мовленнєві акти одночасно, де прямий мовленнєвий акт виражає основну функцію встановлення контакту, непрямий мовленнєвий акт – одну або декілька другорядних.

Таблиця 3.2

Зіставлення другорядних функцій фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту в англійській та українській мовах

№ п/н	Функція	Англійська мова	Українська мова
1	Привернення уваги	+	+
2	Номінація адресата	+	+
3	Побажання адресату	—	+
4	Привітання зі святом	—	+
5	Інформування	+	+
6	Спонування	+	+
7	Розпитування про справи / здоров'я	+	—
8	Вибачення	+	—
9	Емотиви	+	+
10	Встановлення позитивної атмосфери (жарт)	+	+
11	Встановлення приязних стосунків (комплімент)	+	+
12	Встановлення негативної атмосфери (образа)	—	+
13	Довідування інформації	+	+
14	Згадування про попередню зустріч	+	—

Для ґрунтового та ефективного зіставлення комунікативної організації фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту було створено класифікацію з урахуванням всіх можливих другорядних функцій, що їх виконують досліджувані одиниці в двох мовах. Результати зіставлення відобразимо за допомогою таблиці 3.2.

Так, як видно з таблиці 3.2, фатичні мовленнєві акти встановлення контакту в анґлійській та українській мовах виконують спільні та відмінні комунікативні функції. До спільних відносимо: привернення уваги, називання адресата, інформування, спонування, вираження емоцій, розпитування про справи / здоров'я, встановлення позитивної атмосфери та приязних стосунків, довідування інформації. Тільки в анґлійській мові були виявлені такі другорядні функції: згадати про попередню зустріч та вибачитися; тільки в українській – побажати чогось адресату, привітати зі святом, встановити негативну атмосферу.

Дослідження фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту в анґлійській та українській мовах показало, що з метою розпочати вербальне спілкування мовці користуються різними семантичними та синтаксичними засобами. Порівняння семантичної організації аналізованих фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту дає матеріал для конкретних результатів у кожній із зіставляваних мов.

Характеризуючи семантичні значення ФМА встановлення контакту, виявляємо таку тенденцію в аналізованих одиницях:

- фатичні мовленнєві акти встановлення контакту в анґлійській мові реалізуються етикетним ритуалізованим **привітанням-розпитуванням** про здоров'я / справи адресата: “How do you do?” , “How are you?”. Також пов'язаними з ввічливістю та етикетом представників анґлійського народу є **вибачення** перед співрозмовником, а **згадування про** попередню зустріч відображає намагання адресанта відновити в пам'яті адресата інформацію про попередні стосунки і на основі цієї інформації встановити контакт;

- особливістю носіїв української мови є вживання фатичного мовленнєвого акту **привітання-побажання здоров'я**: “Здоров будь!”, якого не було зафіксовано в англійській мові. Одиницею, що відображає релігійні та язичницькі вірування народу є **привітання зі святом** та **привітання з неділею**.

Разом з тим, були виявлені деякі спільні риси ФМА встановлення контакту, а саме: одиниці **емотиви, компліменти, жарти, прагматичні маркери** на позначення **прохання, спонукання та наказу**, а також **інформування** адресата.

Щодо синтаксичних засобів встановлення контакту, дві досліджувані мови характеризуються вживанням **звертань** та **питальних речень** з метою ініціації контакту зі співрозмовником.

3.2.3 Структурні різновиди фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту в англійській та українській мовах. За нашими дослідженнями та відповідно до класифікації, запропонованої в першому розділі, на початковому етапі спілкування ФМА встановлення контакту можуть бути трьох різновидів:

- 1) прості, які реалізуються за допомогою одного мовленнєвого акту встановлення контакту. Такі одиниці можуть бути як фатичними мовленнєвими актами, так і інформативними мовленнєвими актами, що виконують контактовстановлювальну функцію, наприклад: англ. *Whats the matter?*;⁶²⁵ укр. *Добри вечір!*;⁶²⁶ *А де ж це наша молода?*;⁶²⁷
- 2) складні, утворення яких вимагає використання двох або більше простих ФМА встановлення контакту, тобто мовець поєднує фатичні мовленнєві акти, що не несуть нової інформації, але сприяють встановленню вербальної комунікації між співрозмовниками, наприклад: англ. *How do you do, Professor Higgins? Are you quite*

⁶²⁵ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 28.

⁶²⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 57.

⁶²⁷ Там само, 58.

well?;⁶²⁸ укр. *Тату! Як же вас бог милує?*;⁶²⁹ *Добридень, мамо! З покровою будьте здорові!*;⁶³⁰

- 3) складені, що формуються поєднанням будь-якого простого ФМА встановлення контакту та різновидом інформативного мовленнєвого акту, серед яких можливі квеситиви, директиви, констативи та інші. При вживанні складених різновидів ФМА встановлення контакту мовець переслідує дві іллокутивні цілі, а саме: 1) встановити мовленнєвий контакт та 2) повідомити чи дізнатися інформацію, або ж спонукати адресата до виконання певних дій, наприклад: англ. *Mr Henry: a gentleman want to see you very particular*;⁶³¹ укр. *Тату! Коні вже запряжені, і мама сердиться, що ви не ідете на вокзал за братами; кажуть, що ви опізнитесь*.⁶³²

Розглянемо детальніше різновиди фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах.

Серед простих ФМА, що реалізуються за допомогою одного мовленнєвого акту (55 % – в англійській мові; 63 % – в українській мові – див. рис. 3.3, рис. 3.4), знаходимо такі одиниці:

а) **одиничні стереотипні формули привітання, темпоральні привітання**, часто у поєднанні зі звертанням, наприклад: англ. *Good morning, Mrs. Higgins*;⁶³³ укр. *Добри вечір вам, панове товариство!*⁶³⁴

Називання імені адресата після вітальної формули вказує на теплоту стосунків, доброзичливе ставлення, підкреслює ввічливість;⁶³⁵

б) **звертання**, що може виражатися як власним іменем, так і займенником, інколи іменником або прикметником, наприклад: англ. *Mr. Henry*;⁶³⁶ укр. *Оксано! Оксано!*;⁶³⁷

⁶²⁸ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 114.

⁶²⁹ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 473.

⁶³⁰ Там само, 447.

⁶³¹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 105.

⁶³² Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 422.

⁶³³ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 104.

⁶³⁴ Кропивницький, *Драматичні твори*, 36.

⁶³⁵ Радевич-Винницький, *Етикет і культура спілкування*, 125.

⁶³⁶ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 104.

в) **прагматичні маркери, прагматичні маркери+звертання**, що виражає значення **прохання, спонукання, наказу**. До прагматичних маркерів відносимо такі одиниці: *слухай(me), дивись(дивіться), look, look here, listen, I say* та інші, наприклад: англ. *I say, Pread*;⁶³⁸ укр. *Слухай, куме, як пак там по батюшці тебе величати, все забуваю*;⁶³⁹

г) **ФМА-емотиви**, або мовленнєві акти вираження психологічного чи емоційного стану мовця, переживань, вражень, що вживаються з метою встановлення контакту між співрозмовниками, який відбувається опосередковано, коли адресат реагує на репліку адресанта: англ. *So glad to see you again, Colonel Pickering*;⁶⁴⁰ укр. *Ох, горенько моє! Це ж Микита! Сердешний!.. Боже мій, Боже мій!*;⁶⁴¹ *Як тут чудово! Я б отак до самісінького світу просидів*;⁶⁴²

д) **ФМА-запитання**, або запитання, що не містять запиту життєво необхідної інформації: англ. *Whats the matter?*;⁶⁴³ *How do you do?*;⁶⁴⁴ *May I shake hands with a young lady whom I have known by reputation very long as the daughter of one of my oldest friend?*;⁶⁴⁵ укр. *А ти ж бачив?*;⁶⁴⁶

е) **ФМА-інформативи**, до яких відносимо самопредставлення адресанта, представлення чи називання адресата, або повідомлення адресантом неважливої, нерелевантної інформації, наприклад: англ. *Jane Jones*;⁶⁴⁷ укр. *Унтер-офіцер конногвардійського полка Тарас Гупаленко, із Петербурха!*;⁶⁴⁸

є) **вигуки**, до яких можна віднести такі одиниці як *Heу!, Hello!, Гей!* та інші, наприклад: англ. *Now then! Now then!! Now then!!!*;⁶⁴⁹

⁶³⁷ Кропивницький, *Драматичні твори*, 99.

⁶³⁸ Шоу, *Пьесы*, 22.

⁶³⁹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 127.

⁶⁴⁰ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 114.

⁶⁴¹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 72.

⁶⁴² Там само, 86.

⁶⁴³ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 35.

⁶⁴⁴ Там само, 68.

⁶⁴⁵ Шоу, *Пьесы*, 18.

⁶⁴⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 37.

⁶⁴⁷ Galsworthy, *The silver box*.

⁶⁴⁸ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 452.

⁶⁴⁹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 101.

ж) **компліменти** щодо особи адресата або ситуації спілкування: англ. *Oh, sir: youre a gentleman...*;⁶⁵⁰ укр. *Ха-ха-ха! Як у тебе тут гарно!*;⁶⁵¹

з) **жарти** адресанта щодо ситуації, в якій перебувають співрозмовники, їхніх стосунків, особи адресата і т.д.: англ. *Hallo! All well in your cosmogony, Maud?*⁶⁵² укр. *А ти, парубче, не сміти по хаті, а то я тебе ось цим деркачем по губах!*;⁶⁵³ *Слихом слухать, Йосипа Степановича у вічі видать!*⁶⁵⁴

Отже, прості ФМА, реалізація яких відбувається за допомогою одного фатичного мовленнєвого акту встановлення контакту, можуть бути представлені такими одиницями, як стереотипні формули, звертання, запитання, прагматичні маркери, вигуки, компліменти та інші.

Складні (полікомпонентні) різновиди МА зустрічаються доволі рідше, ніж прості ФМА. Аналіз показує, що їх кількість складає 6 % в англійській та 11 % в українській мовах. За результатами дослідження, найбільш уживаними є такі складні одиниці:

а) **ФМА + комплімент**, наприклад: англ. *Ever so delighted to see you, Mrs Warren. This quiet old rectory garden becomes you perfectly*;⁶⁵⁵

б) **ФМА + образа**, наприклад: укр. *Гей, хлопче, Кіндрате, чи то ти на подвір'ї? Чого ти так лізеш, неначе три дні не їв?*;⁶⁵⁶

в) **ФМА + жарт**, наприклад: укр. *Ну, ти ж і спиш! Я вже з города двадцять верстов пробіг, а ти...;*⁶⁵⁷ *Осьдечки й я! Добривечір, тітко, га? Чи нема коту-тумана, кицьки-шкодливки? Пояси дітям дам; борщу забільного під лавою, хоч покришкою накритого – гребінка гарна є! Га?*;⁶⁵⁸

г) **ФМА + побажання**, наприклад: укр. *Здрасуйте! Помагай Біг вам на все добре!*;⁶⁵⁹

⁶⁵⁰ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 37.

⁶⁵¹ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 415.

⁶⁵² John Galsworthy, *The family Man*.

⁶⁵³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 40.

⁶⁵⁴ Там само, 136.

⁶⁵⁵ Шоу, *Пьесы*, 77.

⁶⁵⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 127.

⁶⁵⁷ Там само, 110.

⁶⁵⁸ Там само, 47.

⁶⁵⁹ Там само, 65.

д) **ФМА + розпитування** про справи, здоров'я, наприклад: англ. *How do you do, Professor Higgins? Are you quite well?*;⁶⁶⁰ укр. *Здрастуйте, тітко! Чи ви ще живенькі-здоровенькі?*;⁶⁶¹

е) **ФМА + радість зустрічі / емотив**: англ. *How are you, Praddy? Delighted to see you. Come in;*⁶⁶² укр. *Чуєте, бабуся, що вона звіщує? Ох, страшно мені!*..⁶⁶³

Підтримуємо думку Я.К. Радевича-Винницького про те, що поєднання двох і більше мовленнєвих фраз вітання свідчить про щирість взаємин між комунікантами.⁶⁶⁴ Як видно з приведених вище прикладів, окрім стереотипного привітання чи формули встановлення контакту, адресант добирає зі свого словникового арсеналу ще один ФМА, який не повинен співпадати з попереднім, але в той же час має відповідати соціально-прагматичним та національно-культурним особливостям спілкування та взаємовідносинам між комунікантами.

Така умова частково ускладнює вживання цього різновиду ФМА, оскільки адресанту необхідно творчо підійти до його використання з метою уникнення повторів. Оскільки складні одиниці обов'язково мають у своєму складі два або більше різні фатичні мовленнєві акти, теоретично кількість можливих варіантів представляється нам досить великою.

Складені (полікомпонентні) різновиди ФМА характеризуються тим, що використання одного фатичного мовленнєвого акту сприяє реалізації іншого повноцінного інформативного мовленнєвого акту. Кількість таких ФМА нараховує 39 % в англійській мові та 26 % в українській мові. Серед простих ФМА можливі звертання, привітання, жарти, компліменти, прагматичні маркери та інші одиниці; інформативні мовленнєві акти представлені **директивами, квеситивами, констативами**, тобто вони є інформативно

⁶⁶⁰ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 114.

⁶⁶¹ Там само, 40.

⁶⁶² Шоу, *Пьєсы*, 103.

⁶⁶³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 64.

⁶⁶⁴ Радевич-Винницький, *Етикет і культура спілкування*, 125.

наповненими. Так, можна виділити такі різновиди складених фатичних мовленнєвих актів:

а) **ФМА + квеситив**, або запитання з метою отримання інформації, наприклад: англ. *Now, listen to me. Do you wish the case to be settled here, or do you wish it to go before a jury?*;⁶⁶⁵ укр. *Чи то ти тут, Марусе, співала? Диви! А я йду собі та й думаю: певно, соловей!*;⁶⁶⁶ *Що це з тобою, мій голубе? Чого так засмутився? Голова болить? Чому ж ти не обіймеш мене, не приголубиш?..*;⁶⁶⁷

б) **ФМА + директив**, або наказ, прохання, вказівка адресату щось зробити, наприклад: англ. *I say, Pick: lock up, will you?*;⁶⁶⁸ *I say, Pread: what are you about? Do come along*;⁶⁶⁹ укр. *Семйон, гов! А йди сюди!*;⁶⁷⁰ *За вовка промовка, а вовк і в хату. Грайте мені зараз!*;⁶⁷¹ *Верніться-бо сюди! Це я, Охрім!*;⁶⁷²

в) **ФМА + констатив**, тобто інформування, представлення даних, певної інформації, наприклад: англ. *You know, Pickering, that woman has the most extraordinary ideas about me*;⁶⁷³ укр. *Тату! Коні вже запряжені, і мама сердиться, що ви не йдете на вокзал за братами; кажуть, що ви опізнітесь*.⁶⁷⁴

При вживанні складеного різновиду ФМА мовець одночасно виконує дві мовленнєві дії, що дають можливість реалізувати дві іллокутивні цілі: простий ФМА реалізує мету встановлення контакту, інший – запитує або повідомляє інформацію, а також спонукає адресата до певної діяльності.

Таким чином, структурні різновиди фатичних мовленнєвих актів встановлення контакту показують, що вони можуть вживатися не тільки самостійно з метою ініціації спілкування, але й утворюють складні одиниці поєднанням двох і більше простих ФМА, а також складені одиниці,

⁶⁶⁵ Galsworthy, *The silver box*.

⁶⁶⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 54.

⁶⁶⁷ Там само, 64.

⁶⁶⁸ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 89.

⁶⁶⁹ Шоу, *Пьесы*, 27.

⁶⁷⁰ Кропивницький, *Драматичні твори*, 56.

⁶⁷¹ Там само, 52.

⁶⁷² Кропивницький, *Драматичні твори*, 78.

⁶⁷³ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 48.

⁶⁷⁴ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 422.

компонентами яких є простий ФМА та повноцінний інформативний мовленнєвий акт.

Результати відсоткового вираження структурних різновидів ФМА встановлення контакту у проведеному дослідженні відобразимо за допомогою діаграм (див. рис. 3.3; рис. 3.4).

Так, як видно на *рисунок 3.3*, найбільшу кількість ФМА встановлення контакту в англійській мові складають прості одиниці – 55 % усієї вибірки. На нашу думку, це можна пояснити тим, що такі мовленнєві акти не вимагають додаткових зусиль для їх формулювання та реалізації при зустрічі. Сюди відносимо звертання, прагматичні маркери, традиційні та ритуалізовані формули мовленнєвого етикету певної мови та інші одиниці. Прості ФМА першими спадають на думку та відбираються співрозмовниками у необхідній ситуації, і таким чином, використовуються найчастіше.

Меншою кількістю використання характеризуються складені одиниці – 39 %. Контекстуальний аналіз показує, що, вживаючи такі одиниці, адресант прагне реалізувати дві інтенції: встановити контакт зі слухачем та довідатися або повідомити певну інформацію.

Рис. 3.3 Структурні різновиди ФМА встановлення контакту в англійській мові

Найменшу кількість одиниць нараховують складні ФМА – всього 6 %. Оскільки до їх складу входять два і більше простих ФМА, то адресанту потрібно вибрати такі одиниці, що не будуть повторюватися та одночасно даватимуть можливість встановити вербальний контакт з адресатом.

Відсоткове співвідношення структурних різновидів ФМА встановлення контакту в українській мові відобразимо за допомогою діаграми (див. рис. 3.4).

Як показує *рисунок 3.4*, в українській мові найбільше простих ФМА – 63 %, тоді як складних ФМА – 11 %, складених ФМА – 26 %. Одержані результати дослідження в українській мові подібні до таких в англійській мові та відображають загальну тенденцію в обох мовах до використання перш за все простих ФМА на фазі встановлення контакту.

Разом з тим, отримані дані свідчать про те, що вживання простих одиниць є більш характерним для українського (63 %), ніж для англійського дискурсу (55 %). Можна зробити припущення, що для українського народу вживання одного мовленнєвого акту для встановлення контакту є більш прийнятним, тобто мовець переслідує перш за все інтенцію розпочати вербальне спілкування, і саме тому віддається перевага простому ФМА.

Рис. 3.4 Структурні різновиди ФМА встановлення контакту в українській мові

Кількісні показники використання складних ФМА не дуже відрізняються у двох досліджуваних мовах і складають 6 % та 11 % відповідно в англійській та українській мовах. Щодо складених ФМА, варто зазначити, що в англійській мові їх значно більше, ніж в українській (відповідно 39 % та 26 %). Це свідчить про те, що представники англійського народу розглядають фазу встановлення контакту не тільки як можливість вступити до мовленнєвої діяльності, але і користуються нагодою отримати чи повідомити інформацію, спонукати слухача до певних дій, тобто намагаються реалізувати дві іллокутивні цілі.

3.3 Структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів фази завершення контакту

Фаза розмикання мовленнєвого контакту є ритуалізованою мовленнєвою дією, тому одиниці, що вживаються на цьому етапі, є стереотипними та спеціально призначені маркувати фінальну границю комунікативного акту в часі та просторі.⁶⁷⁵ Такі одиниці мають на меті створення позитивної, доброзичливої перспективи спілкування та вказують на її можливість у майбутньому.⁶⁷⁶ Лінгвістичні маркери завершення контакту в більшості випадків містять посилення на психологічні або соціальні аспекти стосунків між комунікантами, аніж на нейтральні теми: погода та інше.⁶⁷⁷ Керуючись наведеними факторами, адресант обирає фатичний мовленнєвий акт, що найкраще відображає його стосунки зі співрозмовником та відповідає соціально-культурним обставинам, в яких знаходяться комуніканти, і реалізує інтенцію розмикання контакту.

3.3.1 Семантика фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській та українській мовах. За допомогою лексико-

⁶⁷⁵ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 54.

⁶⁷⁶ Федотова, "Функционально-прагматическая характеристика фатических стратегий в речевом взаимодействии (на материале французского языка)," 11.

⁶⁷⁷ Laver, "Communicative functions of phatic communion," 229.

семантичної класифікації науковці (Ю.В. Косенко,⁶⁷⁸ Н.І. Формановська⁶⁷⁹) виділяють різні тематичні групи фатичних одиниць, що вживаються співрозмовниками на етапі завершення контакту. Серед можливих ФМА цього етапу визначають: вдячність, побажання, благословення, вибачення, задоволення від зустрічі, підбиття підсумків інтеракції, запрошення, сподівання на подальші комунікативні контакти, повідомлення про необхідність розставатися, компліменти, пропозиції, поради, повчання, заклики, прохання, накази, застереження.

Опираючись на запропоновану вище класифікацію, пропонуємо вивчення семантичної організації фатичних мовленнєвих актів завершення контакту на матеріалі англійського та українського художнього дискурсу. Вибірка досліджуваних одиниць відбувалася за допомогою контекстуально-інтерпретаційного методу, тобто з урахуванням ситуації спілкування. Було виокремлено 287 одиниць (143 досліджувані одиниці в англійській та 144 досліджувані одиниці в українській мові), що вживаються мовцем на завершальному етапі спілкування з метою розімкнення вербального контакту зі слухачем.

За нашими дослідженнями, найбільш вживаними фатичними мовленнєвими актами завершення контакту в українській мові є ті, семантика яких виражає **прощання**. Так, сюди відносяться лексеми “*Прощай / Прощавай / Прощавайте!*”, які вказують на тривалу в часі розлуку або навіть на неможливу у майбутньому зустріч. За Словником української мови,⁶⁸⁰ дієслово “*прощатися*” має декілька значень. По-перше, “*прощатися*” означає “при розлуці тиснути один одному руки, говорити слова прощання”, по-друге – “залишати надовго або назавжди що-небудь, розставатися з чимсь”. Ще одне значення, яке має лексема “*прощатися*” – це “вважатися пробаченим, дарованим (про чийсь провину, помилку, негідний вчинок).”⁶⁸¹ Таким чином, в

⁶⁷⁸ Косенко, "Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англійського художнього дискурсу)."

⁶⁷⁹ Формановская, *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход*.

⁶⁸⁰ Словник української мови, Т. 8, 354.

⁶⁸¹ Там само.

українській мові на етапі прощання важливим є не тільки промовляння певних слів, що відображають ритуал розімкнення контакту, але й прохання вибачення, і бажання бути прощеним зі сторони адресата, наприклад: укр. *Прощай, сестричко!*;⁶⁸² *Прощайте до якого часу!*;⁶⁸³ *Прощай!*⁶⁸⁴ Отже, прощання дає змогу реалізувати дві іллокутивні цілі адресанта: розімкнути вербальний контакт та попросити вибачення.

Подібною в англійській мові, за дослідженнями Ю.В. Косенко, є лексема **прощання** “*Farewell!*”, що також має значення довгої розлуки або розставання назавжди.⁶⁸⁵ За словником англійської мови Collins English Dictionary,⁶⁸⁶ лексема “*farewell*” є синонімом лексеми “*goodbye*”, тобто семантично воно означає “прощатися”, “говорити слова прощання при розставанні”, а етимологічний словник англійської мови Online Etymology Dictionary⁶⁸⁷ зазначає, що ці слова прощання “говоряться тому, хто йде, покидає”. Проте, як зазначає Ю.В. Косенко, мовленнєвий етикет англійської мови вимагає уникати вживання лексеми “*farewell*” “при прагненні зберігати подальші стосунки”⁶⁸⁸, тоді як український вираз “*Прощай / Прощавай / Прощайте!*” не відзначається такою категоричністю використання.

У англійській мові найбільш уживаним ФМА завершення контакту є вислів “*Goodbye!*”, який також означає тимчасове розставання і його вживання є стилістично нейтральним.⁶⁸⁹ Двомовні англійсько-українські словники пропонують переклад “*До побачення!*”. Однак, на відміну від української мови, його семантичне значення відрізняється від українського “*До побачення*”. Так, за етимологічним словником англійської мови Online Etymology Dictionary,⁶⁹⁰ воно походить від висловлювання “*God be with you*” (дослівно у перекладі

⁶⁸² Кропивницький, *Драматичні твори*, 53.

⁶⁸³ Там само, 68.

⁶⁸⁴ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 365.

⁶⁸⁵ Юлія Вікторівна Косенко, "Функціонування завершальних метакомунікативних одиниць на матеріалі англійського художнього дискурсу," *Філологічні трактати* Том 1, №2 (2009): 95-100.

⁶⁸⁶ Collins English Dictionary, <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/farewell>.

⁶⁸⁷ Online Etymology Dictionary, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=farewell.

⁶⁸⁸ Косенко, "Функціонування завершальних метакомунікативних одиниць на матеріалі англійського художнього дискурсу," 97.

⁶⁸⁹ Косенко, "Функціонування завершальних метакомунікативних одиниць на матеріалі англійського художнього дискурсу," 96.

⁶⁹⁰ Online Etymology Dictionary, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=Goodbye.

означає “Нехай Бог буде з вами”), тобто воно є **прощанням-благословенням**, яке у процесі еволюції та розвитку мови трансформувалося і редукувалося у форму “*Goodbye!*” та почало вживатися як стереотипна формула завершення комунікації.

Доволі часто формула завершення контакту “*Goodbye!*” вживається у поєднанні з номінацією адресата, що може виражатися власним іменем, прізвищем, титулом, словами, що вказують на родинні зв’язки та інші, наприклад: англ. *Goodbye, Freddy;*⁶⁹¹ *Goodbye, mother;*⁶⁹² *Goodbye, Mrs Higgins. Goodbye, Colonel Pickering. Goodbye, Professor Higgins.*⁶⁹³

В українській мові також існує висловлювання, семантичне значення якого відповідає англійському **прощанню-благословенню** “*God be with you*”. Однак, його вживання має декілька варіативних одиниць. Так, християнські вірування українців сприяли усталенню такого різновиду благословення для завершення контакту як “*З Богом! / Хай Господь помагає!*”. Зокрема, “перед дорогою чи важливою справою” при розставанні люди промовляють “*З Богом!*”, сподіваючись, що “у дорозі, у праведному ділі їм допоможе Господь.”⁶⁹⁴ Господар дає настанови своїм слугам та відправляє їх працювати, наприклад: укр. *Ідіть з Богом!*;⁶⁹⁵ або під час обряду сватання старости заходять в хату, а чоловік, котрий їх проводить, промовляє їм услід: укр. *Хай вам Господь милосердний помагає!*⁶⁹⁶

Таким чином, словесне **прощання-благословення** “*God be with you*” – “*Goodbye!*” в англійській мові є повсякденним прощальним стереотипом, тоді як в українській благословення та закликання Бога вживається лише у найбільш важливих життєвих ситуаціях.

Окрім **прощання-благословення** “*God be with you*” – “*Goodbye!*” в англійському художньому дискурсі було виявлено значну кількість ФМА

⁶⁹¹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 23.

⁶⁹² Там само, 82.

⁶⁹³ Там само, 76.

⁶⁹⁴ Петро Жуйко, "Психологія гомо советікуса," *Сучасність* № 9(1993): 148-52.

⁶⁹⁵ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 359.

⁶⁹⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 55.

завершення контакту зі семантичним значенням **подяки**. Так, під час розімкнення комунікативної взаємодії співрозмовники, зокрема адресант, окрім стереотипного “*Goodbye!*”, використовують висловлювання, де виражають свою вдячність за допомогу, розмову, приділену увагу та інше, наприклад: англ. *Thank you. I'll – er – er –*;⁶⁹⁷ *Thank you, dear. Goodbye.*⁶⁹⁸

Дослідження показують, що представники українського етносу користуються **прощанням-побажанням**. Так, при розставанні комуніканти бажають один одному щастя, здоров'я: укр.: *Бувай вже ти щаслива!*;⁶⁹⁹ *Щастя вам, боже!*⁷⁰⁰ За Словником української мови, фразеологізм *Щастя тобі (вам і т. ін.)* [доле, заст. боже]; *Хай (нехай) тобі (вам і т. ін.) щастить* [заст. бог, Господь] є висловлюванням для побажання щастя, успіху кому-небудь у житті, праці (перев. при прощанні).⁷⁰¹

Українській етикетній традиції притаманні такі ФМА завершення контакту як **запрошення**. Так, для українців гостинність є дуже важливим елементом культури, саме тому при розімкненні контакту спостерігаємо **прощання-запрошення**, наприклад: укр. *Приходь же до нас обідати*;⁷⁰² *Приходьте ж у ту неділю, та раніш.*⁷⁰³

Часто такі елементи вживаються у поєднанні зі звертання, прощанням та іншими ФМА завершення контакту: укр. *Прощай! Приїзди ж до мене ...*⁷⁰⁴ Проявом поваги та прихильності до співрозмовника буде прийняття такого запрошення та відвідування адресанта у майбутньому.

Запрошення в англійській мові дещо відрізняються від таких в українській мові. Так, як зазначає Ю.В. Косенко, вони є **запрошеннями** лише за семантикою, тоді як їх прагматична функція полягає в тому, щоб “продемонструвати прихильність та симпатію до співрозмовника, зробити йому

⁶⁹⁷ Шоу, *Пьеси*, 74.

⁶⁹⁸ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 77.

⁶⁹⁹ Старицький, *П'єси*, 67.

⁷⁰⁰ Там само, 51.

⁷⁰¹ Словник української мови, Т. 11, 573.

⁷⁰² Кропивницький, *Драматичні твори*, 68.

⁷⁰³ Там само, 89.

⁷⁰⁴ Там само, 116.

приємне” і вони “не припускають обов’язкового продовження подальших контактів.”⁷⁰⁵ Однак у досліджуваному матеріалі таких одиниць не було виявлено, що справді свідчить про те, що такі одиниці є всього лише демонстративними та вживаються досить рідко.

На завершальному етапі комунікації при розмиканні мовленнєвої взаємодії в англійському художньому дискурсі частотними є одиниці з дійктивним компонентом. Так, при завершенні спілкування співрозмовники обмінюються **темпоральними ФМА**, що виконують дві комунікативно-прагматичні функції одночасно. По-перше, ці одиниці є ритуалізованими контактормикуючими формулами, що сприяють завершенню контакту, по-друге, виражають певне побажання адресату: хорошого дня / вечора. Наприклад: англ. *Good morning! (He goes out);*⁷⁰⁶ *Good morning, sir; good morning, ma'am.*⁷⁰⁷

Сюди ж відносимо такі одиниці як “*Good-night*”, “*Good evening*”, “*Good afternoon*”, оскільки вони також можуть вживатися з метою розмикання контакту та виражати побажання гарної ночі / дня / вечора співрозмовнику: англ. *Good-night, Mother;*⁷⁰⁸ *Good-night, dear Mrs Warren;*⁷⁰⁹ *Afternoon, gentlemen. Afternoon, maam.*⁷¹⁰

Притаманними ФМА завершення контакту українській мові виявилися **прохання, спонукання, накази** адресанта адресатові. Їхня особливість полягає в тому, що вони звернені до двох адресатів одночасно. По-перше, як прямий мовленнєвий акт вони звернені до одного адресата, котрий і повинен виконати дію, вказану у директиві; по-друге, непрямий мовленнєвий акт звернений до слухачів, що присутні при цій розмові і таким чином адресант інформує їх про

⁷⁰⁵ Юлія Вікторівна Косенко, "Феномен запрошення як передзавершальна метакомунікативна одиниця діалогічного дискурсу прощання," *Вісник СумДУ. Серія Філологія* № 3 (87) (2008): 180-3.

⁷⁰⁶ Шоу, *Пьєсы*, 94.

⁷⁰⁷ Galsworthy, *The silver box*.

⁷⁰⁸ Galsworthy, *The silver box*.

⁷⁰⁹ Шоу, *Пьєсы*, 53.

⁷¹⁰ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 59.

якісь подальші дії, наприклад: укр. *Ходімо, діти!*;⁷¹¹ *Ходім, дочко, ходім, Явдохо, готовити стіл.*⁷¹²

Так, мати звертається до дочки прямим мовленнєвим актом: вона спонукає, вказує на те, що дочка повинна зробити. Присутні при цьому діалозі слухачі не отримують вказівки, проте такий мовленнєвий акт сприймається ними як непрямий, який подає їм відомості про те, що комуніканти (мати та дочка) завершують спілкування з ними і таким висловлюванням прощаються.

У англійському художньому дискурсі також знаходимо фатичні мовленнєві акти завершення контакту, які семантично є **повідомленнями про розставання**, наприклад: англ. *Well, after all, I think it's time for us to go.*⁷¹³

Як зазначає Ю.В. Матюхіна, такі одиниці вживаються з метою пом'якшення морального збитку, який відчують комуніканти при розлученні⁷¹⁴: англ.: *Well: I must go. So pleased to have met you. Goodbye.*⁷¹⁵ Такий ФМА сприймається як прямий та як непрямий МА. Так, насамперед у ньому адресант повідомляє про необхідність завершити спілкування, по-друге, адресат сприймає такий ФМА як прощання, оскільки після нього розмова більше не продовжується.

Таким чином, проведений аналіз семантики досліджуваних одиниць показує, що серед фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській мові комуніканти користуються ФМА **прощання-благословення** “*God be with you*” у редукованій формі “*Goodbye!*”, яке, втративши своє оригінальне значення “благословення”, вживаються як ритуалізована формула прощання та **ФМА-подякою**. Щодо української мови, то тут переважають **прощання, прощання-побажання та прощання-запрошення**, що свідчить про гостинність українського народу. Вживання таких одиниць відображає

⁷¹¹ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 447.

⁷¹² Там само, 430.

⁷¹³ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 76.

⁷¹⁴ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 118.

⁷¹⁵ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 75.

національні особливості свідомості англійського народу, для якого характерними є не гостинність (як в українців), а вдячність.

Отже, мовленнєвий акт завершення контакту підводить підсумок вербальній комунікації, забезпечує розмикання контакту між співрозмовниками та вказує на можливість розвитку стосунків між ними у майбутньому.

Мовленнєвою реалізацією сигналів розмикання мовленнєвого контакту є формули прощання і передзавершальні метакомунікативні висловлювання, що їм передують та власне готують завершення акту комунікації.⁷¹⁶ До процесу розмикання контакту входить три етапи: передзавершальний, завершальний та постзавершальний, однак у деяких ситуаціях мовці можуть пропускати один або два з них.

При дослідженні мовленнєвих актів завершення контакту враховуємо важливість завершального етапу спілкування та соціально-культурні особливості, які притаманні співрозмовникам. Оскільки фатичні мовленнєві акти представлені стереотипними формулами і кліше та визначаються соціальними умовами, вважаємо, що в них відображено національно-культурні особливості конкретної мови.

3.3.2 Зіставлення фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській та українській мовах. Дослідження фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській та українській мовах відображає тенденції комунікантів до способу розімкнення контакту. Метод зіставлення виступає одним з найефективніших для виявлення й представлення спільного та відмінного в їх організації та функціонуванні.

За основу зіставлення обрано прагматичну функцію, що була визначена за допомогою прагматичного та контекстуально-інтерпретаційного аналізів. Так, основною комунікативною функцією, яка реалізується експліцитно, є функція завершення контакту. Другорядні функції, що мають імпліцитну реалізацію, також визначалися за допомогою вище зазначених методів.

⁷¹⁶ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 66.

Отримані результати дослідження дали змогу створити класифікацію всіх другорядних, або супутніх, функцій, що притаманні двом мовам (див.табл.3.3).

Таблиця 3.3

**Зіставлення другорядних функцій фатичних мовленнєвих актів
завершення контакту в англійській та українській мовах**

№ п/н	Функція	Англійська мова	Українська мова
1	Прохання вибачення	—	+
2	Благословення	+	+
3	Подяка	+	—
4	Запрошення	—	+
5	Побажання адресату хорошого дня / вечора (темпоральні одиниці)	+	—
6	Повідомлення про необхідність завершення спілкування	+	—
7	Спонування до дії	—	+
8	Прощання-побажання	—	+

Результати зіставлення другорядних функцій, що їх виконують фатичні мовленнєві акти завершення контакту, відображають національно-культурні тенденції комунікантів у ситуаціях розімкнення контакту зі співрозмовником. Так, окрім основної функції завершити контакт, для англійської мови характерними є другорядні функції висловлення подяки, побажання хорошого дня та повідомлення про необхідність розставання, тоді як для української – прохання вибачення, спонування до виконання певних дій.

Дослідження фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській та українській мовах показало, що з метою розімкнути вербальне спілкування мовці користуються різними семантичними та синтаксичними засобами. Для якісного зіставлення пропонуємо розглянути спільне та відмінне в двох досліджуваних мовах.

Порівняння семантичної організації аналізованих фатичних мовленнєвих актів завершення контакту дає матеріал для конкретних результатів у кожній із зіставлюваних мов. Було виявлено такі тенденції в аналізованих одиницях:

- завершення контакту відбувається в двох мовах за допомогою використання фатичних мовленнєвих актів **прощання**, що в українській мові відображає не тільки розставання, але й ритуал прохання вибачення у співрозмовника. Вживання **прощання** в англійській мові уникається при бажанні “зберегти подальші стосунки”, тобто воно може позначати розімкнення стосунків назавжди;
- фатичні мовленнєві акти завершення контакту в англійській мові реалізуються **прощанням-благословенням** “Goodbye!” = “God be with you”, що вживається як стереотипний ФМА в будь-якій ситуації розімкнення контакту, тоді як **прощання-благословення** в українській мові вживається у найбільш важливих ситуаціях та є результатом релігійних чи язичницьких вірувань українців;
- українська мова характеризується вживанням **запрошення** у ситуаціях завершення контакту. Для українського народу важливим буде прийняття такого запрошення та відвідування адресанта. Щодо представників англійського народу, то запрошення є лише демонстрацією ввічливості.

Притаманними тільки англійській мові виявилися **темпоральні одиниці** та **подяка** в ситуаціях завершення контакту, а також **повідомлення про розставання**, що свідчить про важливість для англійців перш за все сказати адресату про розімкнення контакту з метою пом’якшення процесу розлуки. Для української мови характерними виявилися **запрошення, прохання, накази, спонукання та побажання** на етапі розімкнення контакту, що дає можливість побачити гостинність українців та їх схильність бажати добра співрозмовникам.

3.3.3 Структурні різновиди фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській та українській мовах. Мовленнєве оформлення етапу завершення контакту в типовій ситуації відбувається за допомогою стереотипних та ритуалізованих мовленнєвих формул та кліше (Ю.В. Матюхіна,⁷¹⁷ Л.В. Самойленко,⁷¹⁸ Ю.В. Федотова⁷¹⁹), рідше за допомогою одиниць, для яких фатична функція не є основною, тобто неспеціалізованих. Фатичні мовленнєві акти цієї фази, так як і ФМА встановлення контакту, поділяємо на три різновиди:

- 1) прості, які реалізуються за допомогою одного мовленнєвого акту. Серед таких одиниць знаходимо фатичні мовленнєві акти та інформативні мовленнєві акти, першочерговою метою яких є розімкнення вербального контакту зі співрозмовником, наприклад: англ. *So long, gentlemen*;⁷²⁰ укр. *Ну, я іду*;⁷²¹
- 2) складні, утворення яких вимагає використання двох або більше простих ФМА, тобто адресант використовує декілька простих ФМА з метою завершення розмови. До складу таких ФМА можуть входити побажання, подяка, компліменти, темпоральні одиниці та інші різновиди фатичних мовленнєвих актів, наприклад: англ. *Goodbye. A pleasant trip*;⁷²² укр. *А ви поетично малюєте стел... Талант!.. прощайте!*;⁷²³
- 3) складені, що формуються поєднанням будь-якого простого фатичного мовленнєвого акту завершення контакту, що сприяє реалізації другого мовленнєвого акту, який є інформативним.

Серед простих ФМА завершення контакту були виявлено такі різновиди:

⁷¹⁷ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.).

⁷¹⁸ Самойленко, "Фатические средства в речи пользователей компьютерной сетью (на материале жанра чата)" (Автореф. канд. филол. наук, Астрахань, 2010).

⁷¹⁹ Федотова, "Функционально-прагматическая характеристика фатических стратегий в речевом взаимодействии (на материале французского языка)."

⁷²⁰ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 59.

⁷²¹ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 474.

⁷²² Шоу, *Пьесы*, 116.

⁷²³ Там само, 378.

а) **стереотипні формули прощання, темпоральні прощання**, що вказують на тривалу розлуку з адресатом: англ. *Goodnight*;⁷²⁴ укр. *То прощавайте до якого часу!*;⁷²⁵ *Прощайте!*;⁷²⁶

Часто такі одиниці вживаються у поєднанні зі звертанням до слухача, наприклад: англ. *Goodnight, darling, darling, darling*;⁷²⁷ *So long, gentlemen*;⁷²⁸ *Bye-bye, Kitty*;⁷²⁹ укр. *Прощай, сестричко!*;⁷³⁰

б) **прощання-благословення**, наприклад: англ. *Goodbye*;⁷³¹ *Blessings on my own dearie darling! a mother's blessing*;⁷³² *Goodbye, Mrs Higgins. Goodbye, Colonel Pickering. Goodbye, Professor Higgins*;⁷³³ укр. *Ідіть з Богом!*;⁷³⁴

в) **побажання** адресату, наприклад: англ. *Good luck!*;⁷³⁵ укр. *Щастя вам боже!*;⁷³⁶

г) **подяка**, наприклад: англ. *Thank you. I'll – er – er –;*⁷³⁷ *Thank you, sir*;⁷³⁸

д) **запрошення**, наприклад: укр. *Приходь же до нас обідати*;⁷³⁹ *Приходьте ж у ту неділю, та раніш*;⁷⁴⁰

е) **вибачення**, наприклад: англ. *You'll excuse me, Gardner*;⁷⁴¹

є) **прохання, вказівки, накази, спонукання**, наприклад: англ. *You'd better go, Mrs Pease*;⁷⁴² укр. *Ходімо, діти!*;⁷⁴³

ж) **повідомлення про необхідність розставання**, наприклад: англ. *I must clear off to bed: I'm devilish sleepy*;⁷⁴⁴ *Well, after all, I think it's time for us to go*.⁷⁴⁵

⁷²⁴ Шоу, "Пігмалион (Pygmalion)," 93.

⁷²⁵ Кропивницький, *Драматичні твори*, 111.

⁷²⁶ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 355.

⁷²⁷ Шоу, "Пігмалион (Pygmalion)," 100.

⁷²⁸ Там само, 59.

⁷²⁹ Шоу, *Пьєсы*, 53.

⁷³⁰ Кропивницький, *Драматичні твори*, 53.

⁷³¹ Шоу, "Пігмалион (Pygmalion)," 75.

⁷³² Шоу, *Пьєсы*, 70.

⁷³³ Шоу, "Пігмалион (Pygmalion)," 76.

⁷³⁴ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 359.

⁷³⁵ Шоу, "Пігмалион (Pygmalion)," 24.

⁷³⁶ Старицький, *П'єси*, 247.

⁷³⁷ Шоу, *Пьєсы*, 74.

⁷³⁸ Шоу, "Пігмалион (Pygmalion)," 14.

⁷³⁹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 68.

⁷⁴⁰ Там само, 89.

⁷⁴¹ Шоу, *Пьєсы*, 82.

⁷⁴² Шоу, "Пігмалион (Pygmalion)," 53.

⁷⁴³ Там само, 447.

⁷⁴⁴ Там само, 97.

Складні ФМА завершення контакту можна вважати повноцінним елементом завершального етапу фатичного мовлення, що в ідеалі складається з трьох частин: передзавершального, завершального та постзавершального етапів. Така форма завершення контакту зі співрозмовником може свідчити про те, що комуніканти намагаються бути більш ввічливими і не обмежуються лише стереотипною формулою прощання. Щодо *складних* різновидів ФМА завершення контакту, то найбільшою частотністю відзначаються такі:

а) **ФМА + подяка**, наприклад: англ. *Yes. Thanks awfully. Goodbye;*⁷⁴⁶ *Thank you, Governor. Good morning;*⁷⁴⁷

б) **ФМА + запрошення**, наприклад: укр. *Прощай! Приїзди ж до мене...;*⁷⁴⁸

в) **ФМА + комплімент**, наприклад: англ. *I think I should turn in too. Still, it's been a great occasion : a triumph for you. Goodnight;*⁷⁴⁹ укр. *А ви поетично малюєте степ... Талант!.. прощайте!;*⁷⁵⁰

г) **ФМА + радість зустрічі**, наприклад: англ. *Well: I must go. So pleased to have met you. Goodbye;*⁷⁵¹

д) **ФМА + побажання**, наприклад: англ. *Goodbye. A pleasant trip;*⁷⁵² укр. *Прощайте, Йосип Степанович! Пошли вам, Господь, щастя й віку, і куди тільки думка ваша сягне, щоб усе так сталося, як забажається.*⁷⁵³

Складені різновиди ФМА завершення контакту вживають значно рідше, ніж вище зазначені різновиди. Це можна пояснити тим, що сама ситуація завершення контакту відзначається певними особливостями. Так, на відміну від фаз встановлення або підтримки контакту, на завершальному етапі вже вичерпані всі можливі теми та інформація для спілкування. Саме тому більша частина інформативних мовленнєвих актів, зокрема квеситиви, директиви,

⁷⁴⁵ Там само, 76.

⁷⁴⁶ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 77.

⁷⁴⁷ Там само, 57.

⁷⁴⁸ Кропивницький, *Драматичні твори*, 116.

⁷⁴⁹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 93.

⁷⁵⁰ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 378.

⁷⁵¹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 75.

⁷⁵² Шоу, *Пьесы*, 116.

⁷⁵³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 132.

емотиви, на завершальному етапі співрозмовниками не вживаються. Проте було виявлено такі різновиди складених ФМА:

а) **МА + констатив**, наприклад: англ. *Thank you, sir. That's all;*⁷⁵⁴ *I think if you'll excuse me – I'll go in;*⁷⁵⁵ *Прощайте, куме! Пам'ятай же, государю мій, що тепер ти винен мені вже півтора ста без двох...;*⁷⁵⁶ укр. *Вибачайте, мені ніколи, – братів ждемо, треба допомогти мамі;*⁷⁵⁷

б) **МА + директив**, наприклад: англ. *Goodbye: you'd ever so much better have taken my advice;*⁷⁵⁸ укр. *Будьте ж готові! До побачення!*⁷⁵⁹

Як бачимо, такі різновиди складаються з будь-якого простого фатичного мовленнєвого акту завершення контакту, наприклад подяка, прощання, вибачення, а також інформативного мовленнєвого акту констативу, тобто інформативного повідомлення, або директиву – спонукання, прохання щось виконати. Так, адресант бажає не просто завершити спілкування, але й повідомити певну важливу для адресата інформацію.

Рис. 3.5. Структурні різновиди ФМА завершення контакту в англійській мові

⁷⁵⁴ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 48.

⁷⁵⁵ Galsworthy, *Joy*.

⁷⁵⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 125-126.

⁷⁵⁷ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 428.

⁷⁵⁸ Шоу, *Пьесы*, 117.

⁷⁵⁹ Іван Карпович Карпенко-Карий, *Житейське море*.

Отже, як видно з проаналізованого матеріалу, на етапі завершення спілкування з метою розімкнення контакту адресант найчастіше вживає прості фатичні мовленнєві акти. Використовуються також складні одиниці, що утворені поєднанням двох і більше простих ФМА завершення контакту. Проте, їхнє вживання пов'язуємо з прагненням адресанта не просто бути більш ввічливим під час прощання з адресатом, але й показати свою прихильність до нього, зацікавлення особою адресата, висловити бажання продовжувати спілкування з ним у майбутньому.

Результати вживання структурних різновидів ФМА завершення контакту в англійській та українській мовах зобразимо у вигляді діаграм (див. *рис. 3.5; рис. 3.6.*).

Рис. 3.6 Структурні різновиди ФМА завершення контакту в українській мові

Дослідження показують, що переважну частину, так як і на етапі встановлення зв'язку, складають прості одиниці (68 % – англійська мова, 75 % – українська мова), або одиничний ФМА. Значно менше комуніканти користуються складними (13 % – англійська мова, 12 % – українська мова) та складеними (19 % – англійська мова, 13 % – українська мова) одиницями.

Як і у випадку з ФМА встановлення контакту, прості ФМА завершення контакту характеризуються високою частотністю повсякденного використання, вони є стереотипними та етикетними одиницями і саме тому першими спадають на думку комунікантам. Для їх реалізації мовцю не потрібно докладати багато зусиль, роздумувати над тим, що сказати. Він просто обирає такий фатичний мовленнєвий акт, який буде відповідати ситуації спілкування, характеру стосунків між ним та адресатом, і відобразитиме бажання першого зафіксувати взаємовідносини між ними.

Складні ФМА завершення контакту, що утворюються поєднанням двох простих ФМА, знаходимо в англійській та українській мовах. Так, мовці поєднують ритуалізовану формулу прощання зі звертанням, подякою, запрошенням, компліментом та іншими фатичними мовленнєвими актами. Вживання таких різновидів ФМА свідчить про бажання адресанта не просто розімкнути вербальний контакт, але й дотриматися прагматичних принципів увічливості. Такі одиниці спрямовані на регулювання емоційної тональності та виражають надію на спілкування в майбутньому.

Щодо складених ФМА завершення контакту, то їх уживання свідчить не тільки про розімкнення комунікації, але і дає можливість адресанту регулювати інформативний компонент, оскільки до їхнього складу входять один простий ФМА та повноцінний інформативний мовленнєвий акт. Так, мовець може підбити підсумок попередній вербальній взаємодії, ще раз вказавши на “досягнуте взаєморозуміння та закріпити факт їх досягнення у свідомості партнера”,⁷⁶⁰ повідомити певну інформацію або спонукати адресата до виконання певного прохання.

Висновки до розділу 3

Описання *мовленнєвого акту* у сучасних дослідженнях з комунікативної лінгвістики відбувається не тільки на основі традиційного підходу, але й у

⁷⁶⁰ Косенко, "Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англійського художнього дискурсу)," 8

сукупності міждисциплінарних принципів. *Фатичний мовленнєвий акт*, метою якого є встановлення контакту між співрозмовниками на початковому етапі спілкування, підтримка контакту в процесі спілкування та завершення контакту, розглядаємо у роботі як такий вид мовленнєвого акту, що замінює інформативне мовлення та, за словами Т.Г. Винокур, не несе в собі нової когнітивної інформації, але суб'єктивні та об'єктивні дані про співрозмовників, та використовується ними для встановлення, продовження та завершення контакту.

Дослідження показують, що початковий етап комунікації визначає спрямування та подальший розвиток спілкування між мовцями. *Фатичний мовленнєвий акт встановлення контакту* зі співрозмовником є важливим елементом мовлення, оскільки саме від його вибору залежить процес комунікації, а також те, наскільки вдалою вона буде. Ці одиниці дають можливість комунікантам встановити між собою взаєморозуміння та уникнути потенційного напруження на початку інтеракції.

Вивчення **структурної організації ФМА встановлення контакту** дало можливість зробити висновки про те, що такі одиниці представлені трьома різновидами (за В.І. Карабаном), а саме: простими: англ. 55 %; укр. 63 %, складними: англ. 6 %; укр. 11 % і складеними одиницями: англ. 39 %; укр. 26 %.

Переважає більшість простих ФМА на етапі встановлення контакту свідчить про бажання адресанта швидше налагодити канал зв'язку та розпочати спілкування, тоді як використання складених одиниць дає можливість не тільки встановити контакт, але і одразу розпочати інформативне спілкування: повідомлення або дізнавання необхідної інформації.

Разом з тим, при дослідженні ФМА встановлення контакту слід враховувати не тільки важливість початкового етапу спілкування, але і соціально-культурні особливості, які притаманні носіям різних мов та свідчать про національні особливості використання певної моделі для ініціації контакту.

Щодо **семантичної організації ФМА встановлення контакту** в англійській та українській мовах, аналіз матеріалу показує наявність як

спільних, так і відмінних одиниць, що вживаються носіями цих мов. Зокрема, спільними для обох мов виявилися такі фатичні мовленнєві акти встановлення контакту: компліменти, жарти, емотиви, привітання-розпитування про здоров'я, прохання, спонукання, наказ, інформування. Одиницями, що були зафіксовані лише в англійській мові є такі: вибачення, згадування про зустріч; в українській мові: привітання-побажання здоров'я, привітання зі святом / з неділею, образа.

Опрацювання мовних засобів завершального етапу спілкування показало, що мовцями використовуються такі фатичні мовленнєві акти, що мають своєю іллокутивною ціллю підготовку та завершення комунікації. Разом з тим, застосування відповідної одиниці свідчить про “чітку фіксацію будь-яких змін в індивідуально-особистісних та соціальних стосунках, які пов'язують партнерів зі спілкування”, тобто співрозмовники закріплюють певний вид стосунків, який сформувався між ними у процесі спілкування.

Структурні різновиди ФМА завершення контакту мають такі кількісні показники в англійській та українській мовах: прості: англ. 68 %; укр. 75 %; складні: англ. 13 %; укр. 12 %; складені: англ. 19 %; укр. 13 %.

Такі дані вказують на те, що основним елементом при розімкненні інтеракції між співрозмовниками є простий фатичний мовленнєвий акт завершення контакту. Вживання складних одиниць реалізує бажання адресанта бути більш ввічливим, показати свою прихильність та надію на можливість подальшого спілкування, тоді як використання складених – дає можливість регулювати інформативний компонент повідомлення.

Серед фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській мові переважають прощання-благословення “*God be with you*” у редукованій формі “*Goodbye!*”, які, втративши своє оригінальне значення “благословення”, вживаються як прощання, та ФМА подяки. Такі одиниці свідчать про важливість для англійців висловлювати вдячність та бажати добра при розімкненні контакту. З іншого боку, в українській мові переважають прощання-прохання вибачення та прощання-запрошення, що дає можливість

зробити висновок про важливість бути прощеним та гостинність представників українського народу.

Отже, фатичний мовленнєвий акт завершення контакту підбиває підсумок вербальній комунікації, забезпечує розмикання контакту між співрозмовниками та вказує на можливість розвитку стосунків між ними у майбутньому. При дослідженні фатичних мовленнєвих актів завершення контакту слід враховувати важливість завершального етапу спілкування та соціально-культурні особливості, які притаманні співрозмовникам. Оскільки фатичні мовленнєві акти представлені стереотипними формулами і кліше та визначаються соціальними умовами, вважаємо, що в них відображено національно-культурні особливості конкретної мови.

РОЗДІЛ 4

КОМУНІКАТИВНА ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ ПІДТРИМКИ КОНТАКТУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Центральний етап є найбільш тривалим у процесі спілкування та характеризується найбільшою кількістю фатичних мовленнєвих актів, оскільки мовці користуються ними протягом всього процесу підтримки комунікації. Фатичні мовленнєві акти підтримки контакту вживаються невіддільно від інформативних мовленнєвих актів, уможливаючи при цьому продовження спілкування.

Як було зазначено у розділі 1, виділяємо одиниці підтримки контакту, що йдуть від *адресанта* та одиниці, що йдуть від *адресата*. Ці два різновиди ФМА підтримки контакту значно різняться між собою, оскільки мають на меті виконання різних комунікативно-прагматичних функцій.

Так, *адресатно-спрямовані ФМА підтримки контакту*, що вживаються адресантом, використовуються з метою перевірити канал зв'язку між мовцями, уважність адресата та його співучасть у розмові, налаштованість на подальше спілкування, тобто є активними сигналами, що йдуть від адресанта для підтримки контакту.

Адресантно-спрямовані ФМА підтримки контакту, що йдуть від адресата, у свою чергу, дуже часто є лише пасивними сигналами підтримки контакту, що спрямовані показати адресанту, що його чують, сприймають, спонукають до продовження мовлення, а інформацію, що він передає – переробляють та аналізують.

4.1 Фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресанта (адресатно-спрямовані)

Фаза підтримки контакту є центральною у процесі спілкування та має свої особливості. Так як і інші вище описані фази встановлення та розмикання

контакту, фаза підтримки контакту характеризується певними умовами та ситуацією спілкування, що зумовлюють вибір одиниць адресантом.

Адресант, беручи до уваги ці умови, звертається до різних мовленнєвих актів у процесі реалізації підтримки контакту, зокрема задає контролюючі та риторичні запитання адресату, жартує, робить короткі паузи, використовує звертання, сигнали-апелятиви, вигуки, хезитативи. Разом з тим, дослідники (Ю.В. Матюхіна,⁷⁶¹ Т.Д. Чхетіані⁷⁶²) виокремлюють спеціалізовані одиниці, що використовуються тільки в ситуаціях підтримки контакту, та неспеціалізовані одиниці, для яких підтримка контакту не є основною метою

Дослідження фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту зі сторони адресанта показують, що мовна репрезентація цих сигналів може відбуватися за допомогою різних одиниць. Серед можливих варіантів були зафіксовані синтаксичні одиниці (звертання, риторичні запитання, контролюючі запитання), семантичні одиниці (емотиви, жарти, образи, лайка, прокльони, компліменти). Розглянемо детальніше фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресанта.

4.1.1 Звертання. Звертання як мовленнєвий акт підтримки контакту вживається в англійській та в українській мовах. І.П. Іванова,⁷⁶³ Т.Д. Чхетіані⁷⁶⁴ зазначають, що звертання має статус самостійного вокативного висловлювання та співвідноситься з окремим мовленнєвим актом, який називають вокативом.

На центральній фазі комунікації, так само як і на початковій, звертання виконує кілька комунікативно-прагматичних функцій. По-перше, мовець звертається на ім'я з тією метою, щоб привернути увагу слухача;⁷⁶⁵ по-друге, для називання слухача та вказування на конкретну особу, наприклад:

⁷⁶¹ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 51-52.

⁷⁶² Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 74-75.

⁷⁶³ Ирина Петровна Иванова, Варвара Васильевна Бурлакова, и Георгий Георгиевич Почепцов, *Теоретическая грамматика современного английского языка* (Москва: Высшая школа, 1981).

⁷⁶⁴ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 76.

⁷⁶⁵ Формановская, *Культура общения и речевой этикет*, 138-140.

англ. *Frank!*;⁷⁶⁶ *Oh, Uncle Tom!*;⁷⁶⁷ укр. *Платоне Пилиповичу!*;⁷⁶⁸ *О, моя люба Марусечко!*⁷⁶⁹

І.П. Іванова,⁷⁷⁰ Т.Д. Чхетіані⁷⁷¹ відносять звертання до групи квазі-речень, котрі не несуть в собі повідомлення. Як зазначає Т.Д. Чхетіані, звертання може виступати складовою частиною речення, не будучи при цьому членом речення (якщо розглядати з точки зору граматики), і може займати будь-яку позицію в реченні.⁷⁷² Так, воно може вживатися:

1) на початку речення: англ. *Alfred: did you put here up to it?*;⁷⁷³ *Doolittle: you have brought your daughter up too strictly*;⁷⁷⁴ укр. *Іване Макаровичу, а коли ж ви до нас приїдете?*;⁷⁷⁵ *Сеню! Я в одчаї!*;⁷⁷⁶

2) в середині, або в кінці речення: англ. *Isnt that so, Colonel Pickering?*;⁷⁷⁷ *Any fool knows that, eh, Peachey?*;⁷⁷⁸ укр. *Правда, Платоне, таких нема на світі?*⁷⁷⁹

Вживання звертання на центральному етапі комунікації дає можливість співрозмовникам закріпити увагу один до одного та підтримувати спілкування.

Обраний варіант звертання, на думку Ф. Брауна, виражає соціальні особливості комунікативної пари.⁷⁸⁰ Так, зокрема, вживання мовцями однакових еквівалентних форм звертання (наприклад, власне ім'я – власне ім'я) вказує на рівні або, за термінологією науковця, симетричні стосунки між ними. Підтримуємо думку вченого про те, що звертання виражає не тільки

⁷⁶⁶ Шоу, *Пьесы*, 112.

⁷⁶⁷ Galsworthy, *Joy*.

⁷⁶⁸ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁷⁶⁹ Там само.

⁷⁷⁰ Іванова, Бурлакова, и Почепцов, *Теоретическая грамматика современного английского языка*, 174-176.

⁷⁷¹ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 76.

⁷⁷² Там само.

⁷⁷³ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 51.

⁷⁷⁴ Там само, 58.

⁷⁷⁵ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁷⁷⁶ Там само.

⁷⁷⁷ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 109.

⁷⁷⁸ Galsworthy, *Joy*.

⁷⁷⁹ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁷⁸⁰ Friederike Braun, *Terms of address : problems of patterns and usage in various languages and cultures* (Berlin : Mouton de Gruyter, 1988), 13.

інформацію про стосунки між комунікантами, але і про виховання, соціальний статус та поведінку адресанта.⁷⁸¹

Отже, звертання на центральному етапі спілкування дає можливість привернути увагу слухача та підтримати безперервну комунікацію між мовцями. Можливість використання звертання в будь-якій позиції в реченні свідчить про те, що його вживання не змінює значення мовленнєвого акту, тобто воно інформативно порожнє.

4.1.2 Емотиви. З метою підтримання контакту адресанти користуються мовленнєвими актами емотивами. В.І. Шаховський вважає **емотивами** такі одиниці, у структурі яких є “емоційна складова у вигляді семантичної ознаки, семи, і які використовуються мовцями з метою вираження емоційного ставлення чи стану.”⁷⁸² Емотиви, або мовленнєві акти “вираження емоцій”, вживаються на різних етапах фатичного мовлення, зокрема початковому та центральному. Проте, на відміну від емотиву, що вживається для встановлення контакту на початковому етапі спілкування, емотив як ФМА підтримки контакту дає можливість адресанту підтримувати безперервну комунікацію, передавати свої почуття, утримати увагу до своєї особи та своїх переживань протягом певного періоду.

Сигнали “вираження емоцій”, або **емотиви**, так як і вигуки, є одиницями емотивного сприйняття, проте ці одиниці дещо відрізняються між собою. Так, обидві одиниці характеризуються однаковими функціями вираження емоцій. Як зазначає Д. Крістал, емотиви перш за все мають на меті справити емоційний ефект на слухача, тоді як вигуки просто виражають емоції мовця.⁷⁸³ Однак, функція емоційного ефекту у фатичному мовленні займає другорядну позицію, оскільки перш за все адресант намагається підтримати контакт з адресатом, наприклад: англ. *Oh! mother, I'm so sorry for you;*⁷⁸⁴ *But this is ever so*

⁷⁸¹ Braun, *Terms of address : problems of patterns and usage in various languages and cultures*, 236-240.

⁷⁸² Виктор Иванович Шаховский, *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка* (Воронеж, 1987), 24.

⁷⁸³ David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* 6th Edition (2008), 167, 177.

⁷⁸⁴ Galsworthy, *The family Man*.

surprising!;⁷⁸⁵ укр. *Ох, дитино моя люба, дитино моя паняночко, краще б мені було бачити тебе за нелюбом у розкошах та у добрі, ніж за милим, та в нужді!*⁷⁸⁶

Емотиви тісно пов'язані з вигуками, але, на відміну від останніх, емотиви значно більші за складом. Так, мовцю для вираження своїх емоцій вистачає одного чи двох слів, що можуть бути вигуками, тоді як для того, щоб справити враження чи емоційний ефект на слухача, лише вигуків недостатньо, тому адресант часто використовує повноцінні речення. Наприклад, хлопець, побачивши кохану дівчину, висловлює почуття щастя, радості від зустрічі з нею: укр. *Боже, святе небо і земля! Вона мене кличе!*⁷⁸⁷

Оскільки емотиви характеризуються семантикою, яка пов'язана з висловленням емоцій, почуттів, переживань адресанта в момент спілкування, то вважаємо необхідним зазначити, що всі емоційні стани людини науковці поділяють на дві протилежні категорії: позитивні (серед яких інтерес, радість, здивування, сором'язливість (ніяковість), емоції любові) та негативні (смуток, гнів, відраза, зневага, страх, сором, емоції вини).⁷⁸⁸ Так, різні лексичні одиниці, що вживаються для підтримки контакту можуть вербалізувати як позитивні емоції, спрямовані на покращення, гармонізацію стосунків між партнерами, так і негативні, які можуть погіршувати комунікацію.

Щодо позитивних емотивів, то вони, як слушно зазначає М. Жовнір, "забезпечують позитивний вплив на емоційну сферу адресата, беруть участь у посиленні або корегуванні гармонійної емотивної атмосфери, психологічної тональності контексту, породжуваної світської бесідою",⁷⁸⁹ наприклад: англ. *Wonderfully affectionate little thing!*⁷⁹⁰ укр. *Ну, слава Господеві, що все благополучно!*⁷⁹¹

⁷⁸⁵ Шоу, *Пьєсы*, 102

⁷⁸⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 132.

⁷⁸⁷ Там само, 121.

⁷⁸⁸ Кэррол Эллис Изард, *Психология эмоций*, пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева (СПб: Питер, 2008), 63-64.

⁷⁸⁹ Марина Жовнір, "Емотиви як лексичні індикатори емоцій у жанрі світської бесіди," *Рідний край* №2 (27) (2012), 100.

⁷⁹⁰ Galsworthy, *Joy*.

⁷⁹¹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 137.

Так, за Словником української мови, фразеологізм “Слава Богові (Богу / Господеві)” вживається у значенні “на щастя.”⁷⁹² Таким чином, адресант виражає емоції радості, задоволення від ситуації, що спрямовані на підтримку позитивної атмосфери між комунікантами.

Позитивні емоції адресанта можуть вербалізуватися різними лексемами на позначення “радості”, “задоволення”, “захоплення”, “схвалення” та інші, наприклад: англ. *What a town for pleasure--Paris!*;⁷⁹³ укр. *Щастя моє, світе мій, зоре моя!..Оксано, Бог свідок, що я твій!*⁷⁹⁴

Підтримуємо думку М. Жовнір про те, що емотиви, “репрезентуючи почуттєві стани мовця, його намагання викликати подібні інтенції в комунікативних партнерів, виконують роль спонукування їх до активного, небайдужого сприймання мовлення адресата висловлювання й детермінують появу відповідної позитивної вербальної реакції”,⁷⁹⁵ і таким чином, сприяють продовженню спілкування, підтримці контакту між співрозмовниками.

Негативні емотиви, у свою чергу, вербалізуються одиницями з негативними емотивними смислами, що можуть позначати “гнів”, “роздратування”, “горе”, “страх”, “смуток” та інші, наприклад: укр. *Мені жаль тебе, Оксано! Що ж робить?*⁷⁹⁶

За М. Жовнір, безпосередня передача негативних емоцій протилежна “головному закону світської бесіди – позитивній ввічливості”, яка направлена на скорочення комунікативної відстані, а також “усунення інтерперсональних меж, на співробітництво між комунікативними партнерами”.⁷⁹⁷ Наприклад, англ. *O Lord! I don't know which is the worst in the country, the walking or the sitting at home with nothing to do;*⁷⁹⁸ укр. – *А поки я буду знать і бачить, що у нас така неправда до людей, що вас скрізь судять, проклинають, мені ніщо не буде мило, життя моє буде каторгою!! – Ну, годі, годі! Заспокойся.*⁷⁹⁹

⁷⁹² Словник української мови, Т.1, 207; Т.2, 142.

⁷⁹³ Galsworthy, *The family Man*.

⁷⁹⁴ Кропивницький, *Драматичні твори*, 91.

⁷⁹⁵ Жовнір, “Емотиви як лексичні індикатори емоцій у жанрі світської бесіди,” 100.

⁷⁹⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 108.

⁷⁹⁷ Жовнір, “Емотиви як лексичні індикатори емоцій у жанрі світської бесіди,” 100.

⁷⁹⁸ Шоу, *Пьеси*, 34.

⁷⁹⁹ Карпенко-Карий. *Драматичні твори*, 371.

Так, адресант прямо не розриває вербальну комунікацію зі співрозмовником, але вживання лексики з негативними емотивними смислами (*неправда, проклинають, каторга*) відображає ворожий настрій та не відповідає принципу кооперації.

Проте, такі ситуації виникають як “відхилення від конвенційних норм світськості, детерміноване проявами спонтанних внутрішніх емоційних станів людини.”⁸⁰⁰ Наприклад, адресант, будучи ображеним, висловлює свої почуття, своє обурення: укр. *Нехай мене замість дяки кленуть, нехай навіть плюють мені межі очі, а я з свого шляху не зверну!*⁸⁰¹

Погоджуємося з М. Жовнір, що насиченість світських бесід емотивами “свідчить про загальну схильність українців до експресивності та емоційної активності”.⁸⁰²

У англomовному художньому дискурсі сигнали на зразок *Oh my God!, God save us!* є непрямими сигналами привернення уваги. Вони виражають лише емоційно-психологічний стан мовця: радість, задоволення здивування і т.д.⁸⁰³ Ми підтримуємо думку Т.Д. Чхетіані про те, що такий емотив не є прямим спонуканням до підтримки мовленнєвого контакту, але описує внутрішній стан мовця та дає можливість справити емоційний ефект на слухача.⁸⁰⁴ Проте адресат сприймає сигнал як заклик “включитися” в спілкування, підтримати ті почуття, які переживає адресант.

Отже, емотиви дають можливість адресанту не тільки продовжувати говорити, але і висловити свої почуття в даний момент спілкування, передати адресату свої емоції, здійснити емоційний вплив, і відповідно, очікувати від нього певної реакції.

4.1.3 Риторичні запитання. Окрему групу одиниць, що вживаються з метою підтримки контакту зі співрозмовником, складають риторичні

⁸⁰⁰ Жовнір, "Емотиви як лексичні індикатори емоцій у жанрі світської бесіди," 100.

⁸⁰¹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 125.

⁸⁰² Жовнір, "Емотиви як лексичні індикатори емоцій у жанрі світської бесіди," 103.

⁸⁰³ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 84.

⁸⁰⁴ Там само, 84.

запитання. Як зазначають дослідники (І.В. Арнольд,⁸⁰⁵ Т.Д. Чхетіані⁸⁰⁶), вони є запитаннями, що призначені для отримання очевидної відповіді про відомий факт, тобто лише запитання, псевдо-запитання, або такими, що взагалі не вимагають відповіді. Науковці (Н.Д. Арутюнова,⁸⁰⁷ В.І. Карасик⁸⁰⁸) протиставляють риторичні запитання інформативним. Беручи до уваги те, що фатика протиставляється інформатиці (Є.В. Ключев), риторичні запитання можна прирівняти до фатичних одиниць підтримки контакту.

Риторичні запитання виступають активізаторами уваги адресата, їх основна функція – привернути увагу, підвищити емоційний тон.⁸⁰⁹ Як зазначає І.С. Докторович, вони “змушують слухача шукати відповідь на запитання, давати оцінку його значенню та правомірності його вживання”,⁸¹⁰ наприклад: англ. – *I couldn't. I durst. Its not natural: it would kill me. Ive never had a bath in my life: not what youd call a proper one. – Well, dont you want to be clean and sweet and decent, like a lady? You know you cant be a nice girl inside if youre a dirty slut outside;*⁸¹¹ укр. ... *Боже мій! На віщо ти мене зробив антрепренером і віддав на муку Крамарюкам?!...*⁸¹²

Риторичні запитання створюють ефект очікування продовження висловлювання адресанта, налаштовують на сприйняття нової інформації та мають інтродуктивний характер,⁸¹³ наприклад: укр. – *Так і ви за гроші мусите показувать те, що вам звелять, ну і ми так само. – Ай! Що ви говорите? Хіба можна рівнять бідного жидка, фактора Гершка, до Феногена*

⁸⁰⁵ Ирина Викторовна Арнольд, *Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования)* (Москва: Просвещение, 1990), 167.

⁸⁰⁶ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 102-103.

⁸⁰⁷ Нина Давидовна Арутюнова, *Язык и мир человека* (Москва: Языки русской культуры, 1998) 650.

⁸⁰⁸ Карасик, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, 216.

⁸⁰⁹ Арнольд, *Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования)*, 167.

⁸¹⁰ Инна Сергеевна Докторович, "Функционально-стилистические особенности митинговой речи," *Университетские чтения. Издания ПГЛУ Часть 5* (2008), травень 25, 2017, http://pglu.ru/editions/un_reading/detail.php?SECTION_ID=2835&ELEMENT_ID=9871.

⁸¹¹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 42.

⁸¹² Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁸¹³ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 106.

Петровича?!⁸¹⁴ Які ж то люди? – Та хіба їх кожного згадаєш? Вже коли я вам кажу, що говорять, так воно так і є.⁸¹⁵

Ці запитання є тільки такими за будовою, а не за змістом. На думку науковців (І.В. Арнольд,⁸¹⁶ Т.Д. Чхетіані⁸¹⁷), вони не вимагають відповіді, оскільки відповідь міститься в них самих у вигляді прихованого емпатичного позитивного чи негативного твердження, яке викликає необхідний емоційно-психічний стан. Риторичні запитання змушують адресата задуматися, пережити разом з адресантом щодо сказаного, наприклад: англ. – *I want my daughter: that's what I want. See? – Of course you do. You're her father, aren't you? You don't suppose anyone else wants her, do you? I'm glad to see you have some spark of family feeling left. She's upstairs. Take her away at once;*⁸¹⁸ укр. – *Хазяїн сам сказав – розщитать тебе. – Боже мій, боже мій! Що ж я татові скажу, що ж мати подума?*⁸¹⁹

Такі одиниці активізують увагу, підсилюють враження, підвищують сприйняття слухача.⁸²⁰ Незважаючи на те, що риторичне запитання не потребує відповіді, воно ставить адресата перед певною проблемою, змушує його задуматися над чимось, підсилити увагу до мовця, наприклад: укр. – *Господи боже мій – десять тисяч! Це грабіж! За віщо ж, за віщо? – Таке діло!*⁸²¹

Прагматично такі запитання мають інтенцію вплинути на поведінку слухача, змусити його вислухати та спонукати до роздумів,⁸²² тобто активізувати розумову діяльність, наприклад: англ. *Now, now, look here, Governor. Is this reasonable? Is it fair to take advantage of a man like this? The*

⁸¹⁴ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 403.

⁸¹⁵ Кропивницький, *Драматичні твори*, 125.

⁸¹⁶ Арнольд, *Стилістика сучасного англійського мови (Стилістика декодування)*, 167-169.

⁸¹⁷ Чхетіані, "Лінгвістическі аспекти фатической метакомунікації (на матеріалі англійського мови)," 103.

⁸¹⁸ Шоу, "Пігмаліон (Pygmalion)," 49-50.

⁸¹⁹ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 377.

⁸²⁰ Чхетіані, "Лінгвістическі аспекти фатической метакомунікації (на матеріалі англійського мови)," 103.

⁸²¹ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 400.

⁸²² Чхетіані, "Лінгвістическі аспекти фатической метакомунікації (на матеріалі англійського мови)," 105.

*girl belongs to me. You got her. Where do I come in?;*⁸²³ укр. – ***А де ж ті писарі, котрі цього не люблять? – Що ти вдієш? Здирство, скрізь здирство, одно слово, грабіж! Нема честі, у яму честь закопали!***⁸²⁴

Підтримка уваги на певному рівні реалізується за допомогою втягнення адресата у власні роздуми, шляхом інтелектуального та емоційного співпереживання. На думку Т.Д. Чхетіані, негативні риторичні запитання мають позитивний заряд, повідомлення, тоді як позитивні – навпаки, негативний,⁸²⁵ наприклад: укр. – ***Ах, яка чудова картина! І хто б подумав, що великий артист Іван Макарович такий примірний сім'янин? У мене сльози на очах! – У вас на мокрому місці очі.***⁸²⁶

Таким чином, риторичне запитання, не вимагаючи відповіді, перш за все змушує слухача налаштуватися на контакт зі співрозмовником, вислухати та пережити певні емоції разом з ним, спонукає до роздумів над висловленим повідомленням. Разом з тим, риторичні запитання виступають не тільки ефективними засобами підтримки контакту, але і створюють внутрішнє очікування продовження комунікації, забезпечують функцію напруження та налаштовують слухача на контакт.

4.1.4 Контролюючі запитання. Ще одним різновидом фатичних мовленнєвих актів, що використовуються адресантом з метою підтримки контакту з адресатом, виступають **контролюючі запитання**, що дають можливість першому одночасно підтримати комунікацію та перевірити канал зв'язку з другим.

Розділяємо думку Т.Д. Чхетіані про те, що контролюючі запитання відносяться до активних елементів, які відображають ініціативу мовця стимулювати рецептивну та мисленнєву діяльність слухача, інколи навіть

⁸²³ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 50.

⁸²⁴ Кропивницький, *Драматичні твори*, 137.

⁸²⁵ Чхетіані, "Лингвистическе аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 105-107.

⁸²⁶ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

мовленнєву діяльність,⁸²⁷ тобто мовець перевіряє чи адресат його слухає та сприймає почуту інформацію.

Залежно від того, що є об'єктом уваги мовця, Т.Д. Чхетіані виділяє такі типи контролюючих запитань: 1) ті, що контролюють рецептивну діяльність слухача, тобто надійність каналу зв'язку; 2) такі, що перевіряють мисленнєву діяльність, яка пов'язана з розумінням, ясністю та доступністю інформації, котра повідомляється,⁸²⁸ наприклад: англ. – *Isn't that so, Colonel Pickering? – I believe so;*⁸²⁹ *Well, did you ever hear anything like that, sir? – Never, Mrs Peace: never;*⁸³⁰ укр. – *Не пив, бо не знав, який у горілці смак, – а правда? – Правда, государю мій!*⁸³¹

Застосування контролюючих запитань пов'язано з необхідністю актуалізувати смисловий зміст того повідомлення, що передається адресантом: англ. *There's nobody in the world now but you and me, is there? – Not a soul;*⁸³² укр. *Після обіда одну кровать із того номера перенесіть сюди й поставте тут, чуєте? – Чую.*⁸³³

Разом з тим, використання такого різновиду фатичних мовленнєвих актів сприяє досягненню взаєморозуміння між комунікантами, наприклад: англ. *The girl is naturally rather affectionate, I think. Isn't she, Mr Doolittle? – Very tenderhearted, ma'am. Takes after me;*⁸³⁴ укр. *Чи так, Максиме? – Це так, іменно, що так!*⁸³⁵

Отже, використання контролюючих запитань пов'язано з тим, що мовцю необхідна увага протягом всього процесу спілкування, яку він намагається отримати та перевірити за допомогою використання контролюючих запитань.⁸³⁶

Підтримка контакту за допомогою таких ФМА відбувається шляхом

⁸²⁷ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 112.

⁸²⁸ Там само, 114-115.

⁸²⁹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 109.

⁸³⁰ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 35.

⁸³¹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 125.

⁸³² Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 101.

⁸³³ Карпенко-Карий, *Життєське море*.

⁸³⁴ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 111.

⁸³⁵ Кропивницький, *Драматичні твори*, 87.

⁸³⁶ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 115.

привернення слухача до спільних роздумів, і супроводжується створенням спільних переконань.

4.2 Фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресата (адресантно-спрямовані)

Як вже було зазначено, етап підтримки контакту характеризується участю і адресанта, і адресата. Кожен з учасників мовлення виконує свою роль у процесі підтримки спілкування.

Діалогічна сукупність мовленнєвих актів на етапі підтримки контакту складається мінімум з двох мовленнєвих ходів – стимулу та реакції. Так, від адресанта йде стимул, тобто відбувається ініціація спілкування, тоді як адресат, у свою чергу, виражає реакцію на те, що було сказане адресантом. Послідовність таких мовленнєвих ходів І.П. Сусов називає інтерактивним блоком,⁸³⁷ І.С. Шевченко – мовленнєвим обміном.⁸³⁸ Подальший розвиток комунікації між учасниками неможливий без підтримання ланцюга “стимул-реакція”.

Таким чином, фатичні мовленнєві акти адресата у процесі комунікації спрямовані на підтримку контакту зі сторони адресата, і, разом з тим, є репліками-реакціями на промовлене адресантом. Такі одиниці можуть бути двох типів: 1) ті, що дають змогу адресанту зберегти за собою мовлення, тобто пасивні одиниці, або 2) ті, що сприяють зміні мовленнєвого ходу мовця, тобто обумовлюють можливість адресата взяти на себе роль адресанта, або активні одиниці.

Вживання адресатом ФМА підтримки контакту свідчить про те, що він виконує роль “активного слухача”, що сприяє пролонгації мовленнєвого ходу мовця.⁸³⁹ Такі одиниці сприяють покращенню спілкування та відображають взаємну налаштованість на контакт. Так, адресат дотримується правил етикету,

⁸³⁷ Сусов, "Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы," 7.

⁸³⁸ Шевченко, "Речевой акт как единица дискурса: когнитивно-прагматический поход."

⁸³⁹ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 123.

прагне підтримувати комунікацію зі співрозмовником на певному рівні, не перериває канал зв'язку. Адресант, у свою чергу, відчуває увагу, знає, що його слухають та сприймають, бачить реакцію адресата на свої слова.

Сигнали підтримки контакту адресата є важливими елементами комунікації. Їхня відсутність може свідчити про те, що адресат не сприймає адресанта і ту інформацію, що він повідомляє, або ще не “включився в процес комунікації.”⁸⁴⁰ Використання навіть мінімальних вербальних одиниць зі сторони слухача сигналізуватиме про його участь у процесі спілкування.

ФМА підтримки контакту адресата вживаються ним у кількох випадках: по-перше, як реакція на будь-який інформативний мовленнєвий акт, що свідчить про участь адресата у спілкуванні; по-друге, для підтримки розмови у відповідь на фатичний мовленнєвий акт адресанта, по-третє, з метою зміни ролі мовця, коли адресат переймає на себе роль адресанта.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз ФМА підтримки контакту адресата показує, що семантична організація таких одиниць досить різноманітна: від семантично позитивних до семантично негативних.

Вербальна репрезентація сигналів підтримки контакту адресата досить широка. Серед можливих варіантів ми зафіксували синтаксичні одиниці (вигуки, повтори, перепитування (повтор із питальною інтонацією)), семантичні одиниці (жарти, образи, лайка, прокльони, компліменти, підтакування і т.д.). Розглянемо детальніше фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресата.

4.2.1 Вигуки. Найбільш поширеними ФМА підтримки контакту зі сторони адресата є сигнали емотивного сприйняття, до яких відносимо **вигуки**. **Вигуки** є найчастотнішими ФМА, що використовуються адресатом з метою підтримати контакт та підтвердити роботу “каналу зв'язку”, додати спілкуванню експресивності та яскравості. Як зазначає Т.Д. Чхетіані, “за

⁸⁴⁰ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 125-126.

правилами етикету не дозволено залишатися байдужим до будь-яких сигналів, що спрямовані на адресата, незалежно від того чи вони семантично наповнені чи семантично збіднені.”⁸⁴¹ Таким чином, вигуки є природним способом запевнити адресанта, що його слухають та сприймають повідомлення, яке він передає.

Разом з тим, вигуки як ФМА підтримки контакту можуть відображати ставлення до мовця, до ситуації, настрої, реакцію на повідомлення адресанта, а також спонукання адресата до виконання певної дії.

Вигуком, за визначенням Словника української мови, є голосно “викрикнути, вигукнути слово, фраза або звук, який передає певне почуття”⁸⁴². За словами В.В. Виноградова, вигуки – “це емоційні сигнали”, які характеризуються здатністю передавати різні почуття, емоції, настрої, не називаючи їх конкретно, наприклад, здивування, гнів, радість та інші.⁸⁴³ Характер емоцій прямо не залежить від лексичного значення вигуків, проте проявляється через контекст, у якому вони вживаються. Ці сигнали дають можливість висловити емоційно-вольові реакції на дійсність, безпосередні емоційні переживання, відчуття, волевиявлення.

За визначенням словника *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* Девіда Крістала, вигуком може бути будь-яке емоційне висловлювання, яке зазвичай не має граматичної структури повного речення та характеризується окличною інтонацією.⁸⁴⁴ Семантично такі висловлювання першочергово функціонують з метою вираження почуттів мовця.

Оскільки вигуки передають емоції та настрої, то варто зазначити основні емоції людини. К.Е. Ізард називає дванадцять фундаментальних (базових) емоцій, серед яких інтерес, радість, здивування, смуток, гнів, відраза, зневага, страх, сором, сором’язливість (ніяковість), емоції вини та любові.⁸⁴⁵

⁸⁴¹ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 84

⁸⁴² Словник української мови, .Т. 1, 380.

⁸⁴³ Виктор Владимирович Виноградов, *Русский язык. 3-е издание* (Москва, 1986): 544-624.

⁸⁴⁴ Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, 177.

⁸⁴⁵ Изард, *Психология эмоций*, 63-64.

У досліджуваному матеріалі були виявлені не всі репрезентації емоцій. Контекстуально-інтерпретаційний аналіз дав змогу визначити такі основні семантичні репрезентації вигуків:

1) **радість**. За Словником української мови лексема “радість” означає “почуття задоволення, втіха, приємність.”⁸⁴⁶ Так, мовець виражає свій “власний піднесений емоційний фон, дає позитивну оцінку дійсності, хвалить, висловлює захоплення тощо”,⁸⁴⁷ наприклад: англ. – *Yes. – **By Jove! What a lark!***⁸⁴⁸

Відповідно, вираження емоцій радості та задоволення відбувається за допомогою позитивної емотивно-зabarвленої лексики. Наприклад, слуга дарує хазяїнові подарунок, а той дивиться на нього і радіє: – *Антик чушило? – **Чудово! Як живе – і очі дивляться! Спасибі!***⁸⁴⁹

Таким чином, для вираження емоцій радості комуніканти користуються словами, що мають лексичне значення “подяки / вдячності”, “схвалення”, “радості”, “щастя”, “вдоволення”, “втіхи”, “приємності”, і т.д.;

2) **здивування**, або “почуття, стан людини, дуже враженої чимось незвичайним, дивним, незрозумілим”,⁸⁵⁰ наприклад: англ. – *Ah-ah-ah-ow-ow-ow-oo! – **Heavens! What a sound!***⁸⁵¹ – *They all thought she was dead; but my father he kept ladling gin down her throat till she came to so sudden that she bit the bowl off the spoon. – **Dear me!***⁸⁵² укр. – *Чому ж ви учора не дали звістки Борисові, що таке скоїлось? – **Чудно ви міркуєте!***⁸⁵³

Розповідь однієї дівчини про свої переживання викликає вигук здивування у її знайомі: укр. – *Ба ні, він балака з мною, але щоб пожартувати, то в нього цього і на думці нема. – **Дивно!***⁸⁵⁴

⁸⁴⁶ Словник української мови, Т.8, 436.

⁸⁴⁷ Жовнір, “Емотиви як лексичні індикатори емоцій у жанрі світської бесіди,” 100.

⁸⁴⁸ Шоу, *Пьеси*, 27.

⁸⁴⁹ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 385.

⁸⁵⁰ Словник української мови, Т. 3, 536.

⁸⁵¹ Шоу, “Пигмалион (Pygmalion),” 21.

⁸⁵² Шоу, “Пигмалион (Pygmalion),” 73.

⁸⁵³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 121.

⁸⁵⁴ Кропивницький, *Драматичні твори*, 92.

Батько, побачивши свою дочку в новому вбранні, виражає своє здивування вигуками, наприклад: англ. – *Garn! Dont you know your own daughter? – Bly me! It's Eliza! Whats that? This! By Jove!*⁸⁵⁵

Здивування у англійському художньому дискурсі вербалізується такими вигуками як *Garn!, Bly me!, By Jove!, Oh!, Dear me!*⁸⁵⁶ та їх фонетичними варіантами. До лексичних одиниць, що позначають здивування в українській мові, відносимо вигуки *дивно!, чудно! невже!, не може бути!* та їхні фонетичні різновиди, а також слова із емотивними значеннями на позначення “захоплення”, “несподіванки”, “враження від чогось або когось”;

3) **смуток**, за визначенням Словника української мови, відображає “невеселий, важкий настрій, викликаний горем, невдачею і т. ін.; сум, журбу”,⁸⁵⁷ наприклад: укр. – *Помилуйте, в Чагарнику менше жалювання, а у мене сім'я! – Ох-хо-хох!*⁸⁵⁸ – *Одних розходів на підкуп несогласних та на угощеніє – п'ятсот сорок вісім рублів тридцять дев'ять копійок. – Ой-ой-ой! Такі розходи!*⁸⁵⁹ англ. – *Non, Monsieur, this is from the gas. – Oh! Ah!*⁸⁶⁰

Лексеми, що вживаються для вираження смутку, передають сумний настрій, горе, журбу адресата. Дуже часто це вигуки *Ой, Ай, Який жаль!* в українській мові та *Oh!, Ah!, Oh no!, What a pity!* в англійській мові;

4) **страх**, за словниковою дефініцією, є “станом хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного”,⁸⁶¹ наприклад: укр. – *От за цим же мене й послано до вас, щоб ви сказали свої мови. – Трудне діло... Страшне, опасливе діло!..*⁸⁶²

Дівчина боїться, а свій страх співрозмовнику виражає через вигук: укр. – *Государине моя, чого це ти так голосиш? Що там за притичина трапилася? – Ой, горенько ж та лишко тяжкеє!*⁸⁶³

⁸⁵⁵ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 57.

⁸⁵⁶ Oxford English Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com>.

⁸⁵⁷ Словник української мови, Т. 9, 420.

⁸⁵⁸ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 358.

⁸⁵⁹ Там само, 384.

⁸⁶⁰ Galsworthy, *The family Man*.

⁸⁶¹ Словник української мови, Т. 9, 753.

⁸⁶² Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 354-355.

⁸⁶³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 128.

До засобів вираження страху відносимо лексеми зі значенням “лихо”, “тривога”, “небезпека”, “неприємність”, “неспокій”, “хвилювання” та інші;

5) **сором**, як зазначено у Словнику української мови, позначає “почуття сильного збентеження, зніяковіння через свою погану поведінку, недостойні дії, вчинки і т. ін.”,⁸⁶⁴ наприклад: англ. *What a shame!*⁸⁶⁵ укр. – *Тепер дозвольте вас неравнодушно розцілювати, как собственноручнує невесту. – Ох, який стид! Не хочу, не хочу!*⁸⁶⁶ Дівчину видають заміж за нелюбого їй старого чоловіка, і вона у відповідь на його залицяння висловлює почуття сорому. Лексеми, що виражають сором, мають значення “стид”, “ніяковіння”;

б) **гнів** як емоція позначає “почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування”,⁸⁶⁷ наприклад: англ. – *Beg pardon, miss. – Garn! Dont you know your own daughter?;*⁸⁶⁸ – *Do you want a lot of reasons, or the real one? – This is maddening!*⁸⁶⁹ укр. *Так бить не должно. Емі нікогда!*⁸⁷⁰

Гнів як емоція може виражатися лайливими словами, або словами, що мають негативне семантичне значення, позначають незгоду зі співрозмовником та передають обурення;

7) **зневага** передає “почуття презирства, відсутність поваги до когонебудь”, або ж “байдужість до когоне-, чогонебудь, відсутність турботи, піклування про когось, щось.”⁸⁷¹ Наприклад, адресат відчуває зневагу, презирство до слів мовця, і виражає свої емоції вигуком: англ. – *I don't ever mean to learn to know when Guy's in the right. Mother's forty-one, and twenty-three years of that she's been your wife. It's a long time, father. Don't you ever look at her face? – Rubbish!*⁸⁷²

⁸⁶⁴ Словник української мови, Т. 9, 464.

⁸⁶⁵ Galsworthy, *Joy*.

⁸⁶⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 104.

⁸⁶⁷ Словник української мови, Т. 2, 94.

⁸⁶⁸ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 57.

⁸⁶⁹ Galsworthy, *The family Man*.

⁸⁷⁰ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 359.

⁸⁷¹ Словник української мови, Т. 3, 651.

⁸⁷² Galsworthy, *The family Man*.

Хазяїн викриває брехню свого слуги, а останній тільки зневажливо відповідає йому, запевняючи що такого бути не може: укр. – *Зозуля зсинав у Хаскеля. – Де ж таки!*⁸⁷³

Мовна репрезентація відбувається за допомогою зневажливих слів та висловлювань, що характеризуються виявленням байдужості до адресата, інколи навіть явним насміханням над ним, наприклад: англ. – *I was brought up in Largelady park, near Epson. – Ha! Ha! What a devil of a name!*⁸⁷⁴ Так, адресат почувши як адресант вимовляє назву місцевості, зневажливо кепкує над ним;

8) інтерес як спосіб вираження емоцій відображає “увагу до чого-небудь, зацікавлення чимось, кимось.”⁸⁷⁵ Так, адресат на повідомлення адресанта відповідає зацікавленням, підвищеною увагою до сказаного, наприклад: англ. – *Did I say that out loud? I didn't mean to. I beg your pardon. Your mother's Epson, unmistakably. – How very curious! I was brought up in Largelady park, near Epson;*⁸⁷⁶ – *They took me to the National Gallery... – Ah!!;*⁸⁷⁷ укр. – *А то ж! – Диву!*⁸⁷⁸

9) відраз виражає “почуття огиди, ворожнечі до кого-, чого-небудь”,⁸⁷⁹ наприклад: укр. – *Розкажіть. Він викличе мене на поєдинок, і я його вб'ю. – Фу, противний!*⁸⁸⁰

Як зазначає М. Жовнір, “співвіднесеність із контекстом дає змогу правильно визначити смислове навантаження конкретного емотиву-експресиву.”⁸⁸¹ Вважаємо, що семантику деяких вигуків, в яких відсутні одиниці з первинними емотивними смислами, можна зрозуміти лише з контексту, оскільки мовець може виражати як радість, любов, прихильність, так і зневагу, злість, роздратування одним і тим же вигуком. Наприклад, в українській мові вигук *Ох-хо-хох!* залежно від ситуації може мати кілька

⁸⁷³ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 360.

⁸⁷⁴ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 19.

⁸⁷⁵ Словник української мови, Т. 4, 37.

⁸⁷⁶ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 18.

⁸⁷⁷ Шоу, *Пьесы*, 13.

⁸⁷⁸ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁸⁷⁹ Словник української мови, Т. 1, 626.

⁸⁸⁰ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁸⁸¹ Жовнір, "Емотиви як лексичні індикатори емоцій у жанрі світської бесіди," 101.

значень – радість, здивування, смуток та інші. У наведеному прикладі лише контекст та контекстуально-інтерпретаційний аналіз дають змогу зрозуміти емоції адресата: укр. – *Помилуйте, в Чагарнику менше жалювання, а у мене сім'я! – Ох-хо-хох!*⁸⁸²

У драматичних творах важливими для визначення смислового значення вигуків є авторські ремарки, оскільки вони дають уявлення про ситуацію та умови, в яких знаходяться комуніканти, наприклад: англ. – *Now, Eliza. The new things have come for you to try on. – Ah-ow-oo-oo!* (*She rushes out*).⁸⁸³ Дівчину запрошують поміряти новий одяг, що був куплений спеціально для неї, а вона з радістю вибігає з кімнати, поспішаючи приміряти його.

Отже, визначення ролі, що виконує вигук на етапі підтримки контакту, ґрунтується на аналізі інформації про ситуацію, контекстуально-інтерпретаційному аналізі та відповідно до заявлених різновидів емоцій.

Окрім емоційних вигуків, були також виявлені спонукальні вигуки. Такі одиниці виражають волевиявлення та передають спонукування або наказ співрозмовнику щось зробити, підштовхують до певних дій, наприклад: укр. – *Оксано, ти? – Цить! Скажи мені, Соломіє, чи є у тебе в серцеві Бог?*⁸⁸⁴

До таких вигуків в українській мові відносимо *Гей!*, *Агов!*, *Стій!*, *Цить!* та інші. Такі мовленнєві акти є способом підтримки контакту зі сторони адресата, і, разом з тим, спонукають адресанта виконувати спонукування чи прохання свого співрозмовника.

Вигуки за своїм семантичним наповненням подібні до засобів заповнення пауз, тобто вони десемантизовані одиниці. Адресант, не бажаючи розривати процес спілкування, починає говорити те, що спадає йому на думку, заповнює паузи будь-якими словами, вигуками, нерелевантними фразами, наприклад: укр. *Не хочу, бо ви зараз почнете розпитувати, а мені заказано мовчати. От,*

⁸⁸² Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 358.

⁸⁸³ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 60.

⁸⁸⁴ Кропивницький, *Драматичні твори*, 106.

*ей-богу, що правда!Ось, зараз!*⁸⁸⁵ *Хіба! Воно, може, спершу і зцікавиться, а далі остогидне*⁸⁸⁶; *Так бить не должно. Еті нікогда!*⁸⁸⁷

Отже, вигуки як фатичні мовленнєві акти підтримки контакту адресата можуть мати різні семантичні значення, що залежать від ситуації спілкування. Вони є природною реакцією адресата на отримане інформативне / неінформативне повідомлення, особу адресанта та відображають фундаментальні емоції людини. На основі аналізу ситуацій спілкування такі одиниці у відповідь на мовленнєві акти адресанта відображають широкий спектр емоцій адресата.

4.2.2 Перепитування. Ще одним фатичним мовленнєвим актом підтримки контакту адресата, що налічує чималу кількість одиниць в англійській та українській мовах, є семантичні **перепитування**, тобто прохання мовця “повторити щось сказане”,⁸⁸⁸ або ж повне чи часткове повторення адресатом тієї фрази / частини речення, що була сказана адресантом, але зі запитальною інтонацією, наприклад: англ. – *He won't let her. – Won't let her – won't let her?*,⁸⁸⁹ укр. – *Харчую. – Боже мій! І харчуєте?*⁸⁹⁰

На думку Т.Д. Чхетіані, такі одиниці відносяться до граматико-структурного способу підтримки контакту, оскільки вони повністю або частково повторюють структуру та словниковий склад попереднього висловлювання адресанта,⁸⁹¹ наприклад: англ. – ... *and I seem to be nothing to you. – Nothing to me?*,⁸⁹² укр. – *Під караулом. – Під караулом?! Що ж це?*⁸⁹³

Як зазначає Н.П. Литвиненко, одиниці перепитування можуть втілюватися у “синтаксичних моделях контекстуально неповних речень

⁸⁸⁵ Кропивницький, *Драматичні твори*, 110-111.

⁸⁸⁶ Там само, 88.

⁸⁸⁷ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 359.

⁸⁸⁸ Словник української мови, Т. 6, 249.

⁸⁸⁹ Galsworthy, *Joy*.

⁸⁹⁰ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 356.

⁸⁹¹ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 146.

⁸⁹² Galsworthy, *Joy*.

⁸⁹³ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 412.

двоскладної та односкладної структури”,⁸⁹⁴ тобто перепитування – це неповні питальні речення, наприклад: англ. – *Dont I look silly? – Silly?*;⁸⁹⁵ укр. – *Ну, замолов! Починай-бо пісні! – Пісні? Ось зараз!*⁸⁹⁶

Дослідження показують, що слова та словосполучення, які вживаються для перепитування, можуть бути у тій же формі, або ж можуть змінювати свою форму, в деяких випадках можливе використання слова з тим же коренем. Наприклад, слово “домагаєш” мовець замінює лексемою “поміч”, що має той самий корінь: укр. – *От і ти, – не знаю, чим уже одслужу, – оплів, охаїв наш дворик і всім нам, сиротам, допомагаєш. – Яка там поміч?*⁸⁹⁷

Перепитування свідчать про увагу зі сторони адресата, його налаштованість на контакт та активну участь у процесі спілкування.⁸⁹⁸ Використання перепитування виражає бажання адресата продовжувати комунікацію на певному рівні та підштовхнути співрозмовника до продовження висловлювання своїх думок та переживань, наприклад: англ. укр. – *А скажіть, кумцю любезний, чи то вже ваші штуки?.. – Які там ще штуки?*⁸⁹⁹

Такі одиниці спонукають адресанта повідомити додаткові факти чи нову необхідну інформацію, а адресату дають можливість осмислити почуте⁹⁰⁰: англ. *I’m – I’m ashamed! – Ashamed?*⁹⁰¹ укр. – *Таке діло!- – Яке ж діло?..;*⁹⁰² – ... як обвиняемого в скоритії дванадцяти тисяч овець. *Получіть повістку. – Сокритіє?! Яке сокритіє?*⁹⁰³

Фатичні мовленнєві акти перепитування є автоматичними реакціями на висловлювання мовця та дають можливість виражати різні види емоцій.

⁸⁹⁴ Ніна Павлівна Литвиненко, "Сучасний український медичний дискурс" (Автореф. докт. філол. наук, Київ, 2010).

⁸⁹⁵ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 57.

⁸⁹⁶ Кропивницький, *Драматичні твори*, 47.

⁸⁹⁷ Старицький, *П'єси*, 60.

⁸⁹⁸ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 149.

⁸⁹⁹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 126.

⁹⁰⁰ Ніна Павлівна Литвиненко, "Автокомунікація в медичному дискурсі (на матеріалі діалогів лікар-пацієнт)," *Українська мова* № 3 (2009), 86.

⁹⁰¹ Galsworthy, *Joy*.

⁹⁰² Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 400.

⁹⁰³ Там само, 412.

Зокрема, такі одиниці відображають захоплення, здивування, недовіру,⁹⁰⁴ увагу, інтерес та зацікавлення до сказаного адресантом.

У нашому дослідженні були зафіксовані одиниці, що виражають як позитивні, так і негативні емоції комунікантів. Звернемося до прикладів. Наприклад, адресант (антрепренер) пропонує дати адресату (актору) аванс, а останній за допомогою перепитування підтримує контакт та одночасно виражає своє зацікавлення у продовженні комунікації: укр. – *Ходім, я дам аванса! Чуєш: аванса дам! – Аванс?*⁹⁰⁵

Дослідниця медичного дискурсу Н.П. Литвиненко зазначає, що “перепитуванню підлягає здебільшого елемент інформації, найбільш значущий”, він є “незапланованим актом”, що “виникає спонтанно, як, можливо, не до кінця усвідомлена комунікативна потреба”,⁹⁰⁶ наприклад: англ. – *I am myself a student of Indian dialects; and... – Are you? Do you know...;*⁹⁰⁷ укр. – *Добри вечір вам, тітко! Чи приймаєте гостей? – А які ж там гості?*⁹⁰⁸

Двоє друзів розмовляють про гроші і адресат, повторюючи частину фрази адресанта, що є найбільш важливою, виражає не тільки увагу до співрозмовника та свою участь у розмові, але й подив, і спонукає останнього до продовження спілкування: укр. – *А от як спроможусь скинути з шиї 20 тисяч довгу... – 20 тисяч? Сума!*⁹⁰⁹

Поділяємо думку Т.Д. Чхетіані про те, що перепитування можуть характеризуватися певними негативними психічними емоціями.⁹¹⁰ Такими можуть виступати, зокрема, здивування та недовіра, зневага та насмішка. Застосування контекстуально-інтерпретаційного аналізу дає змогу визначити ці емоції у процесі підтримки спілкування. Перепитування адресата може виражати:

⁹⁰⁴ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 146-147.

⁹⁰⁵ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁰⁶ Литвиненко, "Автокомунікація в медичному дискурсі (на матеріалі діалогів лікар-пацієнт)," 86.

⁹⁰⁷ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 22.

⁹⁰⁸ Кропивницький, *Драматичні твори*, 46.

⁹⁰⁹ Там само, 88.

⁹¹⁰ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 148.

1) *недовіру*, наприклад: англ. – *Listen here, Governor. You and me is men of the world, aint we? – Oh! Men of the world, are we?;*⁹¹¹ укр. – *На! Моє кохання - правда! – Кохання – правда?;*⁹¹² – *Я не душогубка! – Не душогубка? Чому ж у вас такий страшний погляд?;*⁹¹³

2) *здивування*, наприклад: англ. – *Henry; you are the life and soul of the Royal Society's soirees; but really youre rather trying on more commonplace occasions. – Am I? Very sorry. I suppose I am, you know. Ha, ha!;*⁹¹⁴ – *Are you my mother? – Am I your mother? Oh, Vivie!*⁹¹⁵

Подвійне перепитування підсилює “сумніви у достовірності, правдивості”⁹¹⁶ раніше сказаного адресантом, наприклад: укр. – *Мені жаль тебе, Оксано! Що ж робить? – Жаль?.. Вам жаль мене?.. Ха-ха-ха! Не треба, не треба мені вашого жалю!*⁹¹⁷

Вираження сумніву щодо сказаного підсилюється перепитуванням і виражає зневажливе ставлення до адресанта: англ. *I don't understand what you mean by "now". – Don't you?*⁹¹⁸ укр. – *Значить, пропоную вам на свадьбу до міння. – Что-о? К тебе на свадьбу?;*⁹¹⁹ – *Он і єсть, Гордій Микитович! Я січай только што з города прикатіл з колокольчиком. Моє поштеніє, баришні. – Що? Поштеніє, баришні?;*⁹²⁰ – *Звичайні, як завжди. – Звичайні, як завжди? В тебе все звичайне...*⁹²¹

Таким чином, мовленнєвий акт підтримки контакту, що реалізується семантичним перепитування – є автоматичним, незапланованим актом, що виражає співучасть у розмові та, разом з тим, відображає певний спектр емоцій адресата у відповідь на сказане адресантом.

⁹¹¹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 53.

⁹¹² Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹¹³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 107.

⁹¹⁴ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 70.

⁹¹⁵ Шоу, *Пьесы*, 56.

⁹¹⁶ Словник української мови, Т. 5, 290.

⁹¹⁷ Кропивницький, *Драматичні твори*, 108.

⁹¹⁸ Galsworthy, *Joy*.

⁹¹⁹ Там само, 177.

⁹²⁰ Кропивницький, *Драматичні твори*, 80.

⁹²¹ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

Перепитування, як і всі фатичні мовленнєві акти підтримки контакту, вживаються разом з іншими ФМА або звичайними інформативними мовленнєвими актами, наприклад: укр. – *Але й ти яка дівка! Чи вже ж не можна змовчати? – Щоб я йому змовчала? Не діжде він цього, от що! Велике цабе!*,⁹²² де ФМА підтримки контакту складається з двох компонентів: дівчина підтримує контакт, використовуючи ФМА **перепитування** (“Щоб я йому змовчала?”), а потім застосовує іронічний вислів-жарт (“Велике цабе!”).

Зустрічаються і значно більші за складом полікомпонентні одиниці, що спрямовані на підтримку контакту. Так, мовці можуть користуватися кількома різновидами фатичних мовленнєвих актів одночасно, наприклад: англ. – *We cant wander about the streets all night. – Cant we? I think it'd be lovely to wander about for ever.*⁹²³

Так, один чоловік розповідає другому про випадок, що з ним відбувся, і адресат, виявляючи бажання підтримати контакт, повторює слова адресанта, що і є перепитуванням: укр. – *Та жиди вирятували мене. – Жиди? Скажіть, голубчику, без жида ніде не обійдеться. Як же це?*⁹²⁴ Друга одиниця, що вживається слухачем, виражає співучасть у розмові, бажання внести свій власний внесок у спілкування, підтримати на певному рівні стосунки між комунікантами, адже він додає вже відому адресанту інформацію – “Скажіть, голубчику, без жида ніде не обійдеться”. Остання одиниця – “Як же це?” – пряме спонування адресанта до продовження розповіді.

Отже, використання фатичних мовленнєвих актів перепитування на етапі підтримки контакту дає можливість адресату зосередитися на тому, що він почув від адресанта та осмислити цю інформацію.⁹²⁵ Разом з тим, адресат не просто пасивно погоджується / не погоджується зі співрозмовником, але і спонукає адресанта до подальшого говоріння, повідомлення нової інформації. Перепитування є активними сигналами підтримки контакту зі сторони адресата,

⁹²² Кропивницький, *Драматичні твори*, 46.

⁹²³ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 102.

⁹²⁴ Кропивницький, *Драматичні твори*, 88.

⁹²⁵ Литвиненко, "Сучасний український медичний дискурс," 15.

оскільки вони дають можливість виражати певні позитивні (інтерес, здивування) та негативні (недовіра, зневага) емоції.

4.2.3 Повтори. Підтримка контакту зі співрозмовником на центральному етапі комунікації може реалізовуватися через використання **лексико-синтаксичних повторів**. При вживанні **повторів** адресат підтримує контакт з адресантом, повторюючи вимовлені адресантом останні репліки чи слова, наприклад: укр. – ...*наслухатись п'яної твоєї правди! Далі! – Ага – п'яної!*⁹²⁶

Такі одиниці, так само як і перепитування, відносяться до граматико-структурного способу підтримки контакту зі співрозмовником, оскільки вони повторюють структуру та словниковий склад попереднього висловлювання адресанта⁹²⁷: англ. – *Hungarian. – Hungarian!*;⁹²⁸ – *A young woman wants to see you, sir. – A young woman! What does she want?*;⁹²⁹ укр. – *Чув?! – Чув;*⁹³⁰ – *А з нашого життя одноманітні, безідейні; флірт – і більш нічого. – Одноманітні, аж нудить, безідейні; флірт – і більш нічого...*⁹³¹

Як зазначає Н.Ю. Шведова, повтор – це “побудована за правилами розмовної мови репліка, що виражає експресивно забарвлену реакцію на сказане, має в своїй структурній основі різні елементи словникового складу першої репліки та підпорядковується її формі”⁹³², наприклад: укр. – *І брехню. – І брехню...*⁹³³

За Н.Ю. Шведовою, структурною основою завжди є повторення елементів словникового складу першої репліки.⁹³⁴ Вчена виділяє такі три різновиди реплік-повторів, які були зафіксовані в досліджуваному матеріалі:

⁹²⁶ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹²⁷ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 146.

⁹²⁸ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 88.

⁹²⁹ Там само, 28.

⁹³⁰ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 382.

⁹³¹ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹³² Наталья Юльевна. Шведова, "К изучению русской диалогической речи. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Реплики-повторы," *Вопросы языкознания* №2 (1956): 67-82.

⁹³³ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹³⁴ Шведова, "К изучению русской диалогической речи. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Реплики-повторы," 69.

1) *повторюється одне слово зі складу попередньої репліки, наприклад: англ. – ... but also the culture they bring. – **Culture!***;⁹³⁵ – *Don't oppose it, father, please! I've always wanted to earn my own living. – **Living! Living!***;⁹³⁶ укр. – *А, певно, його підхопили хвилі й гойдають десь у морі. – **Море, море, море!***...;⁹³⁷

2) *повторюється словосполучення, або ж прийменниково-іменникове словосполучення, наприклад: англ. – You've no right to turn on me now and refuse to do your duty as a daughter. – **My duty as a daughter!***;⁹³⁸ укр. – *Хоча менер драми зі сучасного нашого життя нема, все більше переводні. – **Переводні, всі переводні!***;⁹³⁹ – *Як вийдеш заміж зараз же за кого-небудь там, приміром, то вони простять тобі, ще й придане добре дадуть, - пару волів, корову, овечат там і грошей на весілля, щоб значиться, гріх твій покрити; тільки щоб після шлюбу і не смердіти тут, щоб і духу вашого не було! – **Щоб духу!***...;⁹⁴⁰

3) *повторюється предикативна основа першої репліки,*⁹⁴¹ наприклад: укр. – *Куди? Ху! Від совісти, як і від своєї тіні, не втечеш. – **Не втечеш!***;⁹⁴² – *Горілка – ласий напиток; а, окрім того, вона звеселяє дух і надає одваги чоловікові і смілості... – О, ще й як надає!*⁹⁴³

Слово або словосполучення можуть повторюватися в тій же формі, що вони вжиті в першій репліці: укр. – *...разом усе; і мій спектакль - фарс, скінчився! – Ваш? **Скінчився!***;⁹⁴⁴ або ж, як вказує дослідниця, можуть змінювати “свою форму, в деяких випадках можлива заміна словом з тим же коренем”,⁹⁴⁵ наприклад: укр. – *Й сам не знаю...трудно то, трудно; якось усе не випада... – **Ох! Не випада... і не випаде!***;⁹⁴⁶ – *Ви артист, ви благородний*

⁹³⁵ Шоу, *Пьесы*, 11.

⁹³⁶ Galsworthy, *The family Man*.

⁹³⁷ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹³⁸ Шоу, *Пьесы*, 124.

⁹³⁹ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁴⁰ Старицький, *П'єси*, 92.

⁹⁴¹ Шведова, "К изучению русской диалогической речи. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Реплики-повторы," 70-71.

⁹⁴² Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁴³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 125.

⁹⁴⁴ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁴⁵ Шведова, "К изучению русской диалогической речи. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Реплики-повторы," 71.

⁹⁴⁶ Старицький, *П'єси*, 67-68.

чоловік, у вас чула душа й серце, ви розумієте чужі страждання, як свої!... – **О, розумію, розумію.**⁹⁴⁷

Повтори, що використовуються адресатом, можуть складатися не тільки зі слів та словосполучень, що їх вживає адресант. Так, були зафіксовані репліки-повтори, що доповнюються або граматично поширюються другорядними членами речення, тобто адресат, підтримуючи розмову з адресантом, виражає свою думку, додає ще якусь інформацію, наприклад: англ. – *Yes, I imagine there must have been a frightful waste of time. Especially women's time.* – **Oh, waste of life, waste of everything;**⁹⁴⁸ укр. – *На-половину; я мужа не бачу пів року, а тут прикована тільки обов'язком матері... – О, обов'язок матері – приятний обов'язок: він над усім панує в жіночому серці, для нього все можна в жертву принести, все віддати!⁹⁴⁹*

На думку Н.Ю. Шведової, репліки-повтори виражають різноманітні експресивні, оцінні відповіді на те, що було сказано раніше,⁹⁵⁰ наприклад: укр. – *Та тут і скандала нема. Світова річ: Іван Макарович без жінки, Ваніна незамужня діявольськи гарна, куліси, ілюзії, настрій, молода кров, ну... Натурально. – Натурально, натурально!*⁹⁵¹

За дослідженнями Т.Д. Чхетіані, повтори наділені позитивними емоціями.⁹⁵² Фактичний матеріал аналізу дав змогу визначити такі емоції:

1) захоплення: укр. – *Доволі. Зате я восени вашу голову оливою гарно помастю. – Ха-ха-ха! Олифа – еті да! Корошо!..;*⁹⁵³

2) схвалення та запевнення: англ. – *I wouldn't do it again for the same money.* – **The same money!;**⁹⁵⁴ укр. – *Ви мене вчіть, то я вже буду як слід, по-*

⁹⁴⁷ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁴⁸ Шоу, *Пьесы*, 10.

⁹⁴⁹ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁵⁰ Шведова, "К изучению русской диалогической речи. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Реплики-повторы," 69.

⁹⁵¹ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁵² Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 146.

⁹⁵³ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁵⁴ Шоу, *Пьесы*, 10.

мужичому, коли вам хочеться... – **Хочеться!**;⁹⁵⁵ – *Не прикрутить. Годі!*
Урвалася панам нитка. – **Урвалася;**⁹⁵⁶

3) здивування: англ. – *You've no right to turn on me now and refuse to do your duty as a daughter.* – **My duty as a daughter!**⁹⁵⁷ укр. *Здається, дядько Терешко.* – **Уже й здається!**⁹⁵⁸

Вживаються також і повтори для вираження негативних емоцій та оцінок, зокрема:

1) гніву, роздратування, наприклад: англ. – *Oh, sir, don't let him lay a charge agen me for a word like that. You ...* – **Charge! I make no charge!**;⁹⁵⁹ – *Oh! ma'am, please, Miss, I want to go home.* – **She wants to go home--she wants to go home!**;⁹⁶⁰ укр. – *Добрий вечір, Луне Лупичу! Сьогодні приймають дуже добре.* – **Приймають, приймають! На чорта мені їх прийом?**;⁹⁶¹

2) несхвалення: англ. – *I don't want to be accused of stealing.* – **Stealing!**
*You shouldnt have said that, Eliza;*⁹⁶² – *You must have frightened her.* – **Frightened her! Nonsense!**⁹⁶³

Таким чином, сигнали повторення що вербалізуються шляхом відтворення деяких або всіх елементів попередньої репліки адресанта, дають можливість адресату підтримати контакт, засвідчити адресанту свою увагу до нього, проявити свою зацікавленість у продовженні спілкування та, в той же час, виразити позитивні або негативні емоції чи оцінки.

4.2.4 Підтакування. Одним з елементів, що дає змогу адресату підтримати контакт зі співрозмовником та відображає його спрямування на кооперацію, є висловлювання згоди з адресантом, або “підтакування” йому. “Підтакування”, за Словником української мови, є погодженням “з числом-

⁹⁵⁵ Старицький, *П'єси*, 25.

⁹⁵⁶ Там само, 45.

⁹⁵⁷ Шоу, *П'єси*, 124.

⁹⁵⁸ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 407.

⁹⁵⁹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 16.

⁹⁶⁰ Galsworthy, *The family Man*.

⁹⁶¹ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁶² Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 98.

⁹⁶³ Там само, 104.

небудь думкою, висловлюванням, звичайно повторюючи “так” або інші підтверджуючі згоду слова”, а також “схвалення, підтримування чіх-небудь дій, вчинків”.⁹⁶⁴

У своїх працях А.В. Кутькова зазначає, що такі фатичні мовленнєві акти є пасивними сигналами вираженням зацікавлення та співучасті у розмові.⁹⁶⁵ Вони створюють ілюзію суцільної згоди адресата з судженнями, поглядами та установками адресанта, і, разом з тим, спонукають мовця до продовження спілкування на обрану ним тему.

За А.В. Кутьковою, вираження згоди перешкоджає виникненню міжособистісного конфлікту, сприяє гармонійній інтеракції, що є однією з базових дій, які безпосередньо пов’язані з комунікативною успішністю діалогу,⁹⁶⁶ і, відповідно, є основною інтенцією фатичного мовлення. Вивчаючи кооперативне спілкування, дослідниця виокремлює два різновиди “підтвердження” як мовленнєвого стереотипу підтримки контакту, які були зафіксовані у досліджуваному матеріалі. По-перше, це звичайне “підтакування”, бажання показати співбесіднику зацікавленість в його словах та одночасно спонукати до продовження обраної теми, наприклад: англ. – *I don't know – yes – if – . But it's my own Mother! – I know, of course;*⁹⁶⁷ укр. – *Я хочу, щоб хлопчики спершу навчилися шити прості чоботи, а там вже которому скортить городських чобіт, то нехай сам добира способу, як їх змайструвати. – Еге! Нехай вже, мовляв, саме домадикується!..*⁹⁶⁸

По-друге, це звичайне “підтвердження”, обмін спільними знаннями, підтвердження слів мовця на основі наявних знань про обрану тему спілкування,⁹⁶⁹ наприклад: англ. – *The Frenchman is more polite, but not in the*

⁹⁶⁴ Словник української мови, Т. 6, 512.

⁹⁶⁵ Анастасія Владимировна Кутькова, "Речевые стереотипы как средство поддержания контакта (на материале пиренейского варианта португальского языка)," (Автореф. канд. филол. наук, Москва, 2006. Травень 26, 2017, <http://cheloveknauka.com/v/165162/a/#?page=1>).

⁹⁶⁶ Там само.

⁹⁶⁷ Galsworthy, *Joy*.

⁹⁶⁸ Кропивницький, *Драматичні твори*, 109.

⁹⁶⁹ Кутькова, "Речевые стереотипы как средство поддержания контакта (на материале пиренейского варианта португальского языка)."

'*heart*. – *Yes. I suppose we're pretty sound at heart*;⁹⁷⁰ укр. – ... і він цим самим ще гірше себе розіб'є, ніж тим, що вийде. – **Святая правда! Їх удержать не можна...**;⁹⁷¹ – При таких умовах до самовпевності далеко, до спокою й задоволення ще дальше! – **Правда, правда! Тяжка праця! Дивитись приємно, а бути у шкурі артиста я б не хотів!**⁹⁷²

На думку Т.Д. Чхетіані, мовленнєва реалізація вираження згоди, або “тактики підтакування відбувається різними лексико-семантичними структурами, що місять бажану для адресанта оцінку повідомленої ним інформації”.⁹⁷³ Так, це можуть бути “десемантизовані “короткі структури”, що уточнюються за допомогою ситуації та контексту, а також мають окличну форму і щиро запевнюють співрозмовника в щирості, підтримці та розумінні його точки зору”, наприклад: англ. *Come with me now and let's have a jaw over some supper*. – **Right you are**;⁹⁷⁴ укр. – **Отак треба хазяїнувать. – Правда!**⁹⁷⁵

Беручи за основу класифікацію, що була запропонована Т.Д. Чхетіані,⁹⁷⁶ та відповідно до опрацьованого фактичного матеріалу, вважаємо, що “підтакування” можуть реалізовуватися такими одиницями:

1) окремими лексемами, що виражені прикметниками, прислівниками, вигуками. До цієї групи відносимо такі одиниці в англійській мові – *Indeed*, *Exactly*, *Yes* та інші; в українській мові: *Так*, *Звісно*, *Аякже*, *Еге*, *Отож* та їх фонетичні варіанти; наприклад: англ. – *I don't think they do, Miss*. – **Exactly**;⁹⁷⁷ – *Good for your young man*. – **Yes, sir**;⁹⁷⁸ укр. – **То вони мені голову об'їдять! – Ото-то бо й є!**⁹⁷⁹

2) атрибутивні словосполучення, або односкладні речення: укр. – *Одно достоїнство не виключає другого, а тільки доповня й робить чудовий*,

⁹⁷⁰ Galsworthy, *The family Man*.

⁹⁷¹ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 407.

⁹⁷² Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁷³ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 128.

⁹⁷⁴ Шоу, "Пигмалион (*Pigmalion*)," 22.

⁹⁷⁵ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 410.

⁹⁷⁶ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 128-130.

⁹⁷⁷ Galsworthy, *The family Man*.

⁹⁷⁸ Там само.

⁹⁷⁹ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 364.

гармонійний акорд, який чарує душі всіх! – **Правда, свята правда!**;⁹⁸⁰ – Тепер за ті гроші можна купити десять тисяч овець! – **Це правда**;⁹⁸¹

3) двоскладні емотивні речення, наприклад: англ. – *Of course--but the point is, Annie, that marriage makes all the difference. – Yes, Miss; that's what I thought*;⁹⁸² – ... *One of these days it'll get out we've had a row. That wouldn't do me any good. – I see*;⁹⁸³ укр. – *Будемо правду говорити, що хороша зі сучасного життя драма теж слухається охотно. – А-а! Так, так! І я люблю хорошу зі сучасного життя драму*.⁹⁸⁴

Основна функція сигналів підтакування, що вживаються як фатичні мовленнєві акти, полягає не тільки в підтримці контакту зі співрозмовником, вираженні участі у процесі спілкування, підтвердженні активної мисленнєвої діяльності, але і у запевненні в тому, що “канал зв’язку працює”, та в тому, що адресат цілком погоджується з висловлюванням адресанта, наприклад: англ. *Because of that man. – Indeed!*⁹⁸⁵ укр. – *Я, знаєте, драм і страшних трагедій не люблю. Доволі з нас і своїх драм у щоденнім життю! – Так, так! Ах, у життю багато драм, я сам люблю більше комедію*.⁹⁸⁶

Отже, сигнали “підтакування” сприяють встановленню позитивних стосунків між комунікантами та розвитку кооперативного спілкування, запевнюють адресанта в тому, що адресат сприймає його повідомлення, та підтримує його, погоджується з його висловлюваннями.

4.3 Прагматичні маркери привернення уваги

Окрім зазначених вище семантичних та синтаксичних фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту, на центральному етапі широко використовуються **прагматичні маркери** привернення уваги. Такі одиниці були зафіксовані як в англійській, так і в українській мові.

⁹⁸⁰ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁸¹ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 400.

⁹⁸² Galsworthy, *The family Man*.

⁹⁸³ Там само.

⁹⁸⁴ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁸⁵ Galsworthy, *Joy*.

⁹⁸⁶ Там само.

Прагматичні маркери привернення уваги, будучи елементами фатичного мовлення, вживаються мовцями на початковому та на центральному етапах спілкування. Такі одиниці прямо орієнтовані на зміну поведінки адресата та сприйняття ним інформації,⁹⁸⁷ тобто вони є спонукальними сигналами до виконання слухачем певних рецептивних та мисленнєвих дій.

Як зазначає Ю.В. Матюхіна, прагматичні маркери відіграють важливу роль “в організації спілкування, в досягненні когерентності дискурсу, сигналізуючи зв’язки окремих частин дискурсу та пов’язуючи їх між собою”,⁹⁸⁸ наприклад: англ. *Look here, old girl!*;⁹⁸⁹ *Come! Youll be all right*;⁹⁹⁰ *Well?*;⁹⁹¹ *Indeed!*;⁹⁹² укр. – *Чуєш, мати запевняє, що буцімто я вчора об’яснився перед Ізмайловою?! – Удрав шутку...;*⁹⁹³ *Ну?;*⁹⁹⁴ *Слухайте, оригінальний мужчино! Кличте обідати і Стьопу.*⁹⁹⁵

Дослідження показують, що прагматичні маркери в англійській мові можуть вживатися в будь-якій позиції в реченні, що, за словами Т.Д. Чхетіані, підтверджує їхню факультативність,⁹⁹⁶ наприклад: англ. *Look here!*;⁹⁹⁷ *I say, you know! Come!*;⁹⁹⁸ *Now, now, look here, Governor. Is this reasonable? Is it fairity to take advantage of a man like this? The girl belongs to me. You got her. Where do I come in?;*⁹⁹⁹ – *Henry; you are the life and soul of the Royal Society’s soirees; but really youre rather trying on more commonplace occasions. – Am I? Very sorry. I suppose I am, you know. Ha, ha!*¹⁰⁰⁰

⁹⁸⁷ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 80.

⁹⁸⁸ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 91.

⁹⁸⁹ Galsworthy, *Joy*.

⁹⁹⁰ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 97.

⁹⁹¹ Galsworthy, *The family Man*.

⁹⁹² George Bernard Shaw, *How He lied to Her husband*, accessed May 25, 2017, https://en.wikisource.org/wiki/How_He_Lied_to_Her_Husband/The_Play.

⁹⁹³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 111.

⁹⁹⁴ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁹⁵ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

⁹⁹⁶ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 86-87.

⁹⁹⁷ Galsworthy, *The family Man*.

⁹⁹⁸ Шоу, *Пьесы*, 39.

⁹⁹⁹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 50.

¹⁰⁰⁰ Там само, 70.

Одиниці *You know, you see* займають різні позиції у реченні, що свідчить про виконання ними різних прагматичних функцій: привернення уваги, підтримка контакту, солідаризація зі співрозмовником та інші. Прагматичний маркер *I say*, у свою чергу, завжди займає початкову позицію, чим свідчить про те, що функція привернення уваги є для нього основною, а функція підтримки контакту – другорядною, опосередкованою через основну.¹⁰⁰¹

На відміну від англійської, в українській мові переважну більшість прагматичних маркерів знаходимо на початку речення. Мовець використовує їх з метою привернення уваги саме на початку мовленнєвого акту підтримки контакту,¹⁰⁰² наприклад: укр. *Слухай, Марусечко!*;¹⁰⁰³ *Тю, диви! Звідкіля це ти узявся?*;¹⁰⁰⁴ – *Слухай, Порфирій, я тебе переведу в Мануйлівку, а вас, пане Зеленський, в Чагарник. – Ох-хо-хох!*¹⁰⁰⁵

Підтримуємо вчення Т.Д. Чхетиані про те, що ці елементи виражають пряму апеляцію до адресата і спрямовані на завоювання довіри з його сторони.¹⁰⁰⁶ Їх лексико-семантичний зміст свідчить про те, що адресант об'єднує себе з адресатом на основі спільних знань, інформації, досвіду, наприклад: англ. – *He has never known before what it is to stray over the hearth on a summer night with my Vivie. – Now, goodness me, I hope I've not mistaken the day. That would be just like me, you know*;¹⁰⁰⁷ укр. – *Класична птиця! Рим спасла, а хазяїна загубила! – Знаєте, таке нещастя. Якось не приходитьсья висміювать!..*;¹⁰⁰⁸ *Нехай їй чорт! Ти знаєси, я її ненавиджу! Фойда! Терпіти не можу таких! Ходить по хаті. Нахалка! Ху! Нав'язалась незнайомому мужчині...*;¹⁰⁰⁹ *Кажуть, він тебе й горілку навчив пити... Це й знов брехня!*¹⁰¹⁰

¹⁰⁰¹ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 92-93.

¹⁰⁰² Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 87.

¹⁰⁰³ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

¹⁰⁰⁴ Кропивницький, *Драматичні твори*, 35.

¹⁰⁰⁵ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 357.

¹⁰⁰⁶ Чхетиани, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 89.

¹⁰⁰⁷ Шоу, *Пьесы*, 7.

¹⁰⁰⁸ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 406.

¹⁰⁰⁹ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

¹⁰¹⁰ Кропивницький, *Драматичні твори*, 125.

Разом з тим, мовець ставить перед собою ще одну комунікативно-прагматичну ціль: підняти престиж адресата до свого рівня, наблизити його до себе¹⁰¹¹: англ. – *Listen here, Governor. You and me is men of the world, aint we? – Oh! Men of the world, are we?;*¹⁰¹² укр. *Слухай, Марусечко!*¹⁰¹³

Такий процес солідаризації з адресатом, за Т.Д. Чхетіані, спрямований на отримання від нього уваги, підтримки та розуміння.¹⁰¹⁴ Контекстуально-інтерпретаційний аналіз дає змогу побачити, чи існує взаємозв'язок між знаннями адресата та адресанта.

На думку Ю.В. Матюхіної, прагматичні маркери сприймаються як конвенційні, їхнє семантичне значення практично втрачено і вони пов'язані з певними ситуаціями.¹⁰¹⁵ М. Драздаускене виділяє два різновиди прагматичних маркерів: 1) однослівні мовленнєві наповнювачі та 2) дво- та багатослівні мовленнєві наповнювачі.¹⁰¹⁶ Дослідниця зазначає наступне: якщо слово, що входить до складу прагматичного маркера, не є повнозначним, то воно близьке до “мовленнєвого наповнювача”, тобто виступає в ролі “заповнювача паузи”. За Т.Д. Чхетіані, ці елементи не є повністю десемантизованими, а лише семантично “ослабленими”, оскільки вони містять сему “знати щось”, що і отримує реалізацію в наступному пропозиціональному змісті висловлювання.¹⁰¹⁷

Спираючись на дослідження М. Драздаускене,¹⁰¹⁸ Ю.В. Матюхіної,¹⁰¹⁹ Т.Д. Чхетіані,¹⁰²⁰ вважаємо, що прагматичні маркери є неспеціалізованими сигналами, що прямо спрямовані на підтримку контакту. Беручи до уваги вище

¹⁰¹¹ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 89-90.

¹⁰¹² Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 53.

¹⁰¹³ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

¹⁰¹⁴ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 90.

¹⁰¹⁵ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 91.

¹⁰¹⁶ Драздаускене, "Контактоустанавливающая функция речи (на материале английского языка)," 10.

¹⁰¹⁷ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 91.

¹⁰¹⁸ Драздаускене, "Контактоустанавливающая функция речи (на материале английского языка)," 6.

¹⁰¹⁹ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 90-91.

¹⁰²⁰ Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)," 80-82.

згадані вчення, вважаємо, що прагматичні маркери можна розділити на дві категорії: 1) мовленнєві наповнювачі, або елементи заповнення пауз, та 2) одиниці, що є лише семантично ослабленими, проте сприяють процесу солідаризації з адресатом та вказують на наявність спільних знань у адресанта та адресата.

Щодо англійської мови, до групи мовленнєвих наповнювачів, або елементів заповнення пауз відносимо *Well, Oh, Now, Indeed!, Phew!, Really?, Oh, Lord!, Ah!, Oh! very well!* та інші. Дієслова сприйняття (*Listen, Look, Hear, See*) та розумової діяльності (*think, mind you, guess*), а також двоскладні вставні речення (*You know, you see*) належать до другого різновиду прагматичних маркерів.

Українська мова також характеризується двома різновидами прагматичних маркерів: 1) елементи заповнення пауз: *А то ж!, Диви!, А?* та 2) семантично ослаблені одиниці, що спрямовані на зміну поведінки адресата.

Оскільки прагматичні маркери підтримки контакту *Listen, Look, Hear, Слухай, Дивись, Кажуть* та інші прямо орієнтовані на зміну поведінки адресата, вони можуть входити до складу інформативних мовленнєвих актів, тобто налаштовують адресата на сприйняття нової інформації.

Таким чином, ці прагматичні маркери привернення уваги спрямовані на привернення уваги адресата та утримання її на певному рівні. Вони дають змогу адресанту не тільки підтримати контакт, але і завоювати довіру та розуміння свого співрозмовника.

4.4 Різновиди неспеціалізованих фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту

Як було зазначено вище, науковці поділяють одиниці підтримки контакту на два типи: спеціалізовані одиниці, основною функцією яких є підтримка комунікації на центральному етапі, та неспеціалізовані одиниці, для яких підтримка контакту не є основною, проте мовці користуються ними з метою

підтримати та продовжити процес інтеракції (Ю.В. Матюхіна,¹⁰²¹ Т.Д. Чхетіані¹⁰²²). До неспеціалізованих фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту відносимо такі: жарти, компліменти та похвала, лайка, прокльони, злопобажання, образа.

4.4.1 Жарти. Жарти вже розглядалися як одиниці встановлення контакту в 3 розділі даного дослідження. Нагадаємо, що Словник української мови визначає жарт як щось “сказане чи зроблене для розваги, сміху; дотеп, витівка”, або “що-небудь несерйозне, незначне”.¹⁰²³ Таким чином, мовець використовує мовленнєві одиниці жарту для того, щоб розсмішити, розвеселити адресата, зняти напругу.

Жарт на основному етапі підтримки розмови, за В.О. Самохіною, дозволяє не тільки підтримати спілкування, але і зміцнити знайомство, зняти напругу, сприяти позитивному настрою та показати прихильність адресанта до адресата.¹⁰²⁴ Досягнення ефекту від використання жарту можна простежити тільки беручи до уваги всю трансакцію підтримки контакту, тобто реакцію слухача на жарт мовця.

Мовна гра жарту повинна “ґрунтуватися на знанні системи одиниць мови, на здатності до творчої інтерпретації цих одиниць, тобто до порушення цих норм.”¹⁰²⁵ Таким чином, співрозмовники повинні мати однакові фонові знання, що дає можливість зрозуміти та правильно інтерпретувати жарти.

Як зазначає дослідниця, жарт є ігровим текстом, що має на меті розсмішити, і таким чином адресант грає з адресатом.¹⁰²⁶ Жарти можуть вживатися не лише з метою розсмішити, але і насміхання, наприклад, англ. –

¹⁰²¹ Матюхіна, "Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв." (дис.), 51-52.

¹⁰²² Чхетіані, "Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка)", 74-75.

¹⁰²³ Словник української мови, Т. 2, 511.

¹⁰²⁴ Самохіна, *Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США*, 135.

¹⁰²⁵ Там само, 90.

¹⁰²⁶ Там само, 90.

*Nonsense, girl! What do you think a gentleman like Mr Higgins cares what you came in? – Oh, we are proud!*¹⁰²⁷

Як було вище зазначено, для носіїв англійської мови важлива гра слів у висловлюванні жарту. Це дає можливість адресанту не тільки розсмішити адресата, але і посміятися над собою і над іншими, наприклад: англ. *Oh, uncle Tom, your head is so beautiful from here!*;¹⁰²⁸ *Ever been in a taxi before? – Hundreds and thousands of times, young man.*¹⁰²⁹

Дослідження показують, що україномовному художньому дискурсу притаманні використання фразеологізмів, приказок та прислів'їв для реалізації фатичних мовленнєвих актів жартів на центральному етапі розмови. Вживання жарту на цьому етапі спілкування свідчить про бажання адресанта показати свою прихильність, і таким чином, покращити стосунки та зменшити комунікативну відстань між ними, тоді як жарт при встановленні контакту показує, що стосунки між комунікантами досить близькі, що і дає змогу починати вербальну комунікацію з жарту.

У багатьох випадках значення фразеологізмів та приказок можна визначити тільки при застосуванні контекстуально-інтерпретаційного аналізу, або беручи до уваги авторські ремарки, наприклад: укр. – *Іван Миколайович! От спасибі! Яким вітром? – Південним, теплим!*¹⁰³⁰ Так, за Словником української мови,¹⁰³¹ мовці користуються висловлюванням “*яким вітром вас (сюди) занесло?*”, коли запитують “*яким способом, з якої причини, з якою метою з’явився (з’явилися), яка потреба привела?*”.

З контексту розуміємо, що такий вислів вживається жартома, заради розваги, щоб підтримати хороші стосунки між комунікантами. Проте, такий фразеологізм може означати і позитивну, і негативну реакцію адресанта при зустрічі з адресатом, наприклад: укр. – *Яким це вас вітром сюди занесло? –*

¹⁰²⁷ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 30.

¹⁰²⁸ Galsworthy, *Joy*.

¹⁰²⁹ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 24.

¹⁰³⁰ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 372.

¹⁰³¹ Словник української мови, Т. 1, 687.

Таким же, як і вас.¹⁰³² Така відповідь-реакція відображає недоброзичливе ставлення одного мовця до іншого.

Підтримуємо думку Т.А. Шульги про те, що “семантика словесних засобів комічного є контекстно пов’язаною, у ній розкриваються приховані конотації, асоціативно-семантичні властивості конкретних “словникових” лексем”.¹⁰³³ Гумористичний ефект створюється тоді, коли певна словникова одиниця отримує іронічне індивідуально-авторське тлумачення. Наприклад, кашель не може бути “морським”, а використання такої лексеми у відповідь створює комічний ефект: укр. – *Оригінальний кашель. – Морський!*¹⁰³⁴

Звернемося до іншої ситуації: молодий хлопчина приходять на вечорниці, що відбуваються у домі старшої жінки (“Здрастуйте, бабуся!”), та з метою підтримати контакт, починає жартувати. Так, він запитує бабуся, чи “вона ще підскакує”, що, як розуміємо з контексту, є етикетною фразою, але водночас, вживання такого висловлювання у розмові з “бабусею” створює гумористичний ефект. Наприклад: укр. – *Чи ви ще підскакуєте? – Підскакую: з печі додола, а з дола на піч.*¹⁰³⁵

Семантично слово “підскакувати” має значення “робити невеликі стрибки вгору, підстрибувати”,¹⁰³⁶ тоді як вживання цієї лексеми старшою жінкою надає їй комічної конотації. Таким чином, жарт вказує на взаємно прихильні стосунки між співрозмовниками, їх бажання створити позитивну атмосферу, розвеселити один одного.

Проаналізований фактичний матеріал свідчить про те, що **жарти** є також характерними одиницями підтримки контакту зі сторони адресата, наприклад: укр. – *Чого ж панич до неї ходить? – Чи тебе мама не п’яною привела? Дивіться, люде добрі, яка маненька, наче з капусти вискочила.*¹⁰³⁷

¹⁰³² Кропивницький, *Драматичні твори*, 40.

¹⁰³³ Тамара Анатоліївна Шульга, "Гумористичний компонент у семантиці лексичних і фразеологічних одиниць мови творів Євгена Дударя" (Автореф. канд. філол. наук, Київ, Інститут української мови НАН України, 2009). 7.

¹⁰³⁴ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

¹⁰³⁵ Кропивницький, *Драматичні твори*, 65.

¹⁰³⁶ Словник української мови, Т. 6, 501.

¹⁰³⁷ Старицький, *П'еси*, 33.

Жарти дають можливість адресату не лише підтримати розмову, забезпечити безперервний контакт з мовцем, але й сприяють позитивному настрою, “розбивають кригу” між комунікантами. Наприклад, дівчина заходить до хати, і, підтримуючи контакт зі своїми співрозмовниками, використовує жарт, щоб налаштувати їх на позитивний лад: укр. – *Добри вечір! – Сестри вечір, добрички, чи не телячили ви моїх бачатків? – Аякже, телячили, телячили: задрали лози та й побігли у хвіст.*¹⁰³⁸

Вживання жартів з метою підтримки контакту свідчить про те, що адресат намагається “відійти від серйозної розмови”,¹⁰³⁹ і хоче створити позитивний настрій, наприклад: укр. – *І що ж, допомгло вам море? – Як бабі кадило.*¹⁰⁴⁰

Були зафіксовані трансакції фатичного мовлення, коли адресант вживає жарт для підтримки контакту, і адресат також відповідає жартівливим фатичним мовленнєвим актом не тільки для того, щоб підтримати розмову, але і висловити свою бажання спілкуватися “однією мовою”, мовою жартів, наприклад: укр. – *Іван Миколайович! От спасибі! Яким вітром? – Південним, теплим! Доброго здоров'я та божже помози!*¹⁰⁴¹

Відповідь-реакція на жарт також має гумористичну конотацію: “*Південним, теплим!*”. Таким чином, жарти, які вербалізуються через щось смішне, несерйозне, дають можливість адресату не тільки підтримати безперервний процес спілкування, але і сприяють позитивному настрою, зменшенню дистанції між комунікантами.

Таким чином, жартування на фазі підтримки контакту дає можливість співрозмовникам підтримати хороші стосунки та позитивну атмосферу. Оскільки жарт вимагає зворотної реакції, то вважаємо, що повноцінно він реалізується тоді, коли адресат підтримує прагнення адресанта пожартувати, виражаючи своє прихильне ставлення до нього.

¹⁰³⁸ Кропивницький, *Драматичні твори*, 40.

¹⁰³⁹ Карасик, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, 252.

¹⁰⁴⁰ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

¹⁰⁴¹ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 372.

Разом з тим, в залежності від комунікативної інтенції гумор може не тільки сприяти встановленню позитивного настрою, але і зашкодити спілкуванню (розсмішити або образити). Зокрема, як зазначає В.О. Самохіна, коли жарт стає знаряддям образи, “спрацьовує механізм антифразису, який виявляється в контексті, коли комічна ситуація може перерости в конфліктну”.¹⁰⁴²

4.4.2 Компліменти, похвала. У дослідженні компліменти вже розглядалися у розділі 1, коли аналізувалися одиниці етапу встановлення контакту. Ще раз зазначимо, що “*комплімент – це приємні, люб’язні слова; похвала, лестощі.*”¹⁰⁴³ Словник Longman Dictionary of Contemporary English визначає комплімент як “висловлювання, що показує ваше захоплення чимось / кимось”.¹⁰⁴⁴ Цікаво, що етимологічний словник англійської Online Etymology dictionary дає інше пояснення компліменту, а саме: “дія, висловлювання ввічливості, і розуміється як таке, що зазвичай включає в себе деяке лицемірство”.¹⁰⁴⁵ Отже, компліменти – це приємні слова, що виражають захоплення та похвалу.

Проте, на етапі підтримки контакту адресант використовує комплімент з дещо іншою метою, ніж на початковому етапі встановлення контакту. Так, якщо при встановленні контакту комплімент виконує роль елемента, що “розбиває кригу” між комунікантами та ініціює контакт, то на центральній фазі спілкування його роль полягає в тому, щоб на якомога довший період продовжити існування “позитивної” атмосфери, покращити настрій адресата, засвідчити йому свою увагу. За словами Я.К. Радевич-Винницького, призначенням **компліменту** є “зробити словами приємність співрозмовникові, піднести йому настрій, викликати взаємну симпатію”,¹⁰⁴⁶ наприклад: англ.

¹⁰⁴² Самохіна, *Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США*, 50, 236.

¹⁰⁴³ Словник української мови, Т. 4, 251.

¹⁰⁴⁴ Longman Dictionary of Contemporary English, accessed May 26, 2017, <http://www.ldoceonline.com/dictionar/compliment>.

¹⁰⁴⁵ Online Etymology Dictionary, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=compliment.

¹⁰⁴⁶ Радевич-Винницький, *Етикет і культура спілкування*, 154.

*Perfect gentleman, Praddy. Always were. My ideal through life;*¹⁰⁴⁷ укр. *Світла, благородна душа в тебе, безцінна Марусечко! Для тебе життєве море не страшне, а я боюсь його.*¹⁰⁴⁸

Комплімент від адресанта, так як і жарт, вимагає реакції адресата, тому свідченням того, що комплімент позитивно сприймається адресатом, буде продовження спілкування та висловлювання вдячності відповідно до прийнятого мовленнєвого етикету народу, наприклад: англ. – *Well I must say your house is in a charming spot here. Really most charming. – Yes: it is indeed;*¹⁰⁴⁹ укр. – *Гарненькі жінки всі з талантом. – Спасибі.*¹⁰⁵⁰

Мета фатичного мовленнєвого акту **компліменту** на фазі підтримки контакту полягає у досягненні необхідного тону спілкування, формуванні позитивного ставлення співрозмовників один до одного, зменшенню дистанції між ними та зняттю емоційного напруження.¹⁰⁵¹ Таким чином, він виконує позитивну функцію: англ. – ... *but I know I can be a lady to you, because you always treat me as a lady, and always will. – Well, this is really very nice of you, Miss Doolittle.*¹⁰⁵²

Так само, як і використання компліментів на етапі встановлення контакту, на центральному етапі комплімент вимагає від мовця певного творчого підходу до його реалізації,¹⁰⁵³ тобто адресант повинен зробити особистий вклад у його формування, беручи до уваги не лише конкретні умови спілкування, але і особу адресата.

Якщо адресант використовує комплімент з тією метою, щоб справити враження на адресата, зробити йому приємне, підтримати на хорошому рівні або навіть покращити стосунки між ними, то адресат, у свою чергу, використовує комплімент як спосіб продовження контакту і щоб запевнити адресанта у своїй увазі, схваленні та подяці за ту інформацію, що була сказана,

¹⁰⁴⁷ Шоу, *Пьесы*, 52.

¹⁰⁴⁸ Карпенко-Карий, *Життєве море*.

¹⁰⁴⁹ Шоу, *Пьесы*, 74.

¹⁰⁵⁰ Карпенко-Карий, *Життєве море*.

¹⁰⁵¹ Вострикова, "Комплімент как одна из форм фатического общения," 5.

¹⁰⁵² Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 117.

¹⁰⁵³ Вострикова, "Комплімент как одна из форм фатического общения," 10.

наприклад: англ. – *In short, behaving as if you were in Heaven, where there are no third-class carriages, and one soul is as good as another. – Amen. You are a born preacher;*¹⁰⁵⁴ укр. – *Спасибі, тату! – Розумна головка!...*¹⁰⁵⁵ *Здорова, цвіте, шие, з дітьми возиться, а перед твоїм портретом молиться. – Свята жєницина!*¹⁰⁵⁶

Компліменти можуть виражати вдячність за “запропоновану допомогу, за розуміння проблеми та труднощів співрозмовника, за зроблені кроки до досягнення цілі.”¹⁰⁵⁷ За дослідженнями, компліменти на етапі підтримки контакту зі співрозмовником бувають таких різновидів:

1) щодо особи адресата, його особистісних якостей, зовнішнього вигляду, наприклад: англ. – *And I'll pay for the lessons. – Oh, you are real good. Thank you, Captain;*¹⁰⁵⁸ укр. – *...і кожного визволятиму з okazji й навчатиму усьому якнайкраще!... – Спасєнна ви душа!*¹⁰⁵⁹

2) щодо ситуації, в якій знаходяться комуніканти, наприклад: англ. *What a charming little place you have here!;*¹⁰⁶⁰ *What a beautiful night! Look!;*¹⁰⁶¹ укр. – *Не можна очей одірвати.... Ах, сад. Ах, сад який! Рай, рай кругом!;*¹⁰⁶² *О, мої божєственні зорі.*¹⁰⁶³

Отже, комплімент виражає повагу, хороше ставлення до співрозмовника, що сприяє створенню позитивної атмосфєри та сприяє подальшій взаємодії. Компліменти використовуються з метою отримання зворотного зв'язку та покращєння стосунків між комунікантами.

4.4.3 Лайка, прокльони, злопобажання. Для підтримки вербального контакту, зокрема в україномовному художньому дискурсі, адресанти користуються мовленнєвими актами, що виражають лайання, прокльони та

¹⁰⁵⁴ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 121.

¹⁰⁵⁵ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 370.

¹⁰⁵⁶ Карпенко-Карий, *Житєйське море*.

¹⁰⁵⁷ Вострикова, "Комплимент как одна из форм фатического общения," 10.

¹⁰⁵⁸ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 33.

¹⁰⁵⁹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 125.

¹⁰⁶⁰ Шоу, *Пьєсы*, 15.

¹⁰⁶¹ Там само, 68.

¹⁰⁶² Карпенко-Карий, *Житєйське море*.

¹⁰⁶³ Карпенко-Карий, *Житєйське море*.

злопобажання. Розглянемо лексичне значення цих слів для того, щоб розуміти мету їхнього вживання мовцями.

Лаяти, за Словником української мови, означає “різкими, образливими словами висловлювати осуд, докори”, або ж “обзивати кого-небудь принизливими, образливими словами.”¹⁰⁶⁴ Лексему “*лаятися*” розуміємо як спосіб “виражати своє незадоволення грубими, часто непристойними або образливими словами”, або “дорікати одне одному, лаяти одне одного; сваритися.”¹⁰⁶⁵

Словникова дефініція лексем “*проклин / прокльон*” має два значення. По-перше, це “лайливий вислів, який виражає різкий осуд кого-, чого-небудь, велике обурення кимсь, чимсь, ненависть до когось, чогось і т. ін.”¹⁰⁶⁶ По-друге, “*прокльон*” означає те саме, що і “*прокляття* – різке засудження кого-небудь, що часто свідчить про безповоротний розрив з ним і супроводжується зловісним побажанням, пророцтвом.”¹⁰⁶⁷

Таким чином, лайка та прокльони вживаються з метою різкого засудження чого-небудь, вираження гніву та обурення, а також для побажання чогось поганого співрозмовнику за допомогою образливих слів.

Як зазначає Ю.О. Дем’янова, “через вживання лайливих формул відбувається порушення комунікативної рівноваги, пониження соціального статусу адресата, послаблення його комунікативних позицій, підсилення негативних емоцій через їх “*викрикування*”, поглинання емоції, що її переживає адресант, тощо”,¹⁰⁶⁸ наприклад: укр. *Ех, кумцю-кумцю, бодай вас курка вбрикнула!*¹⁰⁶⁹

Збірник українських приказок та прислів’їв відносить висловлювання “*бодай вас курка вбрикнула!*” до групи лихих побажань та прокльонів.¹⁰⁷⁰ За

¹⁰⁶⁴ Словник української мови, Т. 4, 457.

¹⁰⁶⁵ Словник української мови, Т. 4, 457.

¹⁰⁶⁶ Словник української мови, Т. 8, 201.

¹⁰⁶⁷ Словник української мови, Т. 8, 202.

¹⁰⁶⁸ Юлія Олексіївна Дем’янова, “Національно-комунікативні особливості паремійних формул прокльонів та злопобажань,” *Дослідження з лексикології і граматики української мови* Вип. 12 (2012), 77.

¹⁰⁶⁹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 134.

¹⁰⁷⁰ Валентина Бобкова, Йосип Багмут, Алла Багмут, упоряд., *Українські народні прислів’я та приказки* (Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963), 732.

Словником української мови, “щоб тебе (вас і т. ін.) муха (гуска, курка, жаба і т. ін.) вбрикнула” означає жартівливе побажання покарання за щось.¹⁰⁷¹

Лайка, прокльони також вживаються зі сторони адресата, тобто адресат висловлює негативні побажання у відповідь на те, що було сказане адресантом. Як зазначає Н.К. Войцехівська, “прокляття чи прокльон, чи злопобажання – це висловлювання, в яких реалізується психологічна агресія мовця на відповідні дії його співрозмовника”.¹⁰⁷² Отже, такі негативні побажання дають можливість адресату вербалізувати свою реакцію на те, що було сказано чи зроблено адресантом. Так, наприклад, дівчина завела знайомих до невідомої місцевості, а юнак, виражаючи свій гнів, лається на неї: укр. – *Бач, куди їх лише занесло! А все це Текля керує! – Хай вона пропаде, анахтема!*¹⁰⁷³

Висловлювання “пропади (пропало б, пропали б, нехай би пропало і т. ін.) ти (ви, воно, все і т. ін.) пропадом” за Словником української мови є лайливим виразом та вживається а) “як вираз, що передає досаду, гнів з приводу чого-небудь”, або ж б) як прокльін”.¹⁰⁷⁴

На думку Ю.О. Дем’янової, прокльони і “злопобажання – закорінені у народну традицію вербальні способи виявлення природних афектів людини”,¹⁰⁷⁵ тобто “стану дуже великого, але короткочасного нервового збудження.”¹⁰⁷⁶ Наприклад, помічник господаря гнівається та лається на людей: укр. – *Хазяїна! – Та не кричіть так, бодай вам заціпило!*¹⁰⁷⁷

Лаяння “бодай тобі заціпило” уживається “як побажання втратити здатність говорити”,¹⁰⁷⁸ тобто побажання поганого, злопобажання.

Як зазначає Г.-Г. Гадамер, висловлювання у будь-якій формі, від прокляття до благословення, не може бути осмисленим, якщо воно

¹⁰⁷¹ Словник української мови, Т. 1, 301.

¹⁰⁷² Наталія Костянтинівна Войцехівська, "Прокльони та злопобажання в українському конфліктному діалогічному дискурсі," *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"* № 13 (2014): 4-8.

¹⁰⁷³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 80.

¹⁰⁷⁴ Словник української мови, Т. 8, 247.

¹⁰⁷⁵ Дем’янова, "Національно-комунікативні особливості паремійних формул прокльонів та злопобажань," 73.

¹⁰⁷⁶ Словник української мови, Т. 1, 73.

¹⁰⁷⁷ Карпенко-Карий, *Драматичні твори*, 366.

¹⁰⁷⁸ Словник української мови, Т. 3, 398.

розглядається поза межами контексту.¹⁰⁷⁹ Такі висловлювання мають оказіональний характер, оскільки статус висловлювання вони отримують тільки в акті розуміння. Такої ж думки дотримується Ю.О. Дем'янова, та зазначає, що “функціональне навантаження прокльонів та побажань, що практично є необмеженим, виявляється лише в ситуації спілкування”,¹⁰⁸⁰ наприклад: укр. – *Чи годиться й хазяїнові та отак посереду вулиці валятись? – Не чхай мені в ніс, нехай тобі біс!*¹⁰⁸¹

Фразеологізм “хай (нехай) йому (їм і т. ін.) біс!” має значення “бодай минуло, згинуло!; хай пропаде, згине (пропадуть, згинуть)! і т. ін.”,¹⁰⁸² тобто є побажанням недоброго, поганого. Отже, використання такого фатичного мовленнєвого акту адресатом у відповідь на зауваження адресанта вказує на зневагу до останнього, та бажання завершити спілкування з ним.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз прокльонів та лаяння дає змогу простежити те, що вони не завжди спрямовані на співрозмовника. Так, зустрічаються вживання негативних побажань у адрес третіх (сторонніх) осіб, котрі не беруть безпосередньої вербальної участі у розмові, наприклад: укр. – *Мамо, йдіть мерщій додому, бо там вже й до скрині добираються. – А дулі їм з маком!*¹⁰⁸³

За Словником української мови, виловлювання “дулю [з маком] дати (показати і т. ін.)” вважається вульгарним, то означає “абсолютно нічого не дати, не зробити і т. ін.”, а “дуля тобі (йому, вам, їм і т. ін.) (під (в) ніс) лайливий вираз на означення презирливої відмови, незгоди і т. ін.”¹⁰⁸⁴

Таким чином, мовленнєві акти лаяння та прокльонів можна розглядати тільки в контексті їхнього вживання. Вони створюють негативну атмосферу та порушують комунікативну рівновагу між співрозмовниками, понижуючи статус адресата. Мовленнєві акти, що виражають семантику лаяння та

¹⁰⁷⁹ Ганс Георг Гадамер, *Актуальність прекрасного* (Москва: Искусство, 1991), 67.

¹⁰⁸⁰ Дем'янова, "Національно-комунікативні особливості паремійних формул прокльонів та злопобажань," 77.

¹⁰⁸¹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 134.

¹⁰⁸² Словник української мови, Т. 1, 189.

¹⁰⁸³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 132.

¹⁰⁸⁴ Словник української мови, Т. 2, 434.

прокльонів, так само як і жартів та образ, можуть вербалізуватися за допомогою сталих виразів, фразеологізмів, прислів'їв та приказок, якими переповнений український художній дискурс.

4.4.4 Образа. Мовленнєва агресія, за дослідженнями К.Ф. Сєдова, це “цілеспрямована дія, орієнтована на те, щоб викликати негативний емоційно-психологічний стан (страх, фрустрацію і т.д.) у адресата”.¹⁰⁸⁵ Вона пов'язана з намаганням справитися з почуттям неповноцінності та досягти почуття переваги над кимось. На думку дослідників І.Н. Горелова, К.Ф. Сєдова, у повсякденному дискурсі мовленнєва агресія знаходить вираження у різних мовленнєвих актах, серед яких можливі погрози, образи, звинувачення, насміхання, докори та інші.¹⁰⁸⁶

Серед фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в українському та англійському художньому дискурсі були виявлені одиниці, семантика яких відображає образу. Образа, за тлумаченням Словника української мови, – це “зневажливе висловлювання, негарний вчинок і т. ін., що спрямовані проти кого-небудь і викликають у нього почуття гіркоти, душевного болю”.¹⁰⁸⁷

Англійським відповідником лексеми “образа” є лексема “*offence*”. За етимологічним словником Online Etymology dictionary,¹⁰⁸⁸ “*offence*” має значення “напад, вчинок нападу” та “відчуття, що вам зробили боляче, образили”.

Відповідно, мовленнєві акти, що позначають *образу* / *offence* виражаються зневажливими та агресивними словами, словосполученнями чи одиницями, що можуть завдати моральної шкоди комуніканту. Наприклад, дядько у відповідь на жарт племінниці називає її словом “*toad*”, що в перекладі означає “жаба”,

¹⁰⁸⁵ Константин Федорович Седов, "Агрессия как вид речевого воздействия," в *Прямая и непрямая коммуникация*, отв. ред. В.В. Дементьев (Саратов, "Колледж", 2003), травень 26, 2017, <http://www.sgu.ru/structure/philological/linghist/sbornik-zhanry-rechi/materialy-vypuskov/pryamaya-i-nepryamaya-kommunikaciya>.

¹⁰⁸⁶ Илья Наумович Горелов и Константин Федорович Седов, *Основы психолингвистики* (Москва: Лабиринт, 2004), 161-176.

¹⁰⁸⁷ Словник української мови, Т. 5, 561.

¹⁰⁸⁸ Online Etymology Dictionary, http://www.etymonline.com/index.php?term=offense&allowed_in_frame=0.

маючи на меті образити, понизити статус адресата: англ. – *Oh, uncle Tom, your head is so beautiful from here! – Disrespectful little toad!*¹⁰⁸⁹

Вживання прикметника “*disrespectful*”, який вказує на відсутність поваги та ввічливості зі сторони адресата, у поєднанні зі словом “*monkey*” (“мавпеня”) дає можливість адресанту виразити свій гнів у сторону адресата, і таким чином, образити його: англ. *You disrespectful monkey!*;¹⁰⁹⁰ *You little devil!*¹⁰⁹¹

У англomовному художньому дискурсі фатичні мовленнєві акти образи виражаються словами та словосполученнями, що мають негативне емотивне забарвлення та конотацію, наприклад: англ. *You're a great bully, you are.*¹⁰⁹²

Словник англійської мови Oxford English Dictionary визначає лексему “*bully*” як “особу, котра використовує силу та вплив для того, щоб налякати та принести шкоду слабшим за себе”.¹⁰⁹³ Так, називаючи когось словом “*bully*”, адресант прагне вказати на негативні характеристики адресата, його схильність до погрожування та використання сили для залякування слабших від нього.

За словами К.Ф. Седова, мовленнєва агресія може бути ініціативною або реактивною, залежно від комуніканта: якщо вона йде від адресанта, вона є нападком; якщо від адресата – вона є способом захисту від агресії,¹⁰⁹⁴ наприклад: англ. – *I won't. – You wretched girl!*;¹⁰⁹⁵ – *Has mother never turned? – You're an unnatural girl! Go your own way to hell!*¹⁰⁹⁶

Мовленнєві акти з семантикою образи в українському художньому дискурсі вербалізується фразеологізмами та сталими виразами, наприклад: укр. – *Ах, яка чудова картина! І хто б подумав, що великий артист Іван Макарович такий примірний сім'янин? У мене сльози на очах! – У вас на мокрому місці очі.*¹⁰⁹⁷

¹⁰⁸⁹ Galsworthy, *Joy*.

¹⁰⁹⁰ Galsworthy, *The family Man*.

¹⁰⁹¹ Там само.

¹⁰⁹² Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 41.

¹⁰⁹³ Oxford English Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/bully>.

¹⁰⁹⁴ Седов, "Агрессия как вид речевого воздействия."

¹⁰⁹⁵ Galsworthy, *Joy*.

¹⁰⁹⁶ Galsworthy, *The family Man*.

¹⁰⁹⁷ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

Так, адресант виражає свої почуття розчулення фразою “У мене сльози на очах!”, тоді як адресат спеціально “перекручує” його слова та каже, що “на мокрому місці очі”. Як зазначено у Словнику української мови, фразеологізм “очі на мокрому місці” вживається “про того, хто часто плаче”.¹⁰⁹⁸ Таким чином, адресат, піддаючи сумніву емоції адресанта, використовує такий вислів, щоб образити його, та вказати на його недолік “часто плакати”.

Дослідження показують, що співрозмовники також вживають прислів'я та приказки, метою яких є висміювання та образа співрозмовника, наприклад: укр. – *Та вгамуйся, не репетуй, ходім у господу, там і гроші дам! – Ні в тин, ні в ворота, судариня криворота!*¹⁰⁹⁹

Фразеологізм “ні в тин ні в ворота” має іронічне значення, та вживається у випадку, коли щось “а) нікуди не годиться; б) недоречно, не до ладу (сказати)”.¹¹⁰⁰ Збірник “Українські народні приказки та прислів'я” зазначає, що таке прислів'я вживається, для висміювання пороків та вад характеру людей, зокрема, про нікчемних та недотеп.¹¹⁰¹

Зустрічаються мовленнєві акти, коли образа спрямована не на співрозмовника, а на третю особу, про котру ведеться розмова, та яка відсутня в момент спілкування. Такі одиниці, за дослідженнями К.Ф. Седова, складають опозицію безпосередня / опосередкована мовленнєва агресія.¹¹⁰² Опосередкована агресія проявляється у вигляді осудження та розповсюдження пліток і наклепів, що принижують людину поза її спиною, наприклад: англ. *I'll offer myself as an assistant to that hairy-faced Hungarian. – What! That impostor! That humbug! That toadying ignoramus! Teach him my methods! My discoveries!*¹¹⁰³

Так, у такому мовленнєвому акті семантичне значення образи створюється словами “*impostor*”, що, за Oxford English Dictionary, має значення людини, яка вдає з себе іншого, для того щоб обманути та ввести в оману

¹⁰⁹⁸ Словник української мови, Т. 4, 782.

¹⁰⁹⁹ Кропивницький, *Драматичні твори*, 134.

¹¹⁰⁰ Словник української мови, Т. 1, 741.

¹¹⁰¹ Бобкова, Багмут, і Багмут, упоряд., *Українські народні прислів'я та приказки*, 442.

¹¹⁰² Седов, "Агрессия как вид речевого воздействия."

¹¹⁰³ Шоу, "Пигмалион (Pygmalion)," 128.

людей,¹¹⁰⁴ а також лексемою “*humbug*”, що означає “*обманщик*.”¹¹⁰⁵ Проте, така мовленнєва агресія опосередкована, оскільки адресована людині, яка відсутня під час спілкування.

У випадку опосередкованої агресії або образи жоден з комунікантів не зазнає безпосередньої моральної шкоди та болю, наприклад: укр. – *Уявіть собі: мій Альоша завів амури з удовою, купчихою Козодоєвою. – Ах, шельма! Що ж вона - багата?*¹¹⁰⁶ Так, слово “*шельма*”, вживається як “лайливе слово”, що позначає “хитру й спритну у своїх учинках людину.”¹¹⁰⁷

Такі мовленнєві акти, коли образа спрямована на третю особу, дають можливість адресанту вказати на негативні риси характеру людини, та висміяти їх: укр. – *Коли Людочка неправду сказала, то й Стьопка бреше. – Лукавий прислужник!...*¹¹⁰⁸

Прикметник “лукавий” має декілька значень. По-перше, він описує людину, що “здатна на різні хитрощі або жарти”; по-друге, того, хто “здатний на нещирість, брехню; єхидний”, по-третє, того, “який має злі, ворожі наміри; підступний.”¹¹⁰⁹ Таким чином, характеристика “лукавий” надає висловлюванню зневажливості, неприйняття, оскільки адресант намагається образити та обізвати свого співрозмовника, вказуючи на те, що він здатний на брехню та нещирість.

Аналіз досліджуваного матеріалу показав, що мовцями вживаються мовленнєві акти образи, які виражають непряму мовленнєву агресію. Підтримуємо думку К.Ф. Седова, що одним з основних способів непрямой агресії є іронія, на основі якої будується насміхання,¹¹¹⁰ наприклад: укр. *Цигане, цигане, якої ти віри? А якої тобі треба?*¹¹¹¹

¹¹⁰⁴ Oxford English Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/impostor>.

¹¹⁰⁵ Oxford English Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/humbug>.

¹¹⁰⁶ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

¹¹⁰⁷ Словник української мови, Т. 11, 439.

¹¹⁰⁸ Карпенко-Карий, *Житейське море*.

¹¹⁰⁹ Словник української мови, Т. 4, 553.

¹¹¹⁰ Седов, "Агрессия как вид речевого воздействия."

¹¹¹¹ Старицький, *П'еси*, 25.

Так, прислів'я “Цигане, цигане, якої ти віри? А якої тобі треба?” свідчить про лукавність та нещирість людини,¹¹¹² і адресант, використовуючи його, насміхається над адресатом та його недоліками.

Оскільки образа – це негативне, зневажливе висловлювання або ж незадоволення від чого-небудь, то такі одиниці не завжди сприяють подальшому продовженню спілкування. Так, вживання образи може спричинити погіршення стосунків між мовцями, тимчасове припинення комунікації між ними, інколи навіть розрив контакту, наприклад: укр. – *Йосип Степанович, кумцю любезний, я на вас десять разів ласкаво гляну, тільки позичте мені ще на відро горілки!.. – Чортяка тебе піднесла!*¹¹¹³

За Словником української мови, фразеологізм “чортяка притаскала (притаскав); чорти притаскали кого – уживається для вираження незадоволення з приводу появи когось небажаного”.¹¹¹⁴ Так, адресат, підтримуючи контакт з адресантом, одночасно виражає незадоволення щодо його приходу.

Таким чином, мовленнєві акти образи в англійській мові реалізуються лексемами з негативною семантикою, в українській мові – за допомогою прислів'їв, приказок, фразеологічних одиниць із компонентами, що виражають зневагу, несхвалення, насмішку, а також різними лайливими словами. І в англійській, і в українській мові художньому дискурсах образа призводить до негативних емоцій та погіршення стосунків між співрозмовниками.

4.5 Зіставлення фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах

Фаза підтримки контакту потребує від співрозмовників певного контролю процесу передачі інформації, тобто характеризується передаванням суб'єктивної (про комунікантів) та об'єктивної (про стиль та стратегії спілкування) інформації. Таким чином, фатичні мовленнєві акти підтримки

¹¹¹² Бобкова, Багмут, і Багмут, упоряд., *Українські народні прислів'я та приказки*, 359.

¹¹¹³ Кропивницький, *Драматичні твори*, 133.

¹¹¹⁴ Словник української мови, Т. 8, 58.

контакту, сприяючи передачі когнітивної інформації, дають змогу передавати інформацію про співрозмовників, ситуацію та є невід’ємною частиною центральної фази спілкування.

Окрім основної функції підтримки та пролонгації контакту, фатичні мовленнєві акти, що вживаються на цьому етапі спілкування виконують ряд другорядних функцій, що визначаємо за допомогою прагматичного та контекстуально-інтерпретаційного аналізів. За *tertium comparationis* обрано комунікативно-прагматичну другорядну, або супутню, функцію, і відповідно створено класифікацію виконання фатичними мовленнєвими актами цих функцій для зіставлення їх організації у досліджуваних мовах (див.табл.4.1).

Як видно з таблиці 4.1, англійській та українській мовам притаманні однакові другорядні комунікативно-прагматичні функції, що їх виконують фатичні мовленнєві акти підтримки контакту на центральному етапі спілкування. Це свідчить про те, що процес комунікації вимагає від співрозмовників дотримання певних правил етикету, незалежно від мови та соціуму, проте їх реалізація у мовленні може бути різною, про що свідчить зіставлення за значенням.

Вивчення фатичних мовленнєвих актів підтримки та пролонгації контакту в англійській та українській мовах показало, що для реалізації підтримки спілкування співрозмовники користуються різними семантичними засобами.

Таблиця 4.1

**Зіставлення другорядних функцій фатичних мовленнєвих актів
підтримки контакту в англійській та українській мовах
(адресатно-спрямовані)**

№ п/н	Функція ФМА (адресанта)	Англійська мова	Українська мова
1	Привернути увагу адресата	+	+
2	Назвати адресата	+	+
3	Утримати увагу до себе	+	+
4	Підтримати безперервну комунікацію	+	+
5	Створити позитивну атмосферу	+	+
6	Зменшити комунікативну відстань	+	+

№ п/н	Функція ФМА (адресанта)	Англійська мова	Українська мова
7	Створити негативну атмосферу	+	+
8	Понизити статус адресата	+	+
9	Активізувати увагу адресата	+	+
10	Спонукати до роздумів, співпереживання	+	+
11	Перевірити канал зв'язку	+	+
12	Здійснити процес солідаризації з адресатом, забезпечити наявність спільних знань	+	+

З метою виявлення спільного та відмінного у організації одиниць, що застосовуються мовцями на цьому етапі вербальної комунікації, використовуємо метод зіставлення, який дає можливість побачити конкретні тенденції в їх вживанні. За основу зіставлення обрано значення фатичного мовленнєвого акту підтримки контакту і відповідно сформульовано класифікацію можливих інваріантів в зіставляюваних мовах.

Аналізуючи фатичні мовленнєві акти підтримки контакту зі сторони адресанта спостерігаємо спільне та відмінне у їх організації (див. табл.4.2).

Як бачимо з приведеної таблиці 4.2, в англійській та в українській мовах мовці користуються такими однаковими за значенням одиницями: **звертання, емотиви, риторичні запитання, контролюючі питання**. Основну відмінність знаходимо у використанні неспеціалізованих ФМА підтримки контакту, а саме: спільними для двох мов є компліменти, похвала, образа, жарт, тоді як тільки в українській мові знаходимо лайку, прокльон.

Таблиця 4.2

Зіставлення семантичної організації фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах (адресатно-спрямовані)

№ п/н	Семантичне значення ФМА	Англійська мова	Українська мова
1	Звертання	+	+

№ п/н	Семантичне значення ФМА	Англійська мова	Українська мова
2	Емотиви	+	+
3	Риторичне запитання	+	+
4	Контролююче запитання	+	+
5	Комплімент, похвала	+	+
6	Жарт	+	+
7	Лайка, прокльон	—	+
8	Образа	+	+

Щодо фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту зі сторони адресата, дослідження показують також багато спільного. Так, зіставлення за виконанням другорядної функції відображає тенденції адресата на цьому етапі комунікації. Результати зіставлення відобразимо за допомогою сформульованої класифікації можливих супутніх функцій (див. табл.4.3).

Так як і зі сторони адресанта, функції, що виконують ФМА підтримки контакту зі сторони адресата, повністю співпадають. Такі результати свідчать про те, що фатичне мовлення в англійській та українській мовах спрямоване на виконання однакових функцій.

Зіставлення фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту за значенням, що його набувають одиниці в мовленні, зокрема використання методики аналізу словникових дефініцій та елементів компонентного аналізу, дало змогу побачити спільне та відмінне у семантичній організації при їх використанні у процесі спілкування. Результати відобразимо за допомогою сформульованої класифікації всіх можливих значень ФМА підтримки контакту в двох мовах.

Згідно з даними, приведеними в таблиці 4.4, в двох мовах комуніканти застосовують **повтори**, **перепитування**, що за будовою є повтором з питальною інтонацією, **підтакування**, а також **вигуки** з метою підтримати контакт зі співрозмовником. Деякі подібності та відмінності були виявлені у семантиці неспеціалізованих фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту. Так, для англійської та української мов характерним виявилось вживання

компліментів та похвали з метою пролонгації контакту, **образи** у формі мовленнєвої агресії, що звернена на співрозмовника. Проте, притаманними тільки українській мові виявилися такі одиниці, як **прокльони, лайка та злопобажання**.

Таблиця 4.3

**Зіставлення другорядних функцій фатичних мовленнєвих актів
підтримки контакту в англійській та українській мовах
(адресантно-спрямовані)**

№ п/н	Функція ФМА	Англійська мова	Українська мова
1	Підтвердити увагу, участь, зацікавленість у спілкуванні	+	+
2	Підтвердити роботу каналу зв'язку	+	+
3	Передати позитивні емоції	+	+
4	Передати негативні емоції	+	+
5	Заповнити паузу	+	+
6	Спонукаати адресанта до продовження комунікації	+	+
7	Здійснити процес солідаризації з адресатом	+	+

Важливо зазначити, що українська мова переповнена сталими фольклорними виразами – **прислів'ями та приказками, фразеологізмами**, що використовуються в різноманітних фатичних мовленнєвих актах підтримки контакту: жартах, образах, лайннях та інших. Вживання таких одиниць відображає намагання українського народу до збереження та передавання культурного досвіду наступним поколінням.

Таблиця 4.4

**Зіставлення семантичної організації фатичних мовленнєвих актів
підтримки контакту в англійській та українській мовах
(адресантно-спрямовані)**

№ п/н	Семантичне значення ФМА	Англійська мова	Українська мова
1	Повтор	+	+

№ п/н	Семантичне значення ФМА	Англійська мова	Українська мова
2	Перепитування	+	+
3	Підтакування	+	+
4	Вигук	+	+
5	Комплімент, похвала	+	+
6	Жарт	+	+
7	Лайка, прокльон	—	+
8	Образа	+	+

Висновки до розділу 4

Процес підтримки комунікації між співрозмовниками відзначається використанням найбільшої кількості фатичних мовленнєвих актів для її реалізації. Мовці користуються ФМА підтримки контакту протягом всього процесу мовлення, оскільки цей етап є найдовшим порівняно з етапом встановлення чи розімкнення контакту. Проведене дослідження показує, що такі елементи складають більшу частину всіх мовленнєвих актів контакту як в англійській мові (78 % усієї вибірки), так і в українській (73 % усієї вибірки), та вживаються не тільки з метою контролю контакту, але і для покращення міжособистісних стосунків.

Разом з тим, центральному етапу притаманні зовсім інші одиниці контакту, аніж початковому чи завершальному етапах. Процес підтримки контакту характеризується перш за все набором двох різновидів ФМА: адресатно-спрямовані та адресантно-спрямовані.

Адресатно-спрямовані ФМА підтримки контакту орієнтовані на адресата та застосовуються адресантом з метою перевірити або / та забезпечити безперервний процес спілкування, увагу слухача та його співучасть у розмові.

Адресантно-спрямовані ФМА підтримки контакту спрямовані на адресанта та вживаються з ціллю запевнити останнього у тому, що його співрозмовник сприймає почуту інформацію та аналізує її, розуміє та співпереживає.

Вивчення та аналіз *адресатно-спрямованих* ФМА підтримки контакту показує, що цей процес може реалізовуватися за допомогою синтаксичних та семантичних одиниць. Щодо синтаксичних одиниць, мовці користуються перш за все *звертанням*, що дає можливість не лише повернути та зафіксувати увагу співрозмовника, але і вказати на конкретну особу. Були також виокремлені *риторичні запитання*, що сприяють поверненню та активізації уваги слухача, змушують його замислитися над почутим та “поринути у власні роздуми”, шукати відповідь на запитання. *Контролюючі запитання*, що вживаються адресантом, дають йому можливість стимулювати рецептивну та мисленнєву діяльність адресата, і разом з тим, сформулювати спільні переконання.

Емотиви виступають ритуалізованими ФМА підтримки контакту між співрозмовниками. Такі одиниці підтримують безперервне мовлення, даючи можливість адресанту повернути увагу до своєї особи, а також виразити як позитивні, так і негативні емоції.

Аналіз та класифікація *адресатно-спрямованих* ФМА підтримки контакту показує, що такі одиниці є репліками-реакціями на інформацію, що була повідомлена адресантом. Використання адресатом таких ФМА запевняє його співрозмовника в тому, що його слухають, сприймають, тобто адресат дотримується етикету спілкування та має на меті пролонгацію комунікації.

Серед зафіксованих ритуалізованих ФМА підтримки контакту вигуки, потвори, перепитування, підтакування. *Вигуки* застосовуються не лише для підтримки контакту, але й для того, щоб надати комунікації яскравості та експресивності, та підтвердити, що “канал зв’язку” працює. Дослідження показали, що мовці користуються вигуками для вираження базових емоцій, серед яких інтерес, радість, здивування, смуток, гнів, відраза, зневага та інші.

Перепитування зі сторони адресата вказує на його бажання продовжувати спілкування та спонукати адресанта до висловлення своїх переживань та думок. Такі одиниці можуть виражатися неповними запитальними реченнями двоскладної та односкладної структури, бути у тій же

формі, або ж можуть змінювати свою форму, в деяких випадках можливе використання слова з тим же коренем.

Повтори як ФМА підтримки контакту частково або повністю повторюють структуру та словниковий склад висловлювання, зробленого адресантом. Вони відображають позитивну або негативну емоційну реакцію на попередню репліку.

Адресат для підтримки контакту та вираження співучасті у процесі комунікації може користуватися пасивними одиницями *підтакування*. Такі ФМА створюють враження повної згоди з думками та поглядами співрозмовника.

Прагматичні маркери на етапі підтримки контакту відіграють важливу роль під час організації спілкування, сприяють досягненню когерентності дискурсу. Вони виражають пряму апеляцію до адресата і спрямовані на завоювання довіри з його сторони, солідаризацію у процесі комунікації.

Вивчення неспеціалізованих ФМА підтримки контакту на центральному етапі комунікації показує, що такі одиниці виконують функцію підтримки контакту як другорядну. Серед одиниць, що були зафіксовані, жарти, компліменти, похвала, лайка, прокльони, образи та інші.

Жарт на етапі пролонгації спілкування дає можливість адресанту засвідчити своє бажання спілкуватися та показати прихильність до співрозмовника, і разом з тим, покращити стосунки та зменшити комунікативну відстань між ними. Мовна реалізація жартів може відбуватися за допомогою фразеологізмів, приказок та прислів'їв.

Компліменти, що вживаються адресантом, показують його захоплення чимось / кимось, допомагають продовжити існування “позитивної” атмосфери, покращити настрій адресата. Використання компліменту вимагає від мовця творчого підходу, тобто він може зробити його на основі вже відомої інформації про співрозмовника або ситуацію спілкування. Такі одиниці були зафіксовані як в англійській, так і в українській мові.

Лайка та прокльони мають okazіональний характер, оскільки вони набувають певного статусу лише в акті розуміння, тобто їх можна розглядати тільки в контексті вживання. Мовленнєві акти, що виражають семантику лаяння та прокльонів, так само як і жартів та образ, можуть вербалізуватися за допомогою сталих виразів, фразеологізмів, прислів'їв та приказок. Такі одиниці знаходимо зокрема українській мові, що дає можливість зробити висновок про те, що її носіям притаманні ситуації порушення комунікативної рівноваги, пониження соціального статусу адресата, висловлення негативного ставлення до адресата.

Фатичні мовленнєві акти *образи* були виявлені в англійській та в українській мовах. Такі одиниці виражаються зневажливими та агресивними словами, словосполученнями чи одиницями, що можуть завдати моральної шкоди комуніканту, спричинити погіршення стосунків між мовцями, тимчасове припинення або навіть розрив комунікації.

ВИСНОВКИ

Запропонована дисертація присвячена вивченню комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах.

Теоретичне підґрунтя роботи складає комплекс праць з *комунікативної лінгвістики* (Ф.С. Бацевич, В.В. Богданов, П. Грайс, С.П. Денисова, А.А. Зернецька, С.М. Іваненко, О.С. Іссерс, А.В. Корольова, Ю.В. Косенко, Г.Г. Почепцов, О.О. Селіванова, І.І. Серякова, Й.А. Стернін та ін.), *прагматики з її теоріями мовленнєвих актів* (Л.О. Азнабаєва, Н.Д. Аругюнова, Дж. Браун, Д. Вандервекен, Т.Т. Врabelь, Дж. Гюль, М.К. Джибрин, А.В. Дедушно, В. Загерак, В.І. Карабан, В.І. Карасик, Ю.В. Микитюк, Дж.Л. Остін, Дж.Р. Серль, Р.В. Серебрякова, І.П. Сусов, Н.А. Трофимова, Д.О. Фадіса, І.С. Шевченко та ін.), *когнітивної прагматики* (М.О. Акішина, Л.Р. Безугла, В.Ф. Велівченко, Т.А. ван Дейк, О.В. Єрмакова, Н.Є. Коваль, О.М. Мосейчук, О.В. Тищенко та ін.) та *теорії мовленнєвого етикету* (Н.Д. Бабич, М.П. Білоус, С.К. Богдан, П. Браун, Р. Вотс, Л.Я. Гнатюк, В. Ескандел-Відал, Дж. Коутс, Т.В. Ларина, С. Левінсон, М.А. Лочер, О.М. Мельничук, С. Мілз, К.П. Сергієнко, М. Стаб, М.О. Стахів, О.В. Стахнова, М.П. Фабіан, Н.І. Формановська, Ч.А. Фергюсон, Дж. Холмс та ін.). У сфері названих напрямків лінгвістики актуальним постає питання протиставлення понять фатика та інформатика як спілкування заради самого спілкування та спілкування з метою повідомлення інформації (Т.Г. Винокур, В.В. Дементьєв, Дж.Б.С. аль-Кінай, Дж. Коупланд, Н. Коупланд, М.П. Круз, Дж.Н. Ліч, В. Міллер, Х. Омар, В.Р. Рахман, Дж.Д. Робінсон, Л. Урбанова, М. Якубі та ін.).

Теоретичними засадами дисертації є такі положення: 1) фатика як явище комунікативної лінгвістики, що спрямоване на вступ у розмову заради самого спілкування, виявляється через фатичну метакомунікацію, яка позначає процес регуляції комунікативного ходу, спрямованого на встановлення та підтримку міжособистісних зв'язків; 2) фатична метакомунікація є гіперонімом, гіпонімами якого є фатичне спілкування як процес і фатичне мовлення як його

результат; 3) фатичне мовлення реалізується у процесах конативного характеру, де відбувається встановлення, підтримка та завершення контакту або погіршення чи розрив контакту, в мовленнєвому етикеті, фатичному діалозі та фатичній розповіді (Г.Г. Почепцов, Н.І. Формановська, Gillian Brown, George Yule); 4) фатичний мовленнєвий акт як спосіб реалізації фатичного мовлення є особливим різновидом мовленнєвого акту, здатним передавати суб'єктивну та об'єктивну інформацію про комунікантів, але не передавати нову когнітивну інформацію (Т.Г. Винокур, Є.В. Ключев, Ю.В. Матюхіна, Н.І. Формановська); 5) фатична функція є складовою комунікативної функції, яка забезпечує встановлення, підтримку та завершення контакту в процесах неінформативного спілкування та ритуалізованих ситуаціях з метою соціалізації індивідів (Б.Ю. Норман, Р.Й. Якобсон).

Розроблена комплексна методика виявлення спільного та відмінного у комунікативній та структурно-семантичній організації фатичних мовленнєвих актів базувалася на принципах *антропоцентризму, функціоналізму, структуралізму та системності* і дала змогу простежити загальні тенденції у фатичному спілкуванні носіїв англійської та української мов. Для зіставлення комунікативної організації за *tertium comparationis* обрано фатичну функцію, яку виконує досліджувана одиниця у процесі комунікації. Зокрема, було описано виконання фатичними мовленнєвими актами однієї з трьох основних функцій: встановити контакт, підтримати контакт, завершити контакт.

Етап встановлення контакту визначає спрямування та подальший розвиток спілкування між мовцями, задає тональність усьому процесу вербальної взаємодії.

Ідентифіковано **структурні різновиди** (за В.І. Карабаном) ФМА встановлення контакту, які представлені простими: англ. 55 %; укр. 63 %, складними: англ. 6 %; укр. 11 % і складеними одиницями: англ. 39 %; укр. 26 %.

Установлено, що **семантична організація** ФМА встановлення контакту представлена як спільними для двох мов одиницями: компліментами, жартами, темпоральними та прагматичними маркерами (прохання, спонукання, наказ),

емотивами, привітаннями-розпитуваннями про справи / здоров'я, так і відмінними – вибаченнями, згадками про зустріч – в англійській мові та привітаннями зі святом / з неділею, привітаннями-побажаннями здоров'я, образами – в українській.

Завершальний етап спілкування підводить підсумок комунікації та спрямований на фіксацію стосунків між мовцями. **Структурні різновиди ФМА** завершення контакту мають такі кількісні показники в англійській та українській мовах: прості: англ. 68 %; укр. 75 %; складні: англ. 13 %; укр. 12 %; складені: англ. 19 %; укр. 13 %. **Семантична організація ФМА** завершення контакту в англійській та українській мовах представлена спільними утвореннями такими, як формули прощання і благословення і відмінними: темпоральними одиницями розімкнення контакту, повідомленнями про розімкнення контакту, висловленнями подяки в англійській мові і проханнями, спонуканнями, наказами, запрошенням до наступної зустрічі, прощаннями-побажаннями, прощаннями-вибаченнями – в українській.

Центральний етап спілкування, що характеризується комунікативною співпрацею мовців, відзначається також найбільшою кількістю фатичних мовленнєвих актів (англ. 78 %; укр. 73 %). Це дає підстави припустити, що фатика як елемент спілкування найбільшою мірою виявляється на етапі підтримки розмови, тобто на центральному етапі комунікації. Підтримка і продовження контакту для мовців є найважливішим процесом, який характеризується вживанням найбільшої кількості одиниць.

Визначено дві групи фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах: 1) *спеціалізовані* (звертання, емотиви, риторичні запитання, контролюючі запитання, вигуки, перепитування, повтори, підтакування, прагматичні маркери) й 2) *неспеціалізовані* (комплімент, похвала, жарт, образа, лайка, прокльони). Виокремлено два різновиди фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту за спрямуванням: *адресатно-спрямовані* та *адресантно-спрямовані*. **Семантична організація** фатичних мовленнєвих актів, які реалізують процеси підтримки контакту у

комунікативних ситуаціях спілкування з огляду на національно-культурні стереотипи поведінки носіїв англійської та української мов характеризується: спільними спеціалізованими ФМА підтримки контакту адресанта (звертаннями; емотивами; риторичними запитаннями; контролюючими запитаннями); спільними спеціалізованими ФМА підтримки контакту адресата (вигуками, повторами, перепитуваннями); спільними неспеціалізованими ФМА (компліментами, жартами; образами) та відмінними (лайка та прокльонами – лише в українській мові).

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості визначення та зіставлення динаміки фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах, а також у вивченні ментальних процесів продукування мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аведова, Рената Петровна. “Вопрос-переспрос как реактивная реплика в англоязычном диалогическом единстве: функционально-семантический и прагматический аспекты.” Автореф. канд. филол. наук, Ростов-на-Дону, 2012: 24.
2. Азнабаева, Лариса Алексеевна. “Критерии выделения фатических высказываний и особенности их функционирования в художественном тексте.” Автореф. канд. филол. наук, Москва, 1989: 17.
3. Акішина, Мар’яна Олександрівна. “Образність англомовного поетичного дискурсу ХХІ століття: лінгвокогнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти.” Автореф. канд. філол. наук, Херсон, Херсонський державний університет, 2014: 20.
4. Андреева, Светлана Владимировна. “Элементарные конструктивно-синтаксические единицы устной речи и их коммуникативный потенциал.” Автореф. докт. филол. наук, Саратов, 2005: 49.
5. Аракин, Владимир Дмитриевич. *Сравнительная типология английского и русского языков*. Москва: ФИЗМАТЛИТ, 2005: 232.
6. Арнольд, Ирина Викторовна. *Основы научных исследований в лингвистике*. Москва: Высшая школа, 1991.
7. Арнольд, Ирина Викторовна. *Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования)*. Москва: Просвещение, 1990: 300.
8. Арутюнова, Нина Давидовна. “Жанры общения.” В *Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис*, отв. ред. Т.В. Булыгина, 52-58. Москва: Наука, 1992.
9. Арутюнова, Нина Давидовна. “Прагматика.” В *Большой энциклопедический словарь, Языкознание*, гл. ред. В.Н. Ярцева, 389-90. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998.

10. Арутюнова, Нина Давидовна. “Речевой акт.” *Большой энциклопедический словарь, Языкознание*, гл. ред. В.Н. Ярцева, 412-13. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998.
11. Арутюнова, Нина Давидовна. *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры, 1998: 896.
12. Ахманова, Ольга Сергеевна. *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия, 1969: 569.
13. Бабич, Надія Денисівна. *Основи культури мовлення*. Львів: Світ, 1990: 231.
14. Бацевич, Флорій Сергійович. “Смисл: сутність і сфери вияву в мові.” *Вісник Львівського університету : Серія Філологія* Вип. 34. Ч. 1 (2004): 346–53.
15. Бацевич, Флорій Сергійович. *Вступ до лінгвістичної прагматики*. Київ: Видавничий центр Академія, 2011.
16. Бацевич, Флорій Сергійович. *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Видавничий центр Академія, 2004: 344.
17. Безноса, Алла. “Функціонально-прагматичний потенціал питань як індикаторів категорії ввічливості.” *Нова філологія* № 35 (2009): 23-28.
18. Безугла, Лілія Ростиславівна. “Історична динаміка мовленнєвого акту квеситиву в німецькій та англійській мовах.” Автореф. канд. філол. наук, Харків, Харківський державний університет, 1998: 18.
19. Безугла, Лілія Ростиславівна. “Когнітивно-прагматичні характеристики імпліцитних смислів у німецькомовному дискурсі.” Автореф. док. філол. наук, Київ, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2009: 36.
20. Безугла, Лілія Ростиславівна. “Риторичні запитання як імпліцитні мовленнєві акти.” *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна №866. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов* Вип. 59 (2009). Травень 25, 2017. <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/4852/2/Bezugla.pdf>.

- 21.Белодед, Ольга Ростиславовна. “Структурно-семантические и коммуникативно-прагматические особенности высказываний благодарности.” Автореф. канд. филол. наук, Киев, Киев. гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко, 1990: 25.
- 22.Бенвенист, Эмиль. *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс, 1974: 311–319.
- 23.Березович, Елена Львовна. *Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования*. Москва: “Индрик”, 2007: 292-306.
- 24.Берн, Эрик. *Игры, в которые играют люди: Психология человеческих взаимоотношений*. Москва: Издательство “Э”, 2017.
- 25.Білоус, Марія Прокопівна. “Мовленнєвий етикет українського народу.” Мова і духовність нації : тези регіональної науково-практичної конференції, Львів, Листопад 14–15, 1989: 98–99.
- 26.Білоус, Марія Прокопівна. “Подяка як мовленнєвий етикет наукового тексту.” *Вісник Львівського університету. Серія : Філологічна* Вип. 34, Ч. II (2004): 381-384.
- 27.Бобкова, Валентина, Йосип Багмут, Алла Багмут, упоряд. *Українські народні прислів'я та приказки*. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963: 793.
- 28.Бобошко, Тетяна Михайлівна. “Оцінні реактивні висловлення : методологія дослідження.” В *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи : нові дослідження і перспективи* : зб. наук. пр, 40–45. Київ, 2014.
- 29.Богдан, Світлана Калениківна. *Мовний етикет українців: традиції і сучасність*. Київ: Рідна мова, 1998: 475.
- 30.Богданов, Валерий Валентинович. “Классификация речевых актов.” В *Личностные аспекты языкового общения: межвуз. сб. науч. трудов*, 25–37. Калинин, 1989.
- 31.Борисова, Ирина Николаевна. *Русский разговорный диалог: структура и динамика*. (Дис. докт. филол. наук, Екатеринбург, 2001), 430.

32. Бузаров, Владимир Васильевич. *Основы синтаксиса английской разговорной речи*. Москва: Крон–Пресс, 1998: 366.
33. Вежбицка, Алина. “Речевые жанры.” *Жанры речи* Вып. 1 (1997): 99–111.
34. Вежбицкая, Алина. “Речевые акты.” В *Новое в зарубежной лингвистике : Лингвистическая прагматика*, под. общ. ред. Е.В. Падучевой, 251-76. Москва: Прогресс, 1985.
35. Веливченко, Валентина Федоровна. “Языковые средства реализации каузативно-следственных отношений в тексте (на материале современного английского языка).” Автореф. канд. филол. наук, Киев, Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз., 1990: 17.
36. Винантова, Ирина В. “Структурные и прагматические особенности косвенных речевых актов со значением упрека, выраженных в форме вопроса (на материале английского языка).” *Филологические науки. Вопросы теории и практики* № 2 (4) (2009): 77-9.
37. Виноградов, Виктор Владимирович. *Русский язык. 3-е издание*. Москва, 1986: 544–624.
38. Винокур, Татьяна Григорьевна. *Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения*. Москва: Наука, 1993: 172.
39. Власова, Анна Викторовна. “Коммуникативно-прагматический анализ речевых клише любезности и гостеприимства (на материале французского языка).” *Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. Аспирантские тетради : научный журнал* № 12 (33) (2007): 44-8.
40. Войцехівська, Наталія Костянтинівна. “Прокльони та злопобажання в українському конфліктному діалогічному дискурсі.” *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія “Філологія”* № 13 (2014): 4–8.
41. Волкова, Людмила Геннадьевна. “Фатическая функция и синтаксические средства ее реализации: формальный, семантический, коммуникативно-прагматический аспекты.” Автореф. канд. филол. наук, Томск, 1998: 22.

- 42.Вострикова, Елена Станиславовна. “Комплимент как одна из форм фатического общения.” Автореф. канд. филол. наук, Санкт-Петербург, 2010: 18.
- 43.Врабель, Томаш Томашович. “Словотворча прагматика у сучасній англійській мові.” Дис. канд. філол. наук, Ужгород, УжНУ, 2005.
- 44.Габидуллина, Алла Рашатовна. “Фатические и этикетные жанры речи (на примере учебно-педагогического дискурса).” *Науковий вісник Херсонського державного університету Серія Лінгвістика* Вип.4 (2006): 325-8.
- 45.Габидуллина, Алла Рашатовна. *Педагогическая лингвистика*. Горловка: ГГПИИЯ, 2011: 238.
- 46.Габідулліна, Алла Рашатовна та інші. *Основи теорії мовної комунікації*. Донецьк: Регіон, 2000: 196.
- 47.Гадамер, Ганс Георг. *Актуальность прекрасного*. Москва: Искусство, 1991: 60–71.
- 48.Гамбург, Леонид Александрович. *Сэр Джон Фальстаф, мистер Пиквик, Дживс и все-все-все... : Английский юмор, его литературные и реальные герои*. Киев: Грамота, 2003: 271.
- 49.Герасименко, Олена Володимирівна. “Дискурсивні стратегії і тактики подолання комунікативних порушень (на матеріалі французьких літературних текстів постмодерну).” Автореф. канд. філол. наук, Київ, 2008: 20.
- 50.Гнатюк, Любомира Ярославівна. “Класифікація висловлювань ввічливості за принципом прагматичних типів речень.” *Вісник Прикарпатського університету. Філологія* Вип. VIII (2003): 109-14.
- 51.Гнатюк, Любомира Ярославівна. “Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти ввічливості (на матеріалі сучасної української мови).” Автореф. канд. філол. наук, Івано-Франківськ, 2007: 24.
- 52.Горелов, Илья Наумович, Константин Федорович Седов. *Основы психолингвистики*. Москва: Лабиринт, 2004: 320.

53. Грабовська, Інна Вікторівна. “Метакомунікативні питання як складник професійного дискурсу.” *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки* Кн. 1 (2011): 60-4.
54. Грайс, Пол Герберт. “Логика и речевоеобщение.” В *Новое в зарубежной лингвистике : Лингвистическая прагматика*, под. общ. ред. Е.В. Падучевой, 217-37. Москва: Прогресс, 1985.
55. Грачева, Виктория Витальевна. “Речевой акт контактоустанавливающего фатического метакоммуникатива в ракурсе функционально-прагматического поля.” *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена* № 133 (2012): 133-9.
56. Гурочкина, Алла Георгиевна. “Фатическая коммуникация.” *Studia Linguistica. Вып. XXII. Язык. Текст. Дискурс : Современные аспекты исследований* (2013): 11-6.
57. Гущина, Людмила Викторовна. “Фатическая функция обращения в диалогической речи.” Автореф. канд. филол. наук, Ростов-наДону, 2006: 20.
58. Дедушно, Алла Володимирівна. “Лінгво-прагматичні та структурно-функціональні параметри перформативних актів мовлення в українській мові.” Автореф. канд. філол. наук, Запоріжжя, Запоріз. нац. ун-т., 2015: 20.
59. Дедушно, Алла Володимирівна. “Функціональні та структурно-семантичні особливості комісивів (на прикладі мовленнєвих актів обіцянки, клятви, присяги).” *Філологічні науки: зб. наук. праць* Вип. 1(7) (2011): 106-13.
60. Дейк, Теун ван. *Язык. Познание. Коммуникация*. Издательство: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000: 308.
61. Дем’янова, Надія Олександрівна. “Лінгвістична структура та гендерні особливості звертань в українській та французькій мовах.” Автореф. канд. філол. наук, Одеса, 2012: 19.

62. Дем'янова, Юлія Олексіївна. “Національно-комунікативні особливості паремійних формул прокльонів та злопобажань.” *Дослідження з лексикології і граматики української мови* Вип. 12 (2012): 72-9.
63. Дементьев, Вадим Валерьевич. “Фатические речевые жанры.” *Вопросы языкознания, Наука* №.1 (1999): 37-55.
64. Дементьев, Вадим Валерьевич. *Теория речевых жанров*. Москва: Знак, 2010: 600.
65. Денисова, Світлана Павлівна. “Глобалізація як наслідок транскультурної комунікації.” 60 років ЮНЕСКО: погляд у майбутнє. Наукова конференція кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, Київ, Лютий 22-23, 2006: 14-16.
66. Денисова, Світлана Павлівна. “Етнолінгвістична специфіка полікультурних суспільств.” *Мовні і концептуальні картини світу* Вип. 6 (2003): 74-8.
67. Дерпак, Олена Володимирівна. “Конфліктогенні мовленнєві акти: комунікативно-прагматична характеристика (на матеріалі української, англійської та польської мов).” *Вісник Київського лінгвістичного університету* Том 5. № 1 (2002): 87-94.
68. Докторевич, Інна Сергеевна. “Функционально–стилистические особенности митинговой речи.” *Университетские чтения. Издания ПГЛУ* Часть 5 (2008).
http://pglu.ru/editions/un_reading/detail.php?SECTION_ID=2835&ELEMENT_ID=9871.
69. Драздаускене, Мария – Л.А. “Контактоустанавливающая функция речи (на материале английского языка).” Автореф. канд. филол. наук, Москва, 1970: 10.
70. Дускаева, Лилия Рашидовна, Корнилова Наталья Анатольевна. “Фатика как речевая форма реализации развлекательной функции в медиатексте.” *Гуманитарный вектор. Серия : Филология и востоковедение* № 4 (28) (2011): 67-71.

71. Ермакова, Елена Валентиновна. “К вопросу о подтексте (взгляд на проблему с позиций прагматики текста).” В *Прямая и непрямая коммуникация*, отв. ред. В.В. Дементьев, 87-93. Саратов, “Колледж”, 2003.
72. Ермакова, Елена Валентиновна. “От общих принципов мышления к имплицитной многозначности художественного текста.” *Вести Челябинского государственного университета* Вып. 17, №22 (2007): 45-9.
73. Жовнір, Марина Миколаївна. “Емотиви як лексичні індикатори емоцій у жанрі світської бесіди.” *Рідний край* №2 (27) (2012): 99-104.
74. Жуйко, Петро. “Психологія гомо советікуса.” *Сучасність* № 9(1993): 148-52.
75. Жуматова, Юлия Владимировна. “Лингвокультурологические особенности русского и английского комплиментов.” Автореф. канд. филол. наук, Челябинск, 2009: 23.
76. Залевская, Александра Александровна, отв. ред. *Слово и текст в психолингвистическом аспекте : Сборник научных трудов*. Тверь: Тверской государственный университет, 2000: 102.
77. Залевская, Александра Александровна. *Текст и его понимание*. Тверь: Тверской государственный университет, 2001: 177.
78. Зернецкая, Алла Анатольевна. “Модель вербальной коммуникации с точки зрения психолингвистики.” *Культура народов Причерноморья: Научный журнал* Том 1, Вып. 137 (2008): 334-9.
79. Зернецкая, Алла Анатольевна. “Функциональная система вербально-коммуникативной деятельности (компетентностный аспект).” Автореф. д-ра. филол. наук, Киев, 2015: 40.
80. Зубець, Наталя Олександрівна. “Прагматика компліментного акту мовлення.” *Науковий вісник Херсонського державного університету* Вип. 22 (2015): 142-7.

- 81.Иванова, Ирина Петровна, Варвара Васильевна Бурлакова, Георгий Георгиевич Почепцов. *Теоретическая грамматика современного английского языка*. Москва : Высшая школа, 1981.
- 82.Изард, Кэррол Эллис. *Психология эмоций*. Пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева. СПб: Питер, 2008: 460.
- 83.Иссерс, Оксана Сергеевна. *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. Москва: Издательство ЛКИ, 2008: 288.
- 84.Іваненко, Світлана Мар'янівна, Альвіна Купріянівна Карпусь. *Лінгвостилістична інтерпретація тексту*. Київ: КДЛУ, 1998: 175.
- 85.Іваницька, Наталія Борисівна. “Дієслівна реалізація мікрокатегорії “відношення – холо-партитивні відношення” в українській та англійській мовах.” *Вісник Житомирського державного університету*. Випуск 68. Філологічні науки (2013): 24-28.
- 86.Іваницька, Наталія Борисівна. “Парадигматика і синтагматика дієслівних систем української та англійської мов: лексико-семантичний і формально-синтаксичний аспекти.” Автореф. д-р філол. наук, Київ : Київський нац. лінгвіст. ун-т, 2012: 36.
- 87.Іваницька, Наталія Борисівна. “Термінологічні номінації міжмовного зіставлення дієслівних систем.” *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”, Серія “Філологічна”, Вип.53 (2015): 109-112.*
- 88.Карабан, Вячеслав Иванович. *Сложные речевые единицы : Прагматика асиндетических полипредикативных образований*. Киев: Выща школа, 1989: 132.
- 89.Карасик, Владимир Ильич. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: “Перемена”, 2002: 477.
- 90.Карпук, Галина Владимировна. “Контактоустанавливающая функция языка: направления и перспективы исследования.” *Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1, Филология № 1 (44) (2010): 35-45.*

91. Касевич, Вадим Борисович. “Теория коммуникации и теория текста.” *Говорящий и слушающий: Языковая личность, текст, проблемы обучения*. СПб: Издательство "Союз" (2001): 70-75. Травень 26, 2017. http://www.russcomm.ru/rca_biblio/k/kasevich.shtml.
92. Кашкин, Вячеслав Борисович. *Введение в теорию коммуникации : учебное пособие*. Москва: ФЛИНТА, 2013: 224.
93. Ключев, Евгений Васильевич. *Речевая коммуникация: Успешность речевого взаимодействия*. Москва: РИПОЛ Классик, 2002: 316.
94. Ключев, Евгений Васильевич. Фатическая функция языка и проблемы ее референции. Травень, 25, 2017. <http://www.kluev.com/?p=5>.
95. Коваль, Наталія Євгенівна. “Когнітивна прагматика законодавчого дискурсу.” *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Філологія”* Вип. 29 (2014): 36-43.
96. Кожина, Маргарита Николаевна. “Речеведческий аспект теории языка.” *Stylistyka słowianska VII Opole* : Opole University (1998): 5-32.
97. Кожина, Маргарита Николаевна. “Речевой жанр и речевой акт (некоторые аспекты проблемы).” *Жанры речи* Вып. 2 (1999): 52-61.
98. Кожина, Маргарита Николаевна. “Стиль и жанр: их вариативность, историческая изменчивость и соотношение.” *Stylistika VIII*. Opole (1999): 58-9.
99. Колодий, Александр Владимирович. “Фатическая речь – контактоустанавливающая функция языка или нечто большее?” *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2 : Филология и искусствоведение* Вып. 3 (31) (2008): 39-41.
100. Комарова, Зоя Ивановна. *Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике: учебное пособие*. (Екатеринбург: Изд-во Ур-ФУ, 2012), 381-497.
101. Корнилова, Наталья Анатольевна. “Фатическая речь в массмедиа: композиционно-стилистические формы.” Автореф. канд. филол. наук, Санкт-Петербург, 2013: 28.

102. Корольова, Алла Валер'янівна. “Комунікативи як національні маркери англійського й українського стилізованого розмовного мовлення.” *Проблеми зіставної семантики : збірник наукових праць* Вип. 10, Ч. II (2011): 155-60.
103. Корольова, Алла Валер'янівна. “Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту.” *Studia Linguistica : збірник наукових праць* Вип. 1 (2008): 48-53.
104. Косенко, Юлія Вікторівна. “Передзавершальні метакомунікативні висловлення–запрошення на фінальному етапі фатичної метакомунікації.” *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия “Филология. Социальные коммуникации”* Том 26 (65) № 1(2013): 117-21.
105. Косенко, Юлія Вікторівна. “Реалізація позитивної ввічливості в метакомунікативному блоці прощання (на матеріалі англомовного художнього дискурсу).” *Вісник СумДУ. Серія Філологія* №1 (2008): 45-50.
106. Косенко, Юлія Вікторівна. “Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англомовного художнього дискурсу).” Автореф. канд. філол. наук, Донецьк, Донец. нац. ун-т., 2008: 22.
107. Косенко, Юлія Вікторівна. “Феномен запрошення як передзавершальна метакомунікативна одиниця діалогічного дискурсу прощання.” *Вісник СумДУ. Серія Філологія* № 3 (87) (2008): 180-3.
108. Косенко, Юлія Вікторівна. “Функціонування завершальних метакомунікативних одиниць на матеріалі англомовного художнього дискурсу.” *Філологічні трактати* Том 1, №2 (2009): 95-100.
109. Косенко, Юлія Вікторівна. *Основи теорії мовної комунікації*. Суми: Видавництво СумДУ, 2011: 101-25.
110. Кочерган, Михайло Петрович. *Загальне мовознавство*. Київ: Видавничий центр “Академія”, 2010: 464.

111. Кочерган, Михайло Петрович. *Основи зіставного мовознавства*. Київ: Видавничий центр “Академія”, 2006: 424.
112. Кравчук, Ігор Степанович, М.В. Литвиненко. “Комп’ютерна модель фатичного діалогу.” *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна Серія : Філологія* № 846 Вип. 56 (2009): 12-5.
113. Кутькова, Анастасія Владимировна. “Речевые стереотипы как средство поддержания контакта (на материале пиренейского варианта португальского языка).” Автореф. канд. филол. наук, Москва, 2006. Травень 26, 2017. <http://cheloveknauka.com/v/165162/a/?#?page=1>.
114. Ларина, Татьяна Викторовна. *Категория вежливости и стиль коммуникации : сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций*. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2009: 516.
115. Литвиненко, Ніна Павлівна. “Автокомунікація в медичному дискурсі (на матеріалі діалогів лікар-пацієнт).” *Українська мова* № 3 (2009): 83-96.
116. Литвиненко, Ніна Павлівна. “Сучасний український медичний дискурс.” Автореф. докт. філол. наук, Київ, 2010: 37.
117. Маліновський, Едуард Феліксівич. “Загально-дискурсивні функції простого контактного повтору.” *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки* Вип. 68 (2013): 110-4.
118. Матюхина, Юлия Владимировна. “Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX вв.” Автореф. канд. филол. наук, Харьков, 2004: 21.
119. Матюхина, Юлия Владимировна. “Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI–XX вв.” Дис. канд. филол. наук, Харьков, 2004: 226.
120. Матюхина, Юлия Владимировна. “Социально-психологические аспекты фатической метакоммуникации.” *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна* № 972. Сер. Романо–

германська філологія. Методика викладання іноземних мов Вип. 67 (2011): 39-43.

121. Мельничук, Оксана Михайлівна. “Український мовленнєвий етикет : синтаксично-стилістичний аспект.” Автореф. канд. філол. наук, Чернівці, ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2005: 20.
122. Микитюк, Юлія Володимирівна. “Комплімент як мовленнєвий акт (на матеріалі німецькомовних драматичних творів XVIII-XX ст.)” Автореф. канд. філол. наук, Львів, Львівський національний університет ім. І.Я. Франка, 2017: 22.
123. Міщенко, Вікторія Яківна. “Комплімент в мовленнєвій поведінці представників англomовних (британської та американської) культур.” Автореф. канд. філол. наук, Харків, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 1999: 18.
124. Мосейчук О., Матушевська Н. “Когнітивно-прагматичний аналіз комунікативної ситуації спокуса (на матеріалі англomовного кінодискурсу).” *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)* Вип. 22 (2015) :149-57.
125. Нгуен, Тху Хьонг. “Комплимент и способы его приема в современной русской и вьетнамской коммуникативной культуре.” Автореф. канд. філол. наук, Москва, 2014: 23.
126. Нистратова, Светлана Леонидовна. “Контактоустанавливающая функция языка и сферы ее проявления.” *Язык, сознание, коммуникация : сборник статей* Вып. 20. Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. Москва: МАКС Пресс (2001): 63-8.
127. Новохатська, Наталія Василівна. “Динаміка розмовних конструкцій в англійських та українських художніх текстах XVIII – поч. XXI ст.” Автореф. канд. філол. наук, Київ, НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009: 18.

128. Новохатська, Наталія Василівна. “Динаміка розмовних конструкцій в англійських та українських художніх текстах XVIII – поч. XXI ст.” Дис. канд. філол. наук, Київ, НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009: 201.
129. Номис, Матвій. уклад. *Українській приказки, прислів'я і таке інше*. Київ, Либідь, 1993: 768.
130. Норман, Борис Юстинович. *Теория языка. Вводный курс*. Москва: Издательство Флинта : Наука, 2004: 64-91.
131. Огієнко, Ірина Сергіївна. “Дискурс та підходи до його аналізу : погляди на проблему сучасних англомовних дослідників.” *Наукові записки [Національного університету “Острозька академія”]. Серія “Філологічна”* Вип.23 (2012): 98-102.
132. Онуфрієнко, Галина Сергіївна, Анастасія Черневич. “Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті.” *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”* № 675. Серія “Проблеми української термінології” (2010): 154-60. Жовтень 4, 2017. http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk675/TK_wisnyk675_onufrijenko_c_hernevych.htm.
133. Онуфрієнко, Галина Сергіївна. “Науковий текст у сучасному лінгводидактичному вимірі.” *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки* № 1 (2012): 334-9.
134. Остин, Джон Л. “Слово как действие.” В *Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов*, под. общ. ред. Б.Ю. Городецкого, 22-130. Москва: Прогресс, 1986.
135. Павлик, Наталія Василівна. “Комплімент на етапі підтримки контакту зі співрозмовником (на матеріалі англійської та української мов).” *Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Львів, Березень 10-11, 2017: 25-28.*
136. Павлик, Наталія Василівна. “Перепитування як фатичний мовленнєвий акт на етапі підтримки контакту (на матеріалі англійської та

- української мов).” *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики* Вип. 2(15) (2017): 94-99.
137. Павлик, Наталія Василівна. “Підтакування як спосіб підтримки контакту зі співрозмовником (на матеріалі англійської та української мов).” *Матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції “Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації”* Вип. 24, Переяслав-Хмельницький, Квітень 28, 2017: 308-10.
138. Павлик, Наталія Василівна. “Поняття фатичного мовленнєвого акту завершення контакту.” *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук : Міжнародна науково-практична конференція, Одеса, лютий 27-28, 2015: 71–74.*
139. Павлик, Наталія Василівна. “Різновиди фатичних мовленнєвих актів.” *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Серія : Філологічні науки (мовознавство)* Випуск 138 (2015): 219-24.
140. Павлик, Наталія Василівна. “Семантичне розмежування термінів фатичного спілкування.” *Нова філологія. Збірник наукових праць № 66, Запоріжжя : ЗНУ (2014) 161-166.*
141. Павлик, Наталія Василівна. “Фатична функція та її місце у системі функцій мови.” *Мова і культура (Науковий журнал)* Вип. 17. Т. II (170) (2014): 120-26.
142. Павлик, Наталія Василівна. “Фатичні мовленнєві акти завершення контакту у зіставному аспекті.” *Science and Education a New Dimension. Philology*, III (10). Issue : 47 (2015): 80-83.
143. Поваляєва, Ганна Сергіївна. “Реалізація фатичної функції у системі чат комунікація.” *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія "Філологічні науки". Мовознавство № 2 (2014) 103-8.*
144. Почепцов, Георгий Георгиевич. “Фатическая метакоммуникации.” *Семантика и прагматика синтаксических единств : Межвузовский тематический сборник.* Калинин: КГУ, 1981: 52-9.

145. Почепцов, Георгий Георгиевич. *Коммуникативные аспекты семантики*. Киев: Вища школа, 1987: 131.
146. Почепцов, Георгий Георгиевич. "Предложение." В *Теоретическая грамматика современного английского языка*, 161-281. Москва: Высшая школа, 1981.
147. Прибыток, Инна Ивановна. "Прагматическая специфика английских коммуникативов." Травень 25, 2017. http://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/02/24/pribytok_i.m._pragmaticheskaya_specifika_angliyskih_kommunikativov.pdf.
148. Приходько, Анатолий Миколайович. *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики*. Запоріжжя : Прем'єр, 2008: 331.
149. Рабенко, Татьяна Геннадьевна. "Фатика и средства ее реализации в радиоэфире." *Вестник Томского государственного университета. Филология* № 3 (29) (2014): 50-9.
150. Радевич-Винницький, Ярослав Костянтинович. *Етикет і культура спілкування*. Львів : Видавництво "СПОЛОМ", 2001: 224.
151. Рядчикова, Елена Николаевна. "Функции фатической речи в художественном тексте и разговорной речи." *Форма, значение и функции едениц языка и речи : Материалы докладов Международной научной конференции*, В 3 ч., ч. 2. Минск, 2002: 192-4.
152. Рядчикова, Елена Николаевна, Елена Владимировна Шевченко "Коммуникативные эффекты фатического общения в речевой практике юристов." *Современная лингвистика : теория и практика. Сборник научных трудов* ч. 2. Краснодар, 2002: 63-7.
153. Самойленко, Лариса Викторовна. "Фатические средства в речи пользователей компьютерной сетью (на материале жанра чата)." Автореф. канд. филол. наук, Астрахань, 2010:19.

154. Самохіна, Вікторія Опанасівна. *Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США*. Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012: 360.
155. Седов, Константин Федорович. “Агрессия как вид речевого воздействия.” В *Прямая и непрямая коммуникация*, отв. ред. В.В. Дементьев. Саратов, “Колледж”, 2003. Травень 26, 2017. <http://www.sgu.ru/structure/philological/linghist/sbornik-zhanry-rechi/materialy-vypuskov/pryamaya-i-nepryamaya-kommunikaciya>.
156. Седов, Константин Федорович. “Внутрижанровые стратегии речевого поведения: “ссора”, “комплимент”, “колкость”.” *Жанры речи* Вып 1 (1997): 188-95.
157. Седов, Константин Федорович. “О жанровой природе дискурсивного мышления языковой личности.” *Жанры речи* Вып 2 (1999) 13-26.
158. Селиванова, Елена Александровна. *Основы лингвистической теории текста и коммуникации*. Киев: Фитосоцицентр, 2002: 336.
159. Селіванова, Олена Олександрівна. *Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд)*. Київ: Фітосоціоцентр, 1999: 148.
160. Селіванова, Олена Олександрівна. *Основы теории мовної комунікації*. Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011: 350.
161. Селіванова, Олена Олександрівна. *Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми*. Полтава : Довкілля-К, 2008: 712.
162. Семенюк, Олег Анатолійович, Валентина Юліївна Парашук. *Основы теории мовної комунікації*. Київ : Видавництво “Академія”, 2010: 240.
163. Сепир, Эдуард. *Язык* (Избранные труды по языкознанию и культурологи). Москва: Прогресс, Универс, 1993: 223-47.
164. Сергієнко, Катерина Петрівна. “Засоби етнокультурного відтворення стратегій ввічливості в україно- та англomовній діловій кореспонденції.” Дис. канд. філол. наук, Київ, КНЛУ, 2017: 204.

165. Серебрякова, Руслана Вячеславовна. “Национальная специфика речевых актов комплимента и похвалы в русской и английской коммуникативных культурах.” Диссер. канд. филол. наук, Воронеж, 2002: 202.
166. Серль, Джон Р. “Классификация иллокутивных актов.” В *Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов*, под. общ. ред. Б.Ю. Городецкого, 170-94. Москва: Прогресс, 1986.
167. Серль, Джон Р. “Что такое речевой акт?” В *Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов*, под. общ. ред. Б.Ю. Городецкого, 151-69. Москва: Прогресс, 1986.
168. Серякова, Ирина Ивановна. “Прагматика коммуникативных стилей.” *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство* Вип. 17 (2009): 74–77.
169. Серякова, Ірина Іванівна. “Невербалістика : основні напрямки дослідження.” *Проблема семантики слова, речення та тексту* Вип. 22 (2009): 325-32.
170. Скиданова, Валентина Олександрівна. “Гумор у фольклорній творчості українського народу.” *Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології* Вип. 7 (2005): 111-8.
171. Слюсарева, Наталья Александровна. “Функции языка.” В *Большой энциклопедический словарь, Языкознание*, гл. ред. В.Н. Ярцева, 564-65. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998.
172. Слюсарева, Наталья Александровна. *Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка*. Москва : Наука, 1981: 3-37.
173. Стасевський, Станіслав Борисович, Ганна Миколаївна Ковальова. “Фразеовідповіді як один із засобів гумористичного дискурсу (на матеріалі творів Є. Гуцала та О. Ільченка).” *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах* № 17 (2009): 126-35.

174. Стахів, Марія Олексіївна. *Український комунікативний етикет*. Київ : Знання, 2008: 245.
175. Стахнова, Ольга Владимировна. “К вопросу о фатической стороне речевого общения.” *Актуальные вопросы филологии, педагогике и методики преподавания иностранных языков: сборник научных трудов* Выпуск 1 (2013): 108-15.
176. Стахнова, Ольга Владимировна. “Принцип Кооперации и Принцип Вежливости в отношении к фатическому общению.” *Международные отношения: история, теория, практика : материалы IV научно-практической конференции молодых ученых фак. междунар. отношений БГУ, Минск, Февраль 4, 2014: 192-6.*
177. Степанов, Юрий Сергеевич. *Методы и принципы современной лингвистики*. Москва: Издательство “Наука”, 1975: 196-300.
178. Стернин, Йосиф Абрамович, Юрий Евгеньевич Прохоров. *Русские. Коммуникативное поведение*. Москва: Флинта-Наука, 2006: 326.
179. Сусов, Иван Павлович. “Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы.” *Прагматика и семантика синтаксических единиц*. Калинин, КГУ, 1984: 3-12.
180. Сусов, Иван Павлович. *Лингвистическая прагматика*. Винница : Нова книга, 2009: 271.
181. Сухомлинський, Василь Олександрович. *Вибрані твори*. Т. 2. Київ: Радянська школа, 1977: 668.
182. Тарасова, Елена Владиславовна. “Речевая системность в терминах лингвопрагматики.” *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна № 471 (2000): 273-9.*
183. Тищенко, Олег Володимирович. “Семантика й прагматика українських та польських поетичних прокльонів (на матеріалі українського та польського пісенного фольклору).” *Studia slawistyczne: etnolingwistyka i międzykulturowa komunikacja, Zeszyt I, Lublin: KUL (2013): 97-118.*

184. Тищенко, Олег Володимирович. “Семантичні моделі гостинності та пригощання в білоруській, українській, польській та російській мовах.” *Studia Białorutenistyczne*, Lublin:UMCS, 6 (2012): 299-315.
185. Трофимова, Нэлла Аракдьевна. “Актуализация компонентов смысла высказывания в экспрессивных речевых актах (на материале современного немецкого языка).” Автореф. докт. филол. наук, Санкт-Петербург, 2010.
186. Фабіан, Мирослава Петрівна. “Етикетна семантика в лексичних системах української, англійської та угорської мов.” Автореф. д-ра філол. наук, Київ, КНУ ім. Тараса Шевченка, 1998: 32.
187. Федотова, Валерия Юрьевна. “Функционально-прагматическая характеристика фатических стратегий в речевом взаимодействии (на материале французского языка).” Дис. канд. филол. наук, Пятигорск, 2004: 140.
188. Формановская, Наталья Ивановна, Светлана Васильевна Шевцова. *Речевой этикет. Русско-английские соответствия : справочник.* (Москва, 1990). Травень, 25, 2017. http://www.classes.ru/grammar/136.etiket/word documents/_16.htm.
189. Формановская, Наталья Ивановна. *Вы сказали “Здравствуйте!” (Речевой этикет в нашем общении).* Москва: Издательство “Знание”, 1989: 160.
190. Формановская, Наталья Ивановна. *Культура общения и речевой этикет.* Москва: Издательство ИКАР, 2005: 250 .
191. Формановская, Наталья Ивановна. *Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход.* Москва: Издательство Русский язык, 2002: 216.
192. Черник, Виктория Борисовна. “Фатические речевые жанры в педагогическом дискурсе и тексте урока.” Дис. канд. филол. наук, Екатеринбург, 2002: 197.

193. Чернышова, Татьяна Владимировна. “Тексты СМИ в ментально-языковом пространстве современной России.” Дис. док. филол. наук, Барнаул, 2005: 227-344.
194. Чернышова, Татьяна Владимировна. “Фатическая речь как социальный символ коммуникации (на материале текстов печатных СМИ).” *Известия Алтайского государственного университета. Серия: История, филология, философия и педагогика* № 4(34) (2004): 46-51.
195. Чхетиани, Тамара Дмитриевна. “Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка).” Дис. канд. филол. наук, Киев, 1987: 210.
196. Шанина, Ольга Сергіївна. “Фатичні мовленнєві жанри у медичному дискурсі.” II Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція “Язык и межкультурная коммуникация”, Ноябрь 28-29, 2012. http://www.confcontact.com/2012_11_28/7_shanina.htm.
197. Шаховский, Виктор Иванович. *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Воронеж, 1987: 188.
198. Шведова, Наталья Юльевна. “К изучению русской диалогической речи. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. Реплики-повторы.” *Вопросы языкознания* №2 (1956): 67-82.
199. Швець, Олександр Віталійович. “Типологія номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах.” Автореф. к-та філол. наук, Київ, НПУ ім. Драгоманова, 2016: 21.
200. Швець, Олександр Віталійович. “Структурні типи номінативних речень у різноструктурних мовах.” В *Одеський лінгвістичний вісник*. Одеса : Видавничий дім “Гельветика”, Вип.6, Т.2 (2015): 145-148.
201. Швець, Олександр Віталійович. “Семантичні типи номінативних речень у англійській, французькій та українській мовах.” В *Теоретична і дидактична філологія, ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди”*, 2017: 440-447.

202. Шевченко, Ирина Сергеевна. “Г.Г. Почепцов и украинская школа прагмалингвистики.” *Вісник КНЛУ. Серія Філологія* Том 16, № 2 (2013): 7-12.
203. Шевченко, Ирина Сергеевна. “Проблемы моделирования сложных речевых актов.” *Другі Каразінські читання: Два століття Харківської лінгвістичної школи. Матеріали всеукраїнської наукової конференції 5.02.2003, Харків, ХНУ (2003): 140-141.*
204. Шевченко, Ирина Сергеевна. “Речевой акт как единица дискурса: когнитивно-прагматический подход.” Травень 25 2017. <http://homepages.tversu.ru/~ips/JubShev.html>.
205. Шевченко, Ирина Сергеевна. *Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16-20 вв.* Харьков: Константа, 1998: 168.
206. Шевченко, Ирина Сергеевна. *Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике.* Винница : Нова Книга, 2013: 468-75.
207. Шевченко, Ирина Сергіївна, редактор. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен.* Харк. нац. ун–т ім. В.Н. Каразіна: Константа, 2005: 354.
208. Шевченко, Ирина Сергіївна. “Мовленнєвий акт і дискурс в когнітивно-прагматичному та історичному ракурсі.” В *Переклад у наукових дослідженнях представників Харківської школи*, за ред. Л.М. Черноватого, О.А. Кальниченка, О.В. Ребрія, 117-34. Вінниця: Нова Книга, 2013.
209. Шкапенко, Татьяна Михайловна. “Функционально-прагматические особенности речевых актов со значением согласия.” *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта* Вып. 8 (2011): 77-83.
210. Шкіцька, Ирина Юріївна. “Маніпулятивна стратегія позитиву в українській мові.” Автореф. док. філол. наук, Київ, 2013: 31.

211. Шліхар, Тетяна Олександрівна. “Відтворення мовленнєвих актів спонукання у драматичному творі (на матеріалі перекладів п’єси Б. Шоу “Будинок вдівця”).” *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики* Вип. 13 (2008): 392-8.
212. Шмелева, Татьяна Викторовна. “Речевой жанр. Возможности описания и использования в преподавании языка.” *Russistik. Русистика. Научный журнал актуальных проблем преподавания русского языка № 2*, Berlin (1990): 20-32.
213. Шульга, Тамара Анатоліївна. “Гумористичний компонент у семантиці лексичних і фразеологічних одиниць мови творів Євгена Дударя.” Автореф. канд. філол. наук, Київ, Інститут української мови НАН України, 2009: 22.
214. Щибрик, Т.П. “Семантичні імплікації вигуків (на матеріалі роману Мартіна Х. “Він не прийшов на концерт”).” *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*, Вип. 13 (2008): 398-403.
215. Якобсон, Роман. “Лингвистика и поэтика.” *Структурализм “за” и “против”*. Москва : Издательство “Прогресс”, 1975: 193-230.
216. Яновець, Анжеліка Іванівна. “Дискурсивні і прагматичні маркери стану емоційної напруги англomовного політика в інтерв’ю : психолінгвістичний аспект.” *Психолінгвістика. Психологія. Мовознавство. Соціальні комунікації* Вип. 10(2012): 143-50.
217. Acheoah, John Emike. “A Pragmatic Analysis of Selected Sign-board Adverts in Nigeria.” *Online International Journal of Arts and Humanities* Vol. 1, Is. 3 (2012): 34-42. Accessed May 25, 2017. <http://onlineresearchjournals.org/IJAH/pdf/2012/aug/Acheoah.pdf>.
218. Akindede, Dele Femi. “Lumela / Lumela: A Socio-Pragmatic Analysis of Sesotho Greetings.” *Nordic Journal of African Studies* Vol.16 (1) (2007): 1-17.
219. Al-Qinai, Jamal B.S. “Translating phatic expressions.” *Pragmatics* № 21:1 (2011): 23-39.

220. Austin, John L. *How to Do Things with Words*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1962: 166.
221. Ayeomoni, Omoniyi Moses, Olajoke Susan Akinkuolere. "A Pragmatic Analysis of Victory and Inaugural Speeches of President Umaru Musa Yar'Adua." *Theory and Practice in Language Studie* Vol. 2, No. 3 (2012): 461-8. Accessed May 25, 2017. <http://www.academypublication.com/issues/past/tpls/vol02/03/tpls0203.pdf>.
222. Bader, Alia, Abdel-karim Sahera. "Pragmatic Concepts in Discourse Analysis." *Journal of the College of Arts. University of Basrah* No. (54), Vol. (2) (2010): 24-37.
223. Berne, Eric. *What do you say after you say hello? : The Psychology of human destiny*. New York: Bantam Books, 1973: 456.
224. Braun, Friederike. *Terms of address : problems of patterns and usage in various languages and cultures*. Berlin : Mouton de Gruyter, 1988: 373.
225. Brown, Gillian, George Yule. *Discourse analysis*. Cambridge University Press, 1983: 1-26.
226. Brown, Penelope, Stephen C. Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987: 345.
227. Cambridge Dictionaries Online. Accessed May 25, 2017. <http://dictionary.cambridge.org>.
228. Chkhetiani, Tamara Dmytrivna. "Posters: Pragmalinguistic and cross-cultural aspects." *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 972. Серія "Романо-германська філологія". Methodika викладання іноземних мов* Вип. 67 (2011): 44-9.
229. Coates, Jennifer. *Women, men and language : A sociolinguistic account of gender differences in language* 3rd edition. Routledge, 2003: 245.
230. Coupland, Justine, Nikolas Coupland, Jeffrey D. Robinson. "How are you?" : Negotiating phatic communion." *Language in Society* Vol. 21, Is. 2. (1992): 207-30.

231. Cruz, Manuel Padilla. "An Integrative Proposal to Teach the Pragmatics of Phatic Communion in ESL Classes." *Intercultural Pragmatics* No 10(1) (2013): 131-60.
232. Cruz, Manuel Padilla. "On the Phatic Interpretation of Utterances : A Complementary Relevance-Theoretic Proposal." *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* No 18 (2005): 227-46.
233. Cruz, Manuel Padilla. "Phatic utterances and the communication of social information : a relevance-theoretic approach." *Studies in Intercultural, Cognitive and Social Pragmatics*, Cambridge Scholars Publishing (2007): 114-31.
234. Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* 6th Edition, 2008.
235. De Vito, Joseph. *The Interpersonal Communication Book* 9th ed. New York: Addison Wesley Longman, Inc., 2001: 456.
236. Duncan, Starkey. "Some signals and rules for taking speaking turns in conversations." *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 23, No.2 (1972): 283-92.
237. Escandell-Vidal, Victoria. "Towards a cognitive approach to politeness." *Language Sciences* Vol. 18, Is. 3-4 (1996): 629-50.
238. Fadisa, Debby Oktavia. "The realization of speech act types in terminating contracts." PhD diss., Indonesia University of Education, 2016.
239. Ferguson, Charles A. "The structure and use of politeness formulas." *Language in Society. Cambridge University Press* Vol. 5, No. 2 (1976): 137-51.
240. Fraser, Bruce. "Hedged performatives." *Syntax and Semantics* Vol. 3. *Speech Acts*, New York etc. : Academic Press, (1975) 187-210.
241. Ghiga, Georgeta. "The phatic function of communication in Romanian business negotiations." *Synergy* № 2 (2008): 124-40.
242. Habermas, Jürgen. "The theory of communicative action." *Reason and the rationalization of society* Vol.1. Boston : Beacon Press, 1984: 75-101.

243. Holmes, Janet, Maria Stubbe. *Power and politeness in the workplace : a sociolinguistic analysis of talk at work*. Longman, 2003: 198.
244. Holmes, Janet. *Women, men and politeness*. London, Longman, 1995: 254.
245. Jibreen, Maysa'a Kadhim. "The speech act of greeting : a theoretical reading." *Journal of Kerbala University* Vol.8, No.1, Humanities (2010): 1-25.
246. Josiah, Ubong E., Sifonde Effiong Johnson. "Pragmatic Analyses of President Goodluck Jonathan's and President Barack Obama's Inaugural Addresses." *International Journal of Humanities and Social Science* Vol.2, No. 12 (2012): 261-78. Accessed May 25, 2017. http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_2_No_12_Special_Issue_June_2012/32.pdf.
247. Laver, John. "Communicative functions of phatic communion." In *Organization of behaviour in face to face interaction*, ed. by Adam Kendon, Richard M. Harris, Mary Ritchie Key, 215-38. Mouton Publishers, The Hague, Paris, 1975.
248. Leech, Geoffrey N. *Principles of Pragmatics*. New York, Longman, 1983: 250.
249. Locher, Miriam A. *Power and politeness in action : disagreements in oral communication*. Berlin, 2004: 365.
250. Locher, Miriam A., Richard J. Watts. "Politeness theory and relational work." *Journal of Politeness Research. Language, Behaviour, Culture*, Canadian Ethnology Society, I (2005): 9-33.
251. Malinowski, Bronislaw. "The problem of meaning in primitive languages." In *The meaning of meaning*, ed. by C.K. Ogden, I.A. Richards, 9th ed., 296-336. New York, London, 1953.
252. Miller, Eric. *Turn talking and relevance in conversation*. Accessed May 25, 2017. <http://www.storytellingandvideoconferencing.com/14.html>.

253. Miller, Vincent. "New media, networking and phatic culture." *Convergence : The international Journal of research into new media technologies* Vol.14, Is. 4 (2008): 387-400.
254. Mills, Sara. "Class, Gender and Politeness." *Multilingua – journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* Vol. 23-1/2. (2004): 171-90.
255. Mills, Sara. "Impoliteness in a Cultural Context." *Journal of Pragmatics* Vol. 41/5 (2009): 1047-60.
256. Muhawi, Ibrahim. "The Arabic Proverb and the Speech Community : another look at phatic communion." In *Language and society in the Middle East and North Africa : studies in variation and identity*, ed. by Yaris Suleiman, 259-90. Routledge, 2006.
257. Oishi, Etsuko. "Austin's speech Act Theory and the Speech Situation." *Esercizi Filosofici* 1 (2006): 1-14. Accessed May 25, 2017. <<http://www.univ.trieste.it/~eserfilo/art106/oishi106.pdf>.
258. Searle, John R. "A classification of illocutionary acts." *Language in Society*. Cambridge: Cambridge University Press Vol. 5, No. 1. (1976): 1-23.
259. Searle, John R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969: 203.
260. Searle, John R., Daniel Vanderveken. *Foundation of illocutionary logic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985: 227.
261. Senft, Gunter. "Phatic communion." In *Culture and Language Use : Handbook of Pragmatics Highlights*, ed. by Gunter Senft, Jan-Ola Östman and Jef Verschueren, 226-33. John Benjamins Publishing Company, 2009.
262. Stenström, Anna-Brita, Annette Myre Jörgensen. "A matter of politeness? A contrastive study of phatic talk in teenage conversation." *Pragmatics* Vol. 18 (4). (2008): 635-57. Accessed May 25, 2017. https://www.researchgate.net/publication/273513357_A_matter_of_politeness_A_contrastive_study_of_phatic_talk_in_teenage_conversation.

263. Steve, Nicolle, Billy Clark. "Phatic Interpretations : Standarisisation and Conventionalisation." *Revista Alicantina de Estudios Ingleses* No 11 (1998): 183-91.
264. Urbanová, Ludmila. "Phatic Communion and Small Talk in Fictional Dialogues." In *Functional Perspectives on Grammar and Discourse: In honour of Angela Downing*, ed. by Christopher S. Butler, Raquel Hidalgo Downing, Julia Lavid, 349-57. John Benjamins Publishing Company, 2007.
265. Urbanová, Ludmila. "Some thoughts on the phatic communion and small talk in fictional dialogues." *Theory and Practice in English Studies* Vol. 1. *Proceedings from the Seventh Conference of English, American and Canadian Studies (Linguistics and Methodology)* (2003): 35-42.
266. Yakubi, Mojde, Wan Rose Eliza Abdul Rahman, Hasuria Che Omar. "Bebaxshid poshtam be shomâs (excuse me, I'm sitting in front of you) : Towards identification of apologies with phatic function in Persian texts." *Journal of applied linguistics and language research* Vol.2, Is. 7 (2015): 214-21.
267. Žegarac, Vladimir, Billy Clark. "Phatic communication and relevance theory : A reply to Ward & Horn." *Journal of Linguistics* No 35. (1999): 565-77.
268. Žegarac, Vladimir, Billy Clark. "Phatic Interpretations and Phatic Communication." *Journal of Linguistics* Vol. 35. Cambridge University Press, (1999): 321-46.
269. Žegarac, Vladimir. "What is phatic communication." In *Current Issues in Relevance Theory*, ed. by Villy Rouchota, Andreas H. Jucker, 327-62. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 1998.
270. Žegarac, Vladimir. *Phatic communication*. Accessed May 25, 2017. <http://vladimirzegarac.info/PHATIC%20COMMUNICATION%20encylopedia%20article.pdf>.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

271. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. (Київ, Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005), 1728.
272. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. 2 : Д – Копці. За ред. О.С. Мельничука. (Київ: Наукова думка, 1985) 571 с.
273. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. 4 : Н – П. За ред. О.С. Мельничука. (Київ: Наукова думка, 2003) 656.
274. Селіванова, Олена Олександрівна. *Лінгвістична енциклопедія* (Полтава: Довкілля-К, 2010) 844.
275. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 1 : А – В. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1970) 801.
276. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 2 : Г – Ж. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1971) 550.
277. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 3 : З. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1972) 744.
278. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 4 : І – М. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1973) 840.
279. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 5 : Н – О. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1974) 840.
280. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 6 : П – Поїти. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1975) 832.
281. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 7 : Поїхати – Приробляти. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1976) 724.
282. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 8 : Природа – Ряхтливий. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1977) 832.
283. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 9 : С. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1978) 916.
284. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 10 : Т – Ф. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1979) 657.

285. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 11 : Х – Ї. За ред. І.К. Білодіда. (Київ: Вид-во “Наукова думка”, 1980) 832.
286. Виктория Николаевна Ярцева, ред. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь*. – 2-е изд. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998.
287. CambridgeDictionariesOnline. Accessed May 25, 2017. <http://dictionary.cambridge.org/>
288. Collins English Dictionary. Accessed May 25, 2017. <http://www.collinsdictionary.com/>.
289. Online Etymology Dictionary. Accessed May 25, 2017. <http://www.etymonline.com>.
290. Oxford English Dictionary. Accessed May 25, 2017. <https://en.oxforddictionaries.com>.
291. Longman Dictionary of Contemporary English. Accessed May 25, 2017. <http://www.ldoceonline.com/>.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

292. Карпенко-Карий, Іван Карпович. *Драматичні твори*. Київ: Наукова думка, 1989: 608.
293. Карпенко-Карий, Іван Карпович. *Житейське море*. Травень 25, 2017. <http://md-eksperiment.org/post/20160810-zhitejske-more>.
294. Кропивницький, Марко Лукич. *Драматичні твори*. Київ: Наукова думка, 1990: 608.
295. Старицький, Михайло Петрович. *П'єси*. Київ: Дніпро, 1979: 247.
296. Шоу Бернард. Пигмалион (Pygmalion). В *Пигмалион. Цезарь и Клеопатра* : книга для чтения на английском языке. СПб: Антология, 2006: 5-146.
297. Шоу, Бернард. *Пьесы*. Учебное пособие книга для чтения на английском языке. СПб: Антология, 2002: 160.

298. Galsworthy, John. *Joy*. Accessed May 25, 2017.
<http://www.gutenberg.org/files/2907/2907-h/2907-h.htm>.
299. Galsworthy, John. *The eldest son*. Accessed May 25, 2017.
<http://www.gutenberg.org/files/2909/2909-h/2909-h.htm>.
300. Galsworthy, John. *The family Man*. Accessed May 25, 2017.
<http://www.gutenberg.org/files/4764/4764-h/4764-h.htm>.
301. Galsworthy, John. *The silver box*. Accessed May 25, 2017.
<http://www.gutenberg.org/files/2906/2906-h/2906-h.htm>.
302. Milne, Alan Alexander. *Boy Comes Home : A Comedy In One Act*. Accessed May 25, 2017. <http://fullreads.com/theater/the-boy-comes-home-a-comedy-in-one-act/>.
303. Milne, Alan Alexander. *The Camberley Triangle : A Comedy In One Act*. Accessed May 25, 2017. <http://fullreads.com/theater/the-camberley-triangle-a-comedy-in-one-act/>.
304. Milne, Alan Alexander. *The Lucky One : A Play In Three Acts*. Accessed May 25, 2017. <http://www.loyalbooks.com/download/text/First-Plays-by-a-A-Milne.txt>.
305. Shaw, George Bernard. *How He lied to Her husband*. Accessed May 25, 2017.
https://en.wikisource.org/wiki/How_He_Lied_to_Her_Husband/The_Play.

Додаток 1

Проблематику, теоретичні й практичні результати дисертаційного дослідження викладено у 8 публікаціях: у 4 статтях, надрукованих у фахових наукових виданнях України, 1 стаття – в періодичному виданні іншої держави, тезах доповідей 3-х наукових конференцій:

1. Павлик Н. “Поняття фатичного мовленнєвого акту завершення контакту” в *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 27–28 лютого 2015 року. Одеса : Південноукраїнська організація “Центр філологічних досліджень”, 2015. С. 71–74.

2. Павлик Н. “Різновиди фатичних мовленнєвих актів” в *Наукові записки*. Випуск 138. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. С. 219–224.

3. Павлик Н. “Семантичне розмежування термінів фатичного спілкування” в *Нова філологія*. Збірник наукових праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. № 66. С. 161–166.

4. Павлик Н. “Фатична функція та її місце у системі функцій мови” в *Мова і культура* (Науковий журнал). К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 17. Т. II (170). С120–126.

5. Павлик Н. “Фатичні мовленнєві акти завершення контакту у зіставному аспекті” в *Science and Education a New Dimension. Philology*, III (10). Issue : 47. Budapest, 2015. P. 80–83.

6. Павлик Н. “Комплімент на етапі підтримки контакту зі співрозмовником (на матеріалі англійської та української мов)” в *Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції : м. Львів, 10-11 березня 2017 р. Львів : ГО “Наукова філологічна організація «ЛОГОС»”, 2017. С. 25–28.

7. Павлик Н. “Перепитування як фатичний мовленнєвий акт на етапі підтримки контакту (на матеріалі англійської та української мов)” в *Актуальні*

проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики / редкол. В.І. Кушнерик та ін. Чернівці, Видавничий дім “РОДОВІД”, 2017. Вип. 2(15). С. 94–99.

8. Павлик Н. “Підтакування як спосіб підтримки контакту зі співрозмовником (на матеріалі англійської та української мов)” в *Матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції “Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації”* : Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 24. С. 308–310.

Результати дисертаційного дослідження були апробовані на таких конференціях: “Мова і культура” імені Сергія Бураго” (Київ, 2014); “Іноземна філологія у ХХІ столітті” (Запоріжжя, 2014); “Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук” (Одеса, 2015); “Мови і світ: дослідження та викладання” (Кіровоград, 2014); Scientific and Professional Conference Philology and Linguistics in the Digital Age (Budapest, 2015); “Лінгвокомунікативні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців нафтогазової галузі в контексті освітньої євроінтеграції” (Івано-Франківськ, 2015), “Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм” (Львів, 2017); “Актуальні проблеми германської філології та перекладу” (Чернівці, 2017), “Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації” (Переяслав-Хмельницький, 2017), а також на щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів, аспірантів та докторантів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, 2015-2016).